

Вісник
Донецького національного університету
імені Василя Стуса

Серія Політичні науки

6

•

2021

Редакційна політика

Редакційна колегія серії «Політичні науки» Вісника Донецького національного університету імені Василя Стуса розглядає для публікації оригінальні статті, присвячені різноманітним проблемам, які є предметом досліджень в рамках сучасної політичної науки.

Головна редколегія Вісника

Головний редактор – д-р юр. наук, проф. **Р.Ф. Гринюк**

Заст. головного редактора – д-р екон. наук, проф. **І.В. Хаджинов**

Члени редколегії: д-р фіз.-мат. наук, акад. НАН України **В.П. Шевченко**, д-р філол. наук, проф., член-кореспондент НАН України **А.П. Загнітко**, д-р юр. наук, проф., акад. НАПрН України **А.Г. Бобкова**

Редакційна колегія серії Політичні науки

д-р політ. наук, проф. М.А. Польовий (відповідальний редактор), д-р політ. наук, проф. М.В. Примуш (заступник відп. редактора), к. політ. наук Ю.В. Окуньовська (відп. секретар)

Члени редакційної колегії: dr. hab., проф. Д. Гура-Шопинський (Польща), д-р юрид. наук, проф. Р.Ф. Гринюк, д-р іст. наук, проф. О.П. Іваницька, д-р політ. наук, проф. М.В. Лазарович, PhD, проф. Д. ла Фореста (Італія), к. політ. наук, доц. Г. І. Мелеганіч, PhD, проф. Л. Мокра (Словацька республіка), к. політ. наук, доц. П. О. Молочко, dr. hab., проф. А. Мордзиєвський (Польща), д-р політ. наук, проф. Т.Л. Нагорняк, к. політ. наук, доц. В. В. Осін, д-р політ. наук, проф. Є. Б. Тихомирова, д-р політ. наук, проф. Є.Г. Цокур, д-р політ. наук, доц. О. М. Чальцева

The Chief Editorial Board of the Bulletin

Editor-in-Chief – Dr. jur. sci., prof. **R. Grynyuk**

Deputy Editor-in-Chief – Dr. econ. sci., prof. **I. Khadzhynov**

Members of the Editorial Board: Dr. phys.-mat. sci., academician of NAS of Ukraine **V. Shevchenko**, Dr. philol. sci., prof., corresponding member of NAS of Ukraine **A. Zagnitko**, Dr. jur. sci., prof., academician of NALS of Ukraine **A. Bobkova**

Editorial Board of Series Political sciences

D.Sc. in polit. sc., prof. M. Polovyi (Editor-in-Chief), D.Sc. in polit. sc., prof. M. Prymush (Deputy Editor-in-Chief), PhD in polit. sc. Yu. Okunovska (Administrative Editor)

Members of the Editorial Board: dr. hab., prof. Dariusz Góra-Szopiński, (Poland), Dr. of Laws, prof. R. Grynyuk, D.Sc. in hist., prof. O. Ivanytska, D.Sc. in polit. sc., prof. M. Lazarovych, PhD, prof. D. La Foresta (Italy), PhD in polit. sc., associate prof. H. Melehanych, PhD, prof. L. Mocra (Slovak Republic), PhD in polit. sc., associate prof. P. Molochko, dr. hab., prof. A. Modrzejewski (Poland), D.Sc. in polit. sc., prof. T. Nagornyak, PhD in polit. sc., associate prof. V. Osin, D.Sc. in polit. sc., prof. Ye. Tichomyrova, D.Sc. in polit. sc., prof. E. Tsokur, D.Sc. in polit. sc., associate prof. O. Chaltseva

Друкується за рішенням Вченої Ради Донецького національного університету імені Василя Стуса
протокол № 1 від 30.08.2021 р.

Адреса редакції серії:
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21. тел: (067)6852888

Публікація статей в журналі є безкоштовною.

Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса Серія «Політичні науки»
включено до категорії «Б» переліку фахових видань з політичних наук

згідно наказу МОН України № 886 від 02.07.2020 р.

Журнал індексується у міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus:

<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=49470>

DOI 10.31558/2617-0248.2021.6

ЗМІСТ

Теорія та історія політичної науки

Мацишина І. В., Феномен глупоти: від політичного хаосу до політичного раціоналізму.....	5
Сашук Г. М. Д. Белл про інноваційний характер постіндустріального суспільства	9
Філіпчук В.О., Постригань Г.Ф. Сучасні підходи до визначення публічної політики	13
Матвійчук А.В. Самоврядні організації: еволюція становлення і теоретичного осмислення.....	18

Політичний дискурс

Стеблина Н. О. Комп'ютерний аналіз комунікативної активності українських та російських парламентських партій	25
Осін В. В. Політика знання політологічних спільнот: «класичні» тексти у Харкові, Сімферополі, Львові та Кишиневі.....	32
Савойська С. В. Інституційні основи модернізації політичних мереж моделі мовної політики	41

Сучасні політичні інститути та процеси

Резмер-Плотка К. Обмеження свободи віросповідання та впровадження нео-мілітарного демократичного правління у Польщі доби кризи	51
Лушагіна Т. В., Матвієнкі С. М. Індекс інформування в об'єднаних територіальних громадах на прикладі Миколаївської та Івано-Франківської областей	55
Кривошеїн В. В., Примуш М. В. Соціальні ліфти як механізм реалізації державної молодіжної політики	63
Хилько М. І. Екологічна безпека як фундаментальна складова національної безпеки	69
Хевцуріані А. Визначення етнополітичного сепаратизму як суспільного явища	75

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ	80
--	----

TABLE OF CONTENTS

Theory and history of political science

Matsyshyna I. The phenomenon of stupidity: from political chaos to political rationalism.....	5
Sashchuk H. D. Bell about the innovative nature of post-industrial society	9
Filipchuk V., Postryhan H. Modern approaches to the definition of public policy.....	13
Matviichuk A. Self-governing organizations: evolution formation and theoretical comprehension	18

Political discourse

Steblyna, N. Computer Analysis of Ukrainian and Russian Parliamentary Political Parties Communicative Activity	25
Osin V. The politics of knowledge of political science communities: “classical” texts in Kharkiv, Simferopol, Lviv and Chisinau.....	32
Savoyska S. Institutional fundamentals of modernization of political networks of the language policy model	41

Contemporary political institutes and processes

Rezmer-Plotka K. Restrictions of religious freedom and the implementation of neo-militant democracy rule in crisis-driven Poland	51
Lushahina T., Matvienkiv S. Information index in united territorial communities on the example of Mykolaiv and Ivano-Frankivsk regions.....	55
Kryvoshein V., Prymush M. Social lifts as a mechanism for implementing state youth policy.....	63
Khylko M. Ecological security as a fundamental component of national security	69
Khevtsuriani A. Definition of ethnopolitical separatism as a social phenomenon.....	75

REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS	80
-----------------------------------	----

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

DOI 10.31558/2617-0248.2021.6.1

УДК 304:37.394

**ФЕНОМЕН ГЛУПОТИ: ВІД ПОЛІТИЧНОГО ХАОСУ
ДО ПОЛІТИЧНОГО РАЦІОНАЛІЗМУ**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2988-620X>**Мацишина І. В., д. політ. н., професор Донецького національного університету
імені Василя Стуса**

Коли світ на початку XX століття знаходився у вирі Першої світової війни, а Російська імперія демонструвала неготовність до воєнних дій, інфляцію та протестний настрій всередині країни, 1 жовтня 1916 р. на засіданні Державної думи лідер кадетів Павло Мілюков виступив з історичною промовою. Членам парламенту він нагадав про 1915 рік, рік політичної кризи, коли була створена слідча комісія стосовно воєнного міністра Володимира Сухомлинова, якого вважали зрадником через поразку на фронтах. Сухомлинова було звільнено, а міністром внутрішніх справ, а пізніше і міністром закордонних справ, було призначено ненависного Бориса Штюрмера. Тому довіра до влади, яка на деякий час була встановлена серед військових, на 1916 рік знов була втрачена. Павло Мілюков, посилаючись на закордонну пресу, вказав на обізнаність Німеччини стратегічною політикою Росії та саботаж російської влади в організації надійного тилу та військового наступу на фронті. «Коли з усе більшою наполегливістю Дума нагадує, що, треба організувати тил для успішної боротьби, а влада продовжує твердити, що організувати, – значить організувати революцію, і свідомо віддає перевагу хаосу та дезорганізації – що це, дурість або зрада?» – звернувся з таким питанням до членів Думи П. Мілюков [4].

Природна нездатність влади організувати інституційну діяльність та безглузда політика політичних лідерів як практична некомпетентність політичного менеджменту, піднімає питання осмислення феномену глупоти у політичному вимірі. З'ясувати політичну природу дурості є метою цієї статті.

Ключові слова: глупота, дурень, розум, політичні процеси, політичний режим.

Matsyshyna I. V. The phenomenon of stupidity: from political chaos to political rationalism

When the world was in the midst of the First World War in the early twentieth century, and the Russian Empire was showing unpreparedness for war, inflation and protest mood inside the country, on October 1, 1916 at a State Duma Cadet leader Pavel Milyukov delivered a historic speech. He reminded members of parliament of 1915, the year of the political crisis, when a commission of inquiry was set up against Defense Minister Volodymyr Sukhomlynov, who was considered a traitor due to his defeat on the fronts. Sukhomlynov was fired, and the hated Boris Sturmer was appointed Minister of the Interior and later Minister of Foreign Affairs. Therefore, the confidence in the government, which for some time was established among the military, in 1916 was lost again.

Pavlo Milyukov, referring to the foreign press, pointed to Germany's awareness of Russia's strategic policy and the sabotage of the Russian government in organizing a reliable rear and military offensive at the front. "When the Duma insists with increasing persistence that the rear must be organized for a successful struggle, and the authorities continue to say that to organize means to organize a revolution, and consciously prefers chaos and disorganization, what is it, stupidity or betrayal?" – P. Milyukov addressed such a question to the members of the Duma [4].

The natural inability of the government to organize institutional activities and the senseless policy of political leaders as a practical incompetence of political management, raises the question of understanding the phenomenon of stupidity in the political dimension. The purpose of this article is to find out the political nature of stupidity.

Keywords: stupidity, fool, reason, political processes, political regime.

Сучасні політичні процеси, що відбуваються не тільки в Україні, але й у світі, вказують на те, що глупота пронизує наше сприйняття та політичну практику. Здається, ми звикли звинувачувати політичну еліту або її електорат у нерозумних діях, наділяючи їх епітетами глупоти. Проблема полягає в тому,

що суцільна критика глупоти політиків створює суспільне враження або підсвідому суспільну думку про те, що у політичному просторі глупоти може і не бути, якщо при владі не будуть дурні. Час від часу лунають ідеї про створення певного фільтру, щоб дурні не мали можливості приймати участь у політичних перегонах. Одразу хочу окреслити поняття дурня у політичному вимірі – це політик, дії якого у межах його політичної відповідальності порушують принцип діяльності інститутів влади через законодавчі або виконавчі деструктивні дії. Чи насправді позбавлення від дурних політиків може вплинути на розвиток демократичного та економічного рівня країни? Чи не може така риторика стати новою утопією та підвищити рівень політичного популізму у нашій країні? Ці питання змушують шукати відповіді у філософських роздумах С. Бранта, Е. Роттердамського, М. Монтеня, Р. Декарта, І. Канта, А. Шопенгауера, Ж.П.Сартра, Б.Рассела, Д.Кракауера, Х.А. Маріна, Б. Такмана та інших, які приділяли свою увагу людській глупоті. Тому ця стаття має більш теоретичне осмислення феномену глупоти, де буде розглядатися лише одна аналітична лінія, що не виключає наявності інших. Аналіз робіт Аристотеля, Ф. Бекона та І. Канта дозволяє побачити джерело глупоти у розумових здібностях людини. Що може свідчити про те, що глупота не може бути лише пріоритетом відсутності розумової функціональності людини.

В своєму трактаті про душу Аристотель вказує на те, що вона має три сили: почуття, розум та прагнення. Іноді вони призводять до нерациональних дій людини. «Між тим прагнення рухається іноді проти розмірковування: бажання теж є прагненням. Розум завжди правильний, прагнення як і уява може бути то правильним, то неправильним. Тому призводить до руху завжди предмет прагнення» [1, с.443]. Так душа людини має як розумну частину, так і нерозумну, а її здібність до емоцій підштовхує людину робити нерациональні вчинки.

Аналізуючи наявність розуму у людини та порівнюючи людину з твариною, у Аристотеля Бог є розум, в якому є активні та пасивні елементи. Активний елемент – це коли думка стає дією споглядання. Дія споглядання актуалізується на теоретичному рівні (коли відбувається пізнання) та практичному рівні (коли досягаються цілі). Тому найвища думка – це думка теоретична і розум тут виконує свої раціональні функції в той час, коли на практичному рівні можуть відбуватися збої системи.

Ставлення до глупоти як частини розуму можна побачити через критику самого розуму, яку в свій час здійснив Френсіс Бекон. Він вказує на «практичну мудрість», яка має два види: «одна – справжня й здорова, інша – негідна й хибна, яку Соломон не боїться назвати дурістю» [2, с.443]. Перший вид стосується тих, хто заздалегідь очікує випробування та перешкоди та готовий до небезпек, «приймає до уваги незлічену безліч інших обставин» [2, с.443]. Другий вид цілком залежить від хитрості та залежить від обману інших людей й можливості використовувати це у власних інтересах. Такий вид мудрості є дурним. Тому що, по-перше, немає ніяких правил, на які ця мудрість може спиратися (кожного разу потрібні нові хитрощі, оскільки старі втрачають свою силу); по-друге, втрачається довіра.

Мудрість минулих часів, на його думку, була або великою, або щасливою. Тому, що її можна передати у вигляді метафор, тропів, міфів, які б мали повчати людей. Наприклад, міф про Юнону, яка вмовила богів дозволити їй народити без Юпітера, народила Тифона – жакливе чудовисько. Коли Тифон переміг Юпітера (вирізав жили рук та ніг і залишив спотворене тіло вмирати), Меркурій врятував Юпітера (викрав жили рук та ніг та повернув їх Юпітеру) [3, с.242]. Врешті решт Юпітер переміг Тифона. Цей міф про долю правителів та протести, які трапляються час від часу у державах. І Тифон є символом протестної сили, яка має свій початок від самої політики держави. Вирізані м'язи вказують на втрату інструментів влади. І вони повертаються, коли є союзники (у вигляді Меркурія). «Мудримі указами та добрими промовами примиряють розум та прагнення підданих і в решті решт досягають ентузіазму через пожертвування і знову в усьому знаходять свій авторитет» [3, с.243]. Або, міф про Нарциса, як про любов до себе, що заважає суспільній діяльності, оскільки людина не прагне робити суспільство щасливішим за себе. Коли у Демосфена запитали, який дар потрібен оратору, він відповів: «Жест» (в інших трактовках «Жвавість»). Тому що, як пише Бекон, для людини більш природні глупота, ніж мудрість, а звідси і якості, що полоняють людську глупоту, мають найбільшу силу впливу [2, с.443].

Розум прагне пізнати всесвіт, але йому заважають так звані «ідоли». До першого рівня Ф.Бекон відносить «ідоли роду», що знаходяться в самій природі людини та суспільства. Вони схожі на дзеркало, що відображає дійсність крізь призму людської природи і всі речі вже розуміються у спотвореному вигляді. А звідси й трактування світу відбувається через суб'єктивний вимір і через таку спотвореність світ набуває свого значення. Тут можна говорити про антропоморфізм світогляду, коли уявлення про процеси та явища виникають з власного досвіду або з досвіду інших людей.

Другий рівень – ідоли печери, стосується оми о кожної людини. Крім власних помилок у кожного є своя печера, яка спотворює світ природи. Це залежить і від виховання, навчання, авторитетів. Тому ставлення до всесвіту пов'язано з власним бекграундом людини. Цей образ Бекон запозичив у Платона (його робота «Держава»). Філософ Ельвіра Спіріна вказує, що з ідолами печери у Бекона пов'язані забобони та помилки, які є наслідком двох способів мислення – диференційного та гармонізації. Диференційний спосіб мислення спирається на протиріччя. А гармонізація, навпаки, спрямована не помічати відмінності протилежностей у суспільних явищах. Спрощення в обох випадках зводиться до формули «друг-ворог». «Біполярні стереотипи, якими в даному випадку керується індивід, загострюють обставини в соціальній та політичній сфері, заважають йому тверезо та реалістично оцінити наміри і цілі інших соціальних груп», – пише вчена [8, с.125].

Третій рівень – ідоли площі, є наслідком кооперації завдяки мові. Але Ф. Бекон пише, що «слова встановлюються згідно розумінню натовпу» [3, с.19]. Слова, за його думкою, призводять до суперечок та непорозуміння, що більше призводить до хаосу та звуженого сприйняття світу. Люди більше вірять словам, а самі слова вступають у протиріччя з розумом. Іншими словами, мова встановлює обмеження. Ідоли площі мають два різновиди: назви неіснуючих речей (які стосуються вигадок) та назви існуючих речей. Назви неіснуючих речей походять від порожніх та хибних теорій. У політичній площині це можуть бути такі слова, як «свобода», «справедливість», «представництво», «делегування» тощо. Значення таких слів має відносний смисл до контексту і часто політики маніпулюють цими поняттями. Як пише Е. Спіріна, «їх значення встановлюється в результаті домовленості і в міру необхідності може змінюватися. Тому не існує назавжди визначеного, істинного значення» [8, с. 126].

Четвертий рівень – ідоли театру, походять від доказів. Але самі закони логіки походять від розповіді, яка вигадана для сцени. Їхня мета сподобатися публіці і нічого спільного з правдою тут немає. Теж саме можна сказати і щодо релігії, теології, філософії і так далі. Тому помилкова філософія будується на софістиці, емпіриці та забобонах. Ф.Бекон вказує, в першу чергу, на Аристотеля, який своєю діалектикою згубив філософію. Він більше опікувався тим, щоб мати відповіді та слова, ніж знайти істину. Він побудував філософію з категорій, але не звернувся до досвіду, а його фізика побудована на діалектиці. Емпірична школа ще більше привнесла невігластва, тому що її досвід виявився вузьким. А забобонність (яку Бекон поєднує з теологією) взагалі призводить до шкоди, оскільки розум людини більше піддається враженням від вигадок, ніж враженням від аргументованих понять та доводів. Це є у Піфагора, Платона, Святому Письмі. Тому фантастична філософія схожа з єретичною релігією.

Всі чотири ідоли розуму не є властивістю людини від народження, а відкрито передаються через суспільні відношення та підкріплюються мінливими законами доказів та вигаданими теоріями. А тому, на думку Ф.Бекона, ці ідоли спотворюють розум. Звідси глупота не може виникати поза межами розуму, вона є його частиною.

Ідея Бекона, що глупота є частиною раціональності, була розвинута І. Кантом, який протиставив здатність судження розуму. Наявність розуму не може бути гарантією позбавлення від нерациональних вчинків. Навпаки, розум без судження створює сприятливі умови для глупоти, яка маскується у так би мовити зважених розумних рішеннях. Здатність судження розуму не можна заповнити ніякої школою, так як школа може і обмеженому розуму дати певні правила, які запозичені з історії та досвіду людства. Але здатність користуватися цими правилами є не у всіх. Звідси цінність такого мудрого надбання нівелюється. «Тому лікар, суддя або політик може мати в своїй голові настільки багато чудових медичних, юридичних або політичних правил, що сам здатний бути гарним вчителем у своїй області, і тим не менш в застосуванні їх легко може припускатися помилок» [5, с.121]. Глупота – це відсутність здатності судження і проти цього недоліку немає ліків – така думка німецького філософа.

Дослідник когнітивних наук Гарвардської вищої школи Говард Гарднер, який відомий своєю теорією множинного інтелекту, в статті «Глупота та три рівні інтелекту», вважає, що інтелект можна визначити трьома окремим способами: інтелект як властивість тварин, як індивідуальна відмінність і як спосіб вирішення проблем. Якщо дорівняти ці три способи до глупоти, то можна побачити наступні висновки:

1) у першому випадку складно говорити про домінування глупоти тварин над глупотою людей. В деяких ситуаціях тварини не можуть робити те, що роблять люди, але є обставини, коли вони поведуть себе значно розумніше щодо інших своїх можливостей. Наприклад, орієнтація у просторі;

2) у другому випадку ми не можемо говорити, що одна людина дурніше за іншу, а більше маємо на увазі дві форми інтелекту. Коли «А» розумніший за «Б»;

3) у третьому випадку ми можемо говорити про використання мовного інтелекту, коли одна людина його використовує розумніше, ніж інша людина.

«Мій аналіз показує, що слово “дурень” не можна використовувати як загальну характеристику людини чи будь-якої іншої тварини. Ми повинні враховувати, які форми інтелекту існують і як людина розумно або нерозумно користується ним» [9, с.12].

Сучасні дослідження феномену інтелекту призвели до класифікацій різних типів інтелекту: емоційного, творчого, аналітичного, лінгвістичного і так далі, що дозволило Говарду Гарднеру розробити плуралістичну теорію множинного інтелекту. Концентруючи увагу на третьому способі інтелекту – способі вирішення проблем, Гарднер вказує, що розглядати наявність інтелекту треба у конкретних умовах, а не як тотальне домінування цієї здатності людини в усіх сферах. Вчений вказує на дев'ять типів інтелекту: екзистенційний, міжособистісний, логіко-математичний, лінгвістичний, просторовий, тілесно-кінестичний, музичний, натуралістичний, внутрішньо-особистісний. Використовуючи сильні сторони певного інтелекту, можна використовувати стратегії у вирішенні проблем спираючись на власні інтелектуальні ресурси. Щоб зрозуміти наявність певного типу інтелекту, Гарднер досліджував три сфери: як людина сприймає інформацію, яка у неї мотивація і як вона приймає рішення.

Висновки.

Сьогодні використання слова «глупота» застосовується часто як спосіб помилок у діях конкретної людини або соціальних інститутів. Тут мається на увазі, що наявність розуму або інтелекту цього б

не допустили. Але насправді глупотою є не брак знань, досвіду чи невігластво. Це як раз наявність розуму, яке має дуже вузьку здатність до судження в тих питаннях, які складні для певного інтелектуального рівня. Маючи широкий доступ до інформації, спираючись на широку пропаганду цінності консюмеризму, внутрішній механізм прийняття рішень сучасної людини далекий від раціонального. Парадокс знаходиться у тому, що розвиток науки та її популяризація у ЗМІ та соціальних мережах, призводить до того, що сучасне суспільство в цілому, та українська нація окремо, поводить безглуздо. Є багато інформації та можливостей отримувати освіту, а суспільство не стає від цього розумнішим.

Навіть коли відкинути релігійні догми, український суб'єкт у політичному просторі не здатен робити раціональні рішення. В той час, як підвищується прагнення контролювати власне життя та життя країни, сучасна людина приймає рішення спираючись на упередження, чутки і, звичайно, пристрастей страху. Гіпотеза про більше інформації для прийняття раціональних рішень сьогодні не є правильною. Навпаки, чим більше інформації, тим більше виникає протиріч і більше непорозуміння. Можливо, проблема полягає в тому, що сьогодні головною метою розуміння є не прагнення отримати знання, щоб бути розумним. А прагнення отримати інформацію, щоб бути правим. Звідси і питання політичної участі полягає в тому, що політичні суб'єкти здійснюють політичну дію не заради того, щоб встановити паритетність демократичного принципу (що висуває умови наявності політичних конкурентів). А заради того, щоб отримати перемогу. Тому будь яка загрозна інформація, яка прогнозує зниження соціального та економічного рівня в наслідок перемоги певної політичної сили не впливає на результат політичної участі як зважений вчинок політичного суб'єкта. Суб'єкт політики навпаки, починає не сприймати таку інформацію. Тому, що його хвилює перемога тієї політичної сили, проти якої така інформація існує. Те, що правильно для одних, може бути кризою для інших.

Французький філософ Бернар Стіглер, аналізуючи розвиток сучасного суспільства, вказав на масовий процес деіндивідуації. Такий процес він пов'язує з владою медіа, яка змушує людину підлаштовуватися під тренди сьогодення. «Це не характеристика окремої частини суспільства. Людство в цілому весь час регресує в бік глупоти» [6]. Коли ми помиляємось, ми робимо висновки з нашого досвіду. Але ми знов і знов робимо помилки. У час цифрових технологій, коли штучний інтелект стає частиною суспільного життя, людина стає залежною від цих технологій. Тому, що форма спілкування через технології робить комунікатора частиною такої комунікації. Щоб змінити такий регрес, необхідно знайти інший підхід до використання техніки. Оскільки інформаційна ентропія несе загрозу екосистемі, що може призвести до знищення людства. Висновок вченого такий: чим більше наша залежність від штучного інтелекту, тим більше посилюється природна дурість людства.

Під впливом цифрових технологій сучасна людина змінює свої здібності впливати на світ. Тому, що мислення перетворюється на алгоритми, що маніпулюють потребами, а не бажаннями. «Бажання – це не просто чисті потреби, а щось більше. А алгоритми лише створюють потреби і маніпулюють нами, щоб ми обслуговували інтереси ринку» [6].

Вчений вважає, що сучасна глупота відрізняється від глупоти минулих століть. Вона стає більш організовуючою, тому що видає себе за знання. У цьому світлі дуже складно охарактеризувати останні епохальні події, такі як Brexit та президентство Трампа чи Зеленського. Як ми повинні ставитися про реакцію Європи, США та України на пандемію COVID-19, расову справедливість чи масову імміграцію? Ким є суддя Дніпровського райсуду Києва Микола Чаус: корупціонером чи постраждалим? Усі ці питання є випадками, коли механізми демократії подолання конфлікту виявляються неефективними та призводять до різних тлумачень та розумінь. Що ще більше розколює суспільства. І замість знань виникають нові питання.

Сьогодні все більше стає зрозумілим, що глупота має соціальне явище, як наслідок психологічного розвитку суб'єкта (і тут «ідоли» Ф.Бекона знов нагадують про себе). До того часу, поки суб'єкт не вступає у комунікацію (через слово або дію), глупота складно розпізнати.

Лінія аналізу походження глупоти від розуму вказує на те, що глупота має раціональний характер. Протиставлення її до розуму може бути великою помилкою. Тому, що у цьому випадку глупота отримує негативну характеристику та автоматично переноситься у ранг здатностей людини, яка неосвічена або нерозумна. Невігластво, ще одна характеристика глупоти, що теж протиставляється до розуму. Але політична історія людства вказує на те, що багато дурних речей здійснювалися розумними політиками. Які мали/мають освіту та виховання.

Розкриваючи цю неминучість, можна припустити, що глупота є проблемою не тільки політики, але й мислення. Ми стаємо дурними, тому що думаємо: сьогодні не так просто відрізнити дурну думку від недурної. Крім того, нездатність усунути неминучість глупоти із соціальних відносин призводить до недосконалого вивчення політичних процесів. Наскільки інститути демократії здатні працювати з глупотою усвідомлюючи власну недосконалість? Чи можуть політичні режими бути ознакою неврозу і як їх політика впливає на ступінь виявлення публічної глупоти? Чи існує політична реакція на політичну глупоту і як вона може змінити хід історії? Схоже Еразм Роттердамський в свій час заклав велику тему, яка потребує нового переосмислення в час, коли глупота стає більш динамічною та поширеною формою політичних процесів.

Бібліографічний список:

1. Аристотель. Сочинения в 4 томах. Т.1. М., Мысль, 1976. 550 с.
2. Бэкон Ф. Сочинения в 2 т. Т. 1. М., Мысль», 1977. 567 с.

3. Бэкон Ф. Сочинения в 2 т. Т. 2. О мудрости древних. С.231 – 301.
4. Виступ П. Н. Мілюкова на засіданні Державної думи. (Зі стенограми засідання 1 листопада 1916 року). URL: <http://doc20vek.ru/node/1428> (Дата звернення 09.05.2021).
5. Кант И. Критика чистого разума. М.: Мысль, 1994. 591 с.
6. «Людство весь час регресує в бік дурниці», – видатний французький філософ Бернар Стіглер. Huxley. URL: <https://huxley.media/chelovechestvo-vse-vremja-regressiruet-v-storonu-gluposti-vydajushhijsja-francuzskij-filosof-bernar-stigler/> (accessed 19.06.2021).
7. Марина Х. А. Поверженный разум. Теория и практика глупости. – Астрель, 2010.
8. Спирина Э. Разум в окоеме глупости. *Философская антропология*. 2017. Т. 3. №. 1. С.117 – 134.
9. Gardner H. Stupidity and the Three Faces of Intelligence. *Le philosophoire*. 2014. №. 2. С. 9 – 17.
10. How politics makes us stupid. Ezra Klein. Vox. URL: <https://www.vox.com/2014/4/6/5556462/brain-dead-how-politics-makes-us-stupid> (accessed 09.05.2021).

References:

1. Aristotel'. Sochineniya v 4 tomah. T.1. M., Mysl', 1976. 550 s.
2. Bekon F. Sochineniya v 2 t. T. 1. M., Mysl', 1977. 567 s.
3. Bekon F. Sochineniya v 2 t. T. 2. O mudrosti drevnih. S.231 – 301.
4. Vistup P. N. Milyukova na zasidanni Derzhavnoi dumi. (Zi stenogrami zasidannya 1 listopada 1916 roku). URL: <http://doc20vek.ru/node/1428> (accessed 09.05.2021).
5. Kant I. Kritika chistogo razuma. M.: Mysl', 1994. 591 s.
6. «Lyudstvo ves' chas regresue v bik durnici», – vidatnij francuz'kij filosof Bernar Stigler. Huxley. URL: <https://huxley.media/chelovechestvo-vse-vremja-regressiruet-v-storonu-gluposti-vydajushhijsja-francuzskij-filosof-bernar-stigler/> (accessed 19.06.2021).
7. Marina H. A. Poverzhenniy razum. Teoriya i praktika gluposti. – Astrel', 2010.
8. Spirova E. Razum v okoeme gluposti. *Filosofskaya antropologiya*. 2017. Т. 3. №. 1. С.117 – 134.
9. Gardner H. Stupidity and the Three Faces of Intelligence. *Le philosophoire*. 2014. №. 2. С. 9 – 17.
10. How politics makes us stupid. Ezra Klein. Vox. URL: <https://www.vox.com/2014/4/6/5556462/brain-dead-how-politics-makes-us-stupid> (accessed 09.05.2021).

DOI 10.31558/2617-0248.2021.6.2

УДК 304.4:316

D. BELL ABOUT THE INNOVATIVE NATURE OF POST-INDUSTRIAL SOCIETY

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8827-3569>

**Sashchuk H. M., Doctor of Political Sciences, Professor at the Institute of Journalism
Taras Shevchenko National University of Kyiv**

The essence of D.Bell's understanding of post-industrial society is analyzed. It turned out that the scientist understood it as an "analytical construction", and not a characteristic of a particular society, focusing on the main factor of this society, which determines its radical differences from the industrial society, namely, the large-scale growth of "intellectual technology".

It is noted that the scientist distinguishes eleven important features of a new society, five of which are closely related to science and knowledge. The rest – with the dissemination of information, the development of information technologies and their impact on the political sphere of society. Interesting are the thinker's opinions on political power in the future society, in particular about the "meritocracy", the transition from representative democracy to "democracy of participation", the place and role of a democratically minded politician in the political processes of the information age.

Now the focus is on threats associated with the use of sophisticated information technology and general control over information that can be poured out by abuse, from hiding information to illegal or false disclosure. Therefore, institutional restrictions in the field of information are needed.

It is summed up that industrial society is considered D.Bell mainly through the prism of its main advantages: the innovative nature of production, the growing role of knowledge as a strategic resource of development and knowledge carriers as a leading stratum of society, its transformation into a "collective good", subordination of economic social and cultural.

Keywords: post-industrial society, information technology, science, knowledge, meritocracy, democracy are compliant.

Сашук Г. М. Д. Белл про інноваційний характер постіндустріального суспільства

Проаналізовано сутнісне розуміння Д. Беллом постіндустріального суспільства. З'ясовано, що вчений розумів його як «аналітичну конструкцію», а не характеристику конкретного суспільства, акцентуючи увагу на головному чиннику цього суспільства, що визначає докорінні відмінності його від індустріального суспільства, а саме – масштабне зростання «інтелектуальної технології».

Зазначається, що вчений виокремлює одинадцять важливих ознак нового суспільства, п'ять з яких тісно пов'язані з наукою, знаннями. Решта – з поширенням інформації, розвитком інформаційних технологій та їх впливом на політичну сферу суспільства. Цікавим видаються думки мислителя щодо політичної влади в майбутньому суспільстві, зокрема про «меритократію», про перехід від представницької демократії до «демократії участі», щодо місця і ролі демократично налаштованого політичного діяча в політичних процесах епохи інформаційної доби.

Заразом акцентується увага на загрозах, пов'язаних з використанням витонченої інформаційної техніки і взагалі контроль над інформацією, що може виливатися зловживаннями, починаючи з приховування інформації і закінчуючи її незаконним, або недостовірним оприлюдненням. Отже, потрібні інституційні обмеження у сфері інформації.

Підсумовується, що індустріальне суспільство розглядається Д. Беллом здебільшого через призму його головних переваг: інноваційний характер виробництва, зростання ролі знання як стратегічного ресурсу розвитку і носіїв знання як провідної верстви суспільства, перетворення його в «колективне благо», підпорядкування економічного соціальному й культурному.

Ключові слова: постіндустріальне суспільство, інформаційні технології, наука, знання, меритократія, демократія співучасті.

We immediately focus on the fact that "post-industrial society- behind D.Bell- is an analytical construct, not a picture of a specific or specific society. It is a certain paradigm..." he said, believing at the same time that it is "the perfect type of society..." [1, p.655, 661]. D.Bell's three-stage history of human society – agricultural, industrial and post-industrial, sought to outline the contours of post-industrial society, largely based on the characteristics of the industrial stage.

However, some researchers recognized the term "postindustrial society" unsuccessful. Naibit noted: "... thinkers come to a standstill, trying to describe the coming era... Eras and movements are always called "post", or "ne", if they do not know what else to call them" [2, p.25]. However, this term has taken root. The foreigner, the definition of post-industrial society, formulated by D. Bell, is characterized by a certain ambiguity: on the one hand, it is a real society that is just born, and, on the other hand, it is a concept and "insinuation of theoretical analysis" [3, p.27].

D. Bell's response to such accusations was as follows: "Equally, I rejected the temptation to define this fertile society with some term like "service society", "information society" or "knowledge society" [1, p.145]. And then: "I use the term "post-industrial" for two reasons. First, to emphasize the intermediate or transitional nature of the changes taking place in society. And, secondly, to distinguish the axial factor that determines these changes – intelligent technology" [1, p.146].

D. Bell highlights eleven important features of a new society, five of which are closely related to science. Let's bring all the features of post-industrial society to two main ones: the central role of theoretical knowledge and expansion of the services sector for the "producing economy". Three of them concerned the growing role of knowledge: 1) the "central role of theoretical knowledge"; ... 3) "growth of the class of knowledge carriers"; ... 7) "Science reaches its maturity" [1, p.154-156].

In this case, D. Bell's thoughts are interesting, first of all, about political power in the future society. According to him, today there are three models of power: 1) the previous model of power, which is based on property, and inherited; 2) model of power, the basis of which is knowledge gained through education and 3) model of power, the source of which is a political position, obtained through the organizational apparatus. "The difficulty of analyzing power in modern Western society, D. Bell believed, is that these three systems exist, partially coincide and penetrate each other" [1, p.485].

D. Bell's significant contribution to the development of political science, first of all, due to his analysis of the evolution of democracy in industrial and post-industrial societies. "Modern media", he notes, "give us an opportunity, and sometimes forced to respond immediately..." social and political problems. "The media increase the likelihood of clearly expanding "democracy complicity", but such phenomena are largely due to emotional factors..., which can lead to chain reactions that can disrupt the course of civilized political process and civilized discussion" [1, p.426-427].

D. Bell identified the intensification of the trend of transition from representative democracy to "democracy of participation", which at one time was also revealed by J. Masuda. "People want to be able to influence decisions that affect their lives," D. Bell notes. He proves that in a post-industrial society, the revolution of participation is one of the reactions to the professionalization of society and the increase in decision-making by technocrats [1, p.491].

At the same time, D. Bell believed that "democracy of participation" is no more a panacea than the efforts made half a century ago to create political mechanisms for a plebiscite in the form of a referendum or the right to recall an MP. Only a few supporters of "concocted democracy" tried to think through to the end at the logical level the meaning of these words [1, p.491]. However, D. Bell believed that democracy of compliance is another way of setting

classic questions of political philosophy, namely: who and at what levels should make decisions, what type and what social games should they spread? [1, p.492].

He devoted this question in the book "The coming post-industrial society" a special unit "Whose hands is the power?" [4, p.481-488]. "Decision-making is a matter of power, and in any society the main question is: who is in power and how is it held? The question of how the government is carried out is a systemic concept, and about who is in power is a group concept... Naturally, when there are changes in the systemic nature, new groups come to power" [1, p.481].

"It is worth mentioning," writes the national researcher O. Marukhovsky, – revealed D. Bell tendency to redistribute political power between different "branches" in the conditions of the formation of the information society. The essence of this trend, which was inherent in "... almost all political systems", was "... transition of real power from legislative and other bodies to executive bodies" [5, p.47]. In support of this trend, D. Bell gives the example of the United States, where for almost a quarter of a century the process "... transformation of the institute of the presidency into the executive administration of the president with the emergence of new institutions, such as the Budget Office, the Committee of Economic Advisers, the National Security Council and some others that are directly part of the presidential administration.

Reflecting on the essence and consequences of this trend, he noted: "In the end, this means not so much the strengthening of personal power and the president (which is also important), but the consolidation of the most important control and leadership functions in the executive branch of power ..., which reinforces the shift in the structure of power" [1, p.47].

There is reason to believe, continues O. Marukhovsky, that modern events in Ukraine resemble to some extent the trend that was observed in the United States and some other countries in the mid-70's of the twentieth century. However, it should be borne in mind that today another global trend is leading, namely, strengthening the legislative "branch of power" and the transition of many states to the parliamentary form of government... So, should Ukraine copy the former US experience, while neglecting modern trends, can only show time and life... [5, p.48].

However, some of D. Bell's ideas about the place and role of a democratically minded politician in the political processes of industrial and especially information age should be taken into account by all modern political forces of Ukraine [6, p.75-87].

"The task of a political or statesman in a democratic society comes down to maintaining a balance between the requirements of competitive interests and values..., – argued D. Bell after V. Kay – Politician in a democratic society ..., in order to retain power, must be able to manipulate a significant part of these interests: in one case, he must concede, in the other – to show firmness, somewhere to show slowness, and somewhere to act vigorously... politician... must play the role of arbitrator and mediator, being criticized from all sides. In order to avoid or mitigate the conflict, he compromises" [5, p.48]. So, a politician is the arbiter and mediator of a complex and controversial process of achieving and strengthening political stability in a state capable not only of certain manipulations, but, most importantly, of compromise.

As for the term "situ" ("situ" – lat. – position), this concept D. Bell introduced in contrast to such concepts as "classes" or "executions", which are horizontal units of society and the relationship between which are built on the principle: higher – subordination.

In post-industrial society, in his opinion, "more important nodes of political ties may be situs..." [1, c.157]. They are divided into "... four functional situs – scientific, technical..., administrative and cultural and five institutional situs – economic enterprises; state institutions; universities and social complexes... and the army." According to D. Bell, the main conflicts of interest will take place between situs groups. However, the concept of "situs", says O. Marukhovsky, has not found support in the scientific literature, and the forecast for the growth of their role in political life has not yet been confirmed.

There was no prediction of D. Bell, who, in his words, "... underpins all political philosophy." "The politics of the future – at least for those who act within society," he predicted – will not be a dispute between functional groups with their economic interests regarding the distribution of national product, but a concern for ... low-income population groups. The main problems will be... providing greater amenities, beauty and better quality of life, arranging our cities, a more differentiated and intelligent education system, improving the nature of our culture." This forecast turned out to be erroneous even for Western countries (with the exception of Scandinavian ones), not to mention post-totalitarian states, including Ukraine, where everything happens exactly the opposite... But these individual miscalculations of D. Bell do not reduce the significance of his contribution to the development of political science. Thus, if industrial society is the organization of machines and people for the production of things, then the basis of post-industrial society is intellectual technology, and its main resources are information. Any modern society lives through innovation and social control over change, it tries to anticipate the future and carry out planning. It is the change in awareness of the nature of innovation that makes theoretical knowledge crucial [5, p.49].

However, D. Bell considered the excess of information one of the biggest potential threats to the political stability of the state, as it can create problems for society and puts obstacles in the way of the implementation of political processes. Access to information is a condition of freedom... The computer industry is not yet subject to state regulation and is developing in the free market" [7, p.335].

He noted that given that "... knowledge and information become strategic resources", the threat of police and political surveillance of individuals using sophisticated information technology and in general control of information is most often resulted in abuse, starting with the concealment of information and ending with its illegal publication" [7, p.335, 340].

"As for the political process," he clarified, "imagine only one thing: reports of all the problems in the country in a threatening number come to Washington..., asking the president a lot of questions that require urgent resolution. Can this system exist further without interruption?" [1, p.428-429].

The combination of science, technology and economics, according to D. Bell, should play an increasingly important role in a future-oriented society, and this is another sign of a post-industrial society that involves control over technology, technology evaluation, and the development of technological forecast models.

Finally, a significant characteristic of post-industrial society, Bell believes, will be a new intelligent technology, which, by the way, has already arisen and is used in management decisions. The researcher hoped that by the end of the 20th century, new intelligent technology would play an equally important role in human affairs played by machine technology in the last century. Intelligent technology, in Bell's interpretation, involves the use of algorithms as rules for solving problems instead of intuitive judgments. These algorithms can be implemented in an automatic machine, in a computer program, or in a set of instructions based on some mathematical formulas.

The central role of theoretical knowledge in post-industrial society will determine, according to Bell, and the position of the scientist as the central figure of such society. The researcher noted that "the concept of post-industrial society is a broad generalization, and its content can be easier to understand if you distinguish five components of this concept." One of them he considered the so-called "axial principle of society", based on theoretical knowledge as a source of new day and formulation of politics [1, p.18].

Explaining this, the scientist noted: "Post-industrial society, interested in controlling innovations and escalation of changes, consists around knowledge, which, in turn, causes new social relations ..., which should be governed by political methods. knowledge... necessary for the functioning of any society. However, post-industrial society is distinguished by the fact that the nature of knowledge itself has changed. The main thing in decision-making and change management was the home of theoretical knowledge..." [1, p.25].

D. Bell once again draws attention to the fact that in post-industrial society knowledge becomes the basis, and education – a means of achieving power, while researchers and scientists become the elite of society. At the moment, he emphasizes that this does not mean that scientists are monolithic and act as a corporate group. In practical political situations, they are able to diverge ideologically and unite with different parts of other elites [1, p.482].

Another object of D. Bell's research was the concept of meritocracy. The founder of this concept of "meritocracy" (from Lat. *meritus* – worthy and Greek *kratos* – power, that is, the power of the most gifted) is the English scientist Mitchell Young, who outlined her ideas in the book "The Rise of the Meritocracy: 1870-2033" [8]. Young believed that capitalist society is gradually transformed into a society in which the principle of nomination to leadership positions, including political, most gifted people from all walks of life, will be established. [1, p.51].

In turn, D. Bell in the pre-speech to his work "The coming post-industrial society" set the task "... to define the character and defend the idea of 'fair meritocracy' or high status, which is given on the basis of personal achievements of a person who enjoys the respect of equals" [1, p.158]. In post-industrial society there is a principle of "achievement", that is, power is achieved due to the personal virtues of people, their high level of education and qualifications. In such a society, there are almost no higher positions available to those who do not have qualifications. The politician, from D. Bell's point of view, is a highly qualified specialist in his field, who has the necessary skills to manage society.

D. Bell himself explained his increased scientific interest in meritocracy issues in that post-industrial society "... according to its original ideology is also meritocracy" [1, p.548]. "Today, – emphasizes D. Bell, – in medicine, law, financial sphere and in many other areas, to start professional activities, you need to have a university diploma, and, having withstood the exams, get the appropriate certificate from official commissions created by professional associations. However, only in politics there is a relatively open ladder upwards, which does not provide for formal qualification certificates and here in politics, the situation can be achieved due to the ability to attract followers or with the help of patronage relations" [5, p.52]. Being a supporter of the idea of a "fair meritocrat of today", D. Bell emphasized that post-industrial society involves the emergence of a new intellectual class, whose representatives at the political level act as anti-counsel, experts or technocrats [10].

So, D. Bell summed up, in post-industrial society all this should be taken into account in the political process, which was not the case before. Thus, if in the last hundred years the main institute was a plant or a similar enterprise, in the post-industrial society, the university comes first with its focus on knowledge.

On this basis, it should be concluded that D. Bell quite positively evaluates post-industrialism in general, paying attention mainly to its advantages: the innovative nature of production, the growth of the role of knowledge, its transformation into a "collective good", subordination of economic social and cultural, the establishment of the class of knowledge carriers as the main in society. This concept marked the beginning of many different interpretations of post-industrial society, and today the concept of such a society is one of the most common in sociological research.

References:

1. Bell D. *Hriyadushchee postyndustrialnoye obshchestvo: Opyt sotsyalnogo prohozyrovaniya*; per. s anhl. / pod red. V. L. Ynozemtseva. Yzd. 2-oe, yspr. y dop. Moskva: Academia, 2004. 788 s.
2. Neisbytt D. *Mehatrendy*; per. s anhl. M. B. Levyna. Moskva: OOO «Yzd-vo AST»; ZAO NPP «Ermak», 2003. 380 s.

3. Ynozemtsev V. L. Postyndustrialnyi myr D. Bella // Bell D. Hriadushchee postyndustrialnoe obshchestvo: Opyt sotsyalnogo prohnozyrovaniya / pod red. V. L. Ynozemtseva; per. s anhl. Yzd. 2-oe, yspr. y dop. Moskva: Academia, 2004. S. 9-84.
4. Alekseeva Y. Yu. Voznyknovenye ydeolohyy ynformatsyonnoho obshchestva. *Ynformatsyonnoe obshchestvo*. 1999. № 1. S. 30-35.
5. Marukhovskiy O.O. Politychni aspekty zarubizhnykh kontseptsii informatsiinoho suspilstva: dys... kand. polit. nauk : Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa. Kyiv, 2008. 239 s.
6. Kartunov O. V., Marukhovskiy O.O. Informatsiine suspilstvo: analiz politychnykh aspektiv zarubizhnykh kontseptsii. Kyiv: Un-t ekonomiky ta prava «Krok», 2012. 344 s.
7. Bell D. Sotsyalnye ramky ynformatsyonnoho obshchestva; per. s anhl. // Novaia tekhnokratycheskaia volna na Zapade / sost. y vstup. statia P. S. Hurevycha. Moskva: Prohress, 1986. S. 330-342.
8. Young M. The Rise of the Meritocracy 1870-2033: An Essay on Education and Equality. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books, 1961. 218 r.
9. Vysotska O.Ie. Komunikatyvna polityka derzhavy v itsstoryko-filosofskomu vymiri. *Politolohichnyi visnyk*. 2020. Vyp. 85. S. 210-225.
10. Karpchuk N.P. Stratehichna komunikatsiia YeS yak zasib u borotbi z dezinformatsiieiu. *Politychne zhyttia*. 2019. № 1. S. 52-58.

Бібліографічний список:

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования; пер. с англ. / под ред. В. Л. Иноземцева. Изд. 2-ое, испр. и доп. Москва: Academia, 2004. 788 с.
2. Нейсбит Д. Мегатренды; пер. с англ. М. Б. Левина. Москва: ООО «Изд-во АСТ»; ЗАО НПП «Ермак», 2003. 380 с.
3. Иноземцев В. Л. Постиндустриальный мир Д. Белла // Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования / под ред. В. Л. Иноземцева; пер. с англ. Изд. 2-ое, испр. и доп. Москва: Academia, 2004. С. 9-84.
4. Алексеева И. Ю. Возникновение идеологии информационного общества. *Информационное общество*. 1999. № 1. С. 30-35.
5. Маруховський О.О. Політичні аспекти зарубіжних концепцій інформаційного суспільства: дис... канд. політ. наук : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. Київ, 2008. 239 с.
6. Картунов О. В., Маруховський О.О. Інформаційне суспільство: аналіз політичних аспектів зарубіжних концепцій. Київ: Ун-т економіки та права «Крок», 2012. 344 с.
7. Белл Д. Социальные рамки информационного общества; пер. с англ. // Новая технократическая волна на Западе / сост. и вступ. статья П. С. Гуревича. Москва: Прогресс, 1986. С. 330-342.
8. Young M. The Rise of the Meritocracy 1870-2033: An Essay on Education and Equality. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books, 1961. 218 p.
9. Висоцька О.Є. Комунікативна політика держави в історико-філософському вимірі. *Політологічний вісник*. 2020. Вип. 85. С.210-225.
10. Карпчук Н.П. Стратегічна комунікація ЄС як засіб у боротьбі з дезінформацією. *Політичне життя*. 2019. № 1. С. 52-58.

DOI 10.31558/2617-0248.2021.6.3

УДК 321.01

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7335-2256>

Філіпчук В. О., к. н. з держ. упр., доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4137-3690>

Постригань Г. Ф., к. філос. н., професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Публічна політика торкається багатьох вимірів «політичного», що вимагає від дослідників не тільки характеристики кожного виміру, але і встановлення взаємозв'язків і перетинів, з яких складається система координат публічної політики. Метою цього дослідження є розкриття змісту існуючих підходів до визначення «публічна політика» та обґрунтування використання комплексного (який би враховував вся виміри) підходу до розкриття суті даного феномена. У статті проаналізовано сучасні

підходи до визначення поняття «публічна політика». Для пояснення даного феномена зіставляються два поняття – «politics» та «policy». Обґрунтовано використання комплексного підходу до розкриття сутності публічної політики. Проаналізовано низку труднощів, з якими стикаються дослідники при вивченні публічної політики як діяльності держави. Розкрито складний характер публічної політики, який пов'язаний з тимчасовою природою публічних процесів, різноманітністю учасників і політичних умов, а також ймовірною і відносною природою її результатів через взаємопов'язані і взаємообумовлені виміри, такі як інформаційно-дискурсивний, діяльнісно-активістський, управлінський і просторовий. Автори доходять висновку, що більш глибока розробка національних особливостей «публічної політики», в тому числі пошук конкретних точок її практичного застосування і використання, дозволить ефективно впроваджувати її в суспільне життя. У зв'язку з цим великого значення набуває дослідження включеності громадян в сферу державно-громадського управління та їх участі в публічній політиці, що дозволить владі своєчасно враховувати думки громадян про важливість вирішення різних соціально-економічних проблем і проводити корекцію управлінських рішень, а населенню виявляти ініціативу і впливати на процеси прийняття управлінських рішень.

Ключові слова: політика, публічна політика, публічна сфера, публічність, політичний процес, комунікація.

Filipchuk V. O., Postryhan H. F. Modern approaches to the definition of public policy

Public policy affects many dimensions of the «political», which requires researchers not only to measure the properties, but also to establish the relationships and intersections on which the system of public policy coordination depends. The purpose of this study is to reveal the content of existing approaches to the definition of «public policy» and justify the use of a comprehensive (which would take into account all dimensions) approach to revealing the essence of this phenomenon. The article analyzes modern approaches to the definition of «public policy». For the emergence of this phenomenon, two concepts are compared – «politics» and «policy». The use of a comprehensive approach to revealing the essence of public policy is substantiated. A number of difficulties faced by researchers to study public policy as a state activity are analyzed. Disclosure of the complexity of the characteristic public policy used with the temporary nature of public processes, the diversity of participants and political conditions, as well as the stimulating and renewed nature of its results through interconnected and complementary dimensions such as informational and discursive, activist, managerial and spatial. The authors come to the results that develop more national features of «public policy», and then turn to the search for specific points of its practical application and use, allow it to be implemented in public life. In this regard, it is important to study the inclusion of citizens in public administration and their participation in public policy, which allows the authorities to simultaneously take into account the views of citizens on the importance of solving various socio-economic problems and correction of management decisions and the population show initiative and influence management decision-making processes.

Keywords: politics, public policy, public sphere, publicity, political process, communication.

Публічна політика – концепт політичної науки, що виник в середині ХХ століття як потреба в поєднанні політичної теорії з публічною практикою сучасних національних держав. В останні декілька десятиріч років в Україні проявляється все більший інтерес до феномену публічної політики.

Дослідження в цій галузі характеризуються вивченням та інтерпретацією робіт зарубіжних авторів, а також пошуком нових підходів і метафор, які могли б пролити світло на принципи функціонування простору публічної політики. Кожен з існуючих підходів до аналізу публічної політики має свої переваги. Множинність визначень забезпечує різноманітність дослідницьких перспектив. Тим часом всі вони в значній мірі є довільними. Саме ця довільність народжує багатозначність і викликає певні сумніви.

Публічна політика торкається багатьох вимірів «політичного», що вимагає від дослідників не тільки характеристики кожного виміру, але і встановлення взаємозв'язків і перетинів, з яких складається система координат публічної політики. З огляду на це, **метою нашого дослідження** є розкриття змісту існуючих підходів до визначення «публічна політика» та обґрунтування використання комплексного (який би враховував вся виміри) підходу до розкриття сутності даного феномена.

Перш за все, під поняттям публічної політики розуміються інноваційні технології політичного менеджменту, які використовуються для аналізу й оцінки результатів реалізованих державних рішень в різних сферах життя суспільства. Такі методи прийняття рішень та прогнозування їх наслідків в даний час використовуються в практиці багатьох розвинених держав.

У західній науковій літературі є й більш традиційні трактування терміну «публічна політика». Для пояснення даного феномена зіставляються два поняття, які в українській мові мають один і той же переклад – «politics» та «policy». Перше поняття в загальному сенсі позначає «план дій», «боротьбу за владу» індивідів, їх

груп, бізнесу чи уряду, а друге поняття, «публічна політика», – це легітимні, прийняті з усіма належними процедурами, і формально оформлені в правових документах рішення урядових органів. Таким чином, «публічна політика» передбачає узгодження суспільних інтересів, а не конкуренцію і боротьбу за владу, саме цим вона відрізняється від партійної політики, спрямованої на захоплення і утримання влади. Вона має на увазі плідну співпрацю представників уряду, місцевої влади, членів громадських організацій, експертів, незалежних дослідників, спрямоване на вирішення суспільно-значущих проблем.

Щоправда, поділ понять «politics» та «policy», на думку Д. Капано, є досить умовним, оскільки з прийняттям політичного рішення і здійсненням реалізації політичного курсу політична боротьба не припиняється, а перетворюється і приймає дещо інші форми. Капано визначає публічну політику як «спосіб вирішення колективних проблем», роблячи акцент на зміщенні фокусу дослідження від влади до соціально значущих суспільних проблем [8, р. 2].

Зарубіжні автори трактують поняття «публічна політика» досить практично, розуміючи її як певний інструментарій, за допомогою якого можуть бути вироблені та прийняті рішення щодо різних колективних проблем. Досить точне визначення публічної політики дається відомим американським політиком Д. Андерсоном. Він зазначає, що це «політика, вироблена урядовими чиновниками і органами влади, яка стосується значної кількості людей», тобто це певні дії урядових органів в рамках процесу вироблення, прийняття та реалізації державного курсу [1, с. 11].

У сучасних дослідженнях публічна політика часто пов'язується з діяльністю публічного сектора і природою суспільних благ. У публічний або громадський сектор включається все, що пов'язане із задоволенням суспільних потреб. Публічна сфера – це сфера, яка охоплює інтереси суспільства в цілому. Відомий німецький соціальний філософ Ю. Хабермас розглядає публічну сферу як «сферу соціального життя, де можуть обговорюватися справи, які становлять спільний інтерес, де розходження в думках можуть регулюватися раціональними аргументами, а не зверненням до усталених догм і звичаїв», і вважає, що «головна особливість сучасної держави – це її здатність домовлятися з громадянами щодо найширшого кола питань» [11, р. 301]. У сучасному суспільстві, на думку цього авторитетного вченого, постійно розширюється сфера діяльності громадськості, зростає роль різних публічних об'єднань – таких об'єднань, які не виробляються політичною системою з метою легітимації та не є частинами цієї системи.

В англосаксонській традиції під публічною політикою розуміються дії держави спрямовані на задоволення потреб громадян [Див.: 9]. В даному випадку публічна політика накладається на процес формування та реалізації державної політики з урахуванням суспільних запитів. А. Хайденхаймер, Х. Хекло та К. Адамс визначають публічну політику й особливості її порівняльного вивчення в такий спосіб: «Порівняльна публічна політика є вивченням того, як, чому і з яким результатом проводять різні уряди спеціальні курси дій або бездіяльності» [12, р. 3.]. У даному контексті ракурс розгляду публічної політики повинен бути спрямований, за Дж. Лейном, на два ключових моменти: виробництво політичних рішень після того, як відбувся колективний вибір, і виконання політики, відображеної в адміністративно-управлінських рішеннях. При цьому колективний вибір політичного курсу формується, відповідно до моделі вироблення публічної політики Дж. Кінгдона, на стику декількох потоків: а) інформаційного потоку, який складається з інформації про реальні проблеми / події та результати попередньої діяльності уряду; б) дискурсивного потоку експертної спільноти, що складається з думок різних дослідників, консультантів, журналістів, представників некомерційних організацій (НКО) тощо, які аналізують різні проблеми і пропонують різні альтернативи прийняття політичних рішень; в) політичного потоку, що складається з виборів, діяльності політиків, конкуренції в ході прийняття законів тощо [Див.: 13]. При об'єднанні трьох потоків виникає «вікно можливостей» для прийняття рішень в публічному секторі. Фактично публічна політика – це діяльність агентів, залучених у виробництво та виконання рішень щодо розміщення суспільних ресурсів, виробництва й розподілу суспільних благ [Див.: 13], тобто публічна політика пов'язана з рішеннями в публічному секторі державного регулювання й спрямована на різні сфери життєдіяльності суспільства загалом, а також різних консолідованих груп всередині суспільства.

Разом з тим вивчення публічної політики як діяльності держави для дослідників пов'язане з низкою труднощів. В першу чергу це обумовлено тим, що процес вироблення публічної політики «ховається» до певної міри в автономному від публічної сфери адміністративно-управлінському комплексі. Дані рішення здійснюються за допомогою різних заходів, тісно пов'язаних між собою і охоплюють діяльність публічних організацій на різних рівнях управління (національному, регіональному і локальному). Процес вироблення колективного курсу і реалізації політичних рішень завжди пов'язаний із взаємодією різних акторів і формуванням латентних структур-коаліцій [Див.: 15] або мереж [14, р. 1–26.]. При цьому кожен з акторів, які беруть участь у прийнятті рішень, мають можливість відхилятися від функціонально-публічних зобов'язань, переслідуючи особисті цілі. Якість реалізації адміністративними структурами прийнятих політико-управлінських рішень може оцінюватися виключно за результатами публічної політики (вирішення проблеми) та їх ефективності (відповідність ефективності очікуванням населення та різних суспільних і політичних акторів). Фактично оцінити можна тільки видиму субстанцію публічної політики, яка утворюється з сукупності ресурсів (фінансових; інтелектуальних – експертиза, яку політичні актори здатні здійснити;

регламентних – факт розробки та введення в практику нового регламенту / законодавства; матеріальних) і «продуктів» – адміністративних рішень, що проводяться на основі зазначених ресурсів політики.

Актуалізація публічної політики як публічного менеджменту, який практично реалізується на основі демократичних принципів та процедур, характерно для національної політичної системи США, де сильні демократичні традиції та розвинені інститути політичного представництва, а результативність й ефективність рішень рідко ставиться під сумнів. В європейських наукових дискусіях про публічну політику та якість публічних рішень, спрямованих на реалізацію суспільних потреб, що виникли на теоретичному фундаменті американських досліджень, була закладена основа для нового підходу до аналізу публічної політики, який не тільки враховував ефективний перерозподіл суспільних благ між різними групами населення, але і використовував методи «узгодження інтересів і досягнення ефективного результату, що максимізує суспільну користь» [2, с. 76]. У європейській традиції публічна політика включає в себе предметне поле прийняття рішень, яке формується в публічній сфері; державних і недержавних акторів, що взаємодіють в прийнятті рішень на різних рівнях управління (національному, регіональному, локальному); форми, методи і технології участі, пов'язані єдиним політичним контекстом. У зв'язку з цим концепт публічної політики виходить за рамки держави і передбачає включеність різних суспільних груп, державних і недержавних акторів в політико-управлінський процес за допомогою різних механізмів узгодження інтересів і культури консенсусу. Тут передбачається врахування наведених нижче компонентів, які впливають на процес вироблення та реалізації політичного курсу:

- узгодження інтересів у вигляді дискурсивних практик в публічній сфері, за допомогою яких актуалізуються суспільно значущі проблеми [6, р. 16–27], вимоги, конфлікти [10, р. 11.];
- інституційні (інститути, формальні правила й процедури) [3, с. 226.] та когнітивні умови (пізнавальні схеми та цінності) генезису публічної дії громадських (інститути громадянського суспільства, громадські лідери, ЗМІ, бізнес-структури) і політичних акторів (політичні партії, групи інтересів і тиску, політичні лідери), а також інклюзивні механізми їх узгодження перед безпосередніми політичними діями уряду;
- наявність неієрархічних структур (коаліції або мережі), що мають як публічні організаційні надбудови, так і латентні зв'язки, в рамках яких здійснюється узгодження публічних дій різноманітних акторів (державних і недержавних) і розробка колективного курсу політичних дій;
- інституційний рівень довіри в суспільстві, що виявляється в підтримці громадськими і політичними акторами і населенням країни в цілому діяльності органів влади та визнання їх легітимними.

Одним з ключових механізмів, що пов'язує інформаційно-дискурсивну і управлінську «оболонки» публічної політики, є зворотний зв'язок. Даний механізм являє собою комунікативну взаємодію органів влади, інститутів громадянського суспільства, ЗМІ та бізнес-структур, в результаті якого відбувається оцінювання ефективності прийнятих рішень відповідно до суспільних вимог / очікувань. Зворотній зв'язок характеризується формами і технологіями громадської участі (громадська думка, громадська експертиза, громадський контроль тощо). Громадська участь передбачає для вирішення проблем спільноти об'єднання різних груп зацікавлених сторін для спільної розробки рішень складних питань і досягнення консенсусу з цих питань як всередині спільноти, так і в процесі діалогу з владою [7].

Якість зворотного зв'язку багато в чому залежить від сформованих в публічній сфері моделей комунікації між владою та суспільством, де держава займає визначальні позиції. Це можуть бути «моделі односторонньої (директивної комунікації), дорадчого спілкування і спорадичні, сингулярної підтримки управлінських контактів з громадянами» [4, с. 74] або ж моделі багатосторонньої комунікації з розвиненим дискурсивним середовищем. Розвинені зворотні зв'язки на основі багатосторонніх комунікацій, в свою чергу, обумовлюють форми й механізми громадської участі, під яким розуміється участь осіб у різних структурах і демократичних інститутах. Громадянську участь часто розглядають як вертикальну участь (участь у партнерстві та управлінні), як форму колективного управління [7].

Найбільш типовими моделями суспільної участі є експертно-адміністративна модель та модель громадської участі. Перша модель ґрунтується на тому, що в самому державному апараті діють структури, які спеціально займаються аналізом кластерів суспільних інтересів і транслують їх в процес вироблення, реалізації та оцінки публічної політики. Ці спеціалізовані структури виступають як свого роду рецептори, які сприймають й аналізують різноманітні громадські інтереси та виробляють на цій основі пропозиції щодо їх врахування для органів влади, які безпосередньо формують політичний курс. Модель громадської участі передбачає, що громадські організації самі агрегують свої пропозиції і оцінки, впливаючи ззовні на формування державної політики.

На основі різних форм і технологій суспільної та громадської участі недержавні гравці вбудовуються в професійно-управлінську діяльність державних структур. Важливо, що без активної позиції держави розширення впливу інститутів громадянського суспільства на управлінські завдання неможливо. Держава створює умови для реального впливу громадян та інститутів громадянського суспільства на прийняття державно-політичних рішень за допомогою розширення відкритості та прозорості діяльності органів влади, підвищення стандартів якості державного управління, надання доступних та якісних державних послуг населенню на всій території, підвищення добробуту населення та зростання підтримки й довіри населення до держави як організатора та керівника соціальних колективних дій.

Управлінський вимір публічної політики зачіпає структурні трансформації політичної та адміністративної підсистем державного (публічного управління). Політична підсистема державного управління підсумовує дискурсивність публічної сфери, за допомогою системи політичного представництва позначаючи домінуючих в суспільстві публічних акторів, і стає «оператором» їх влади. При цьому політична участь публічних акторів передбачає вироблення стратегії політичного курсу, змістовно інтерпретуючи національні інтереси й формулюючи чіткі цілі суспільного розвитку, пропонуючи методи вирішення суспільних проблем та організовуючи виконання даних рішень. Без політичної підсистеми державного управління неможливо вносити зміни до державних політик, вона направляє реформи та інновації; адміністративна підсистема зводиться до регулювання поточних публічних процесів, що забезпечує збереження / відтворення режиму роботи системи державного управління.

У розрізі публічної політики для адміністративної підсистеми характерно залучення громадян і широких груп громадськості до адміністративної діяльності. Залучення громадян до адміністративного управління вимагає, з одного боку, забезпечення їм доступу до адміністративної підсистеми, що передбачає створення постійних і відкритих каналів комунікації, по яких відбувається обмін інформацією між громадянами та управліннями різного рівня. З іншого боку, у груп громадськості та громадян повинні бути сформульовані потреби й мотивація до участі в адміністративному управлінні. Створення державою умов, спрямованих на залучення громадян до публічного управління, має супроводжуватися розвитком інститутів громадянського суспільства та їх можливостей брати на себе відповідальність за рішення публічних проблем.

Діяльнісно-активістський вимір публічної політики виникає на перетині інформаційно-комунікативних, дискурсивних потоків та процесу вироблення рішень публічної політики, де агенти висловлюють свій потенціал дієвості: здатність комунікувати з іншими акторами на принципах співпраці, брати участь у формуванні суспільного дискурсу, самоорганізовуватися задля досягнення наших спільних цілей і брати участь в прийнятті політичних рішень.

У просторовому вимірі публічна політика «включає в себе сукупність об'єктивних соціальних структур (у формі практик розподілу ресурсів, засобів і механізмів їх присвоєння) ... і сукупність суб'єктивних структур (легітимних практичних схем і експліцитних понять)», які є інтеріоризованими об'єктивними структурами, тобто «публічна політика як дійсність об'єктивного порядку оформлюється легітимними практичними схемами, які складають дійсність суб'єктивного порядку [5, с. 110].

Таким чином, багатовимірність концепту публічної політики та її складність як об'єкта дослідження, які характеризуються тимчасовою природою публічних процесів, різноманіття учасників і політичних умов, а також ймовірна і відносна природа її результатів, викликають певні складності для створення чітких і операціональних теоретичних конструктів. Інтерпретація публічної політики з позицій просторових координат дозволяє охарактеризувати її як цілісний феномен, що включає в себе інформаційно-дискурсивний, діяльнісно-активістський і управлінський виміри одночасно. Різні «оболонки» публічної політики утворюють певні результати, але вони не є незалежними змінними, а визначаються процесами, що відбуваються в інших вимірах.

Більш глибока розробка національних особливостей «публічної політики», в тому числі пошук конкретних точок її практичного застосування і використання, дозволить ефективно впроваджувати її в суспільне життя. У зв'язку з цим великого значення набуває дослідження включеності громадян в сферу державно-громадського управління та їх участі в публічній політиці. Ефективне використання інструментів зворотного зв'язку дозволить владі своєчасно враховувати думки громадян про важливість вирішення різних соціально-економічних проблем і проводити корекцію управлінських рішень, а населенню виявляти ініціативу і впливати на процеси прийняття управлінських рішень.

Бібліографічний список:

1. Андерсон Д. Публичная политика: введение. *Публичная политика: от теории к практике* / Н. Ю. Данилов, О. Ю. Гурова, Н. Г. Жидкова. Спб., 2008. С. 11-34.
2. Беляева Н.Ю. Развитие концепта публичной политики: внимание «движущим силам» и управляющим субъектам. *Полис*. 2011. № 3. С. 72-87.
3. Питерс Б.Г. Политические институты: вчера и сегодня. *Политическая наука: новые направления*. М., 1999. С. 218-231.
4. Соловьев А.И. Латентные структуры управления государством, или Игра теней на лице власти. *Полис*. 2011. № 5. С. 70-98.
5. Шматко Н.А. Феномен публичной политики. *Социологические исследования*. 2001. № 7. С. 106-112.
6. Anderson J.E. Public Policymaking: An Introduction. Boston: Houghton Mifflin Company. 2003. P. 1-34.
7. Brodie E., Cowling E., Nissen N., Paine A.E., Jochum V., Warburton D. Understanding Participation: A Literature Review. December 2009. URL: <http://www.sp.gov.tr/upload/Sayfa/47/files/Pathways-literature-review-final-version.pdf> (9.04.2020).
8. Capano, G. Introduction: Multidimensional World of Policy Dynamics. *European and North American Experiences in Policy Change. Policy Drivers and Policy Dynamics* / G. Capano, M. Howlett. London. 2009. P. 1-12.
9. Dye T.R. Understanding Public Policy. Upper Saddle River, N.J. Pearson/Prentice Hall. 2008. 354 p.; Sharkansky I. Policy Analysis in Political Science. Chicago: Markham. 1970. 476 p.

10. Frohock F.M. Public Policy: Scope and Logic. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1979. 332 p.
11. Habermas, J. Between Facts and Norms. Cambridge, 1996. 631 p.
12. Heidenheimer A., Hecl H., Adams C. Comparative Public Policy: The Politics of Social Choice in America, Europe and Japan. New York: St. Martin Press. 1990. 416 p.
13. Kingdon J. Agendas, Alternatives, and Public Policies. Boston: Little, Brown & Co. 1984. 240 p.
14. Rhodes R., Marsh D. Policy Network in British Politics. A Critique of Existing Approaches. *Policy Network in British Government* / eds.: D. Marsh, R. Rhodes. Oxford: Clarendon Press. 1992. P. 1–26.
15. Sabatier P.A., Jenkins-Smith H.C. Theories of the Policy Process. Oxford: Westview Press. 1999. 344 p.

References:

1. Anderson, D. Publychnaia polytyka: vvedenye. *Publychnaia polytyka: ot teoryi k praktyke* / N. Yu. Danylov, O. Yu. Hurova, N. H. Zhydkova. Spb., 2008. S. 11–34.
2. Anderson J.E. Public Policymaking: An Introduction. Boston: Houghton Mifflin Company, 2003. P. 1–34.
2. Beliaeva N.Iu. Razvitie kontsepta publichnoi politiki: vnimanie «dvizhushchim silam» i upravliaiushchim sub'ektam. *Polis*. 2011. 3. pp. 72–87
4. Brodie E., Cowling E., Nissen N., Paine A.E., Jochum V., Warburton D. Understanding Participation: A Literature Review. December 2009. URL: <http://www.sp.gov.tr/upload/Sayfa/47/files/Pathways-literature-review-final-version.pdf> (9.04.2020).
5. Dye T.R. Understanding Public Policy. Upper Saddle River, N.J. Pearson/Prentice Hall. 2008. 354 p.; Sharkansky I. Policy Analysis in Political Science. Chicago: Markham. 1970. 476 p.
6. Capano, G. Introduction: Multidimensional World of Policy Dynamics. *European and North American Experiences in Policy Change. Policy Drivers and Policy Dynamics* / G. Capano, M. Howlett. London, 2009. P. 1–12.
7. Frohock F.M. Public Policy: Scope and Logic. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1979. 332 p.
8. Habermas, J. Between Facts and Norms. Cambridge. 1996. 631 p.
9. Heidenheimer A., Hecl H., Adams C. Comparative Public Policy: The Politics of Social Choice in America, Europe and Japan. New York: St. Martin Press. 1990. 416 p.
10. Kingdon J. Agendas, Alternatives, and Public Policies. Boston: Little, Brown & Co. 1984. 240 p.
11. Piters B.G. Politicheskie instituty: vchera i segodnia. Politicheskaya nauka: novye napravleniya. Moscow: Veche, 1999. C. 218–231
12. Rhodes R., Marsh D. Policy Network in British Politics. A Critique of Existing Approaches. *Policy Network in British Government* / eds.: D. Marsh, R. Rhodes. Oxford: Clarendon Press. 1992. P. 1–26.
13. Sabatier P.A., Jenkins-Smith H.C. Theories of the Policy Process. Oxford: Westview Press. 1999. 344 p.
14. Shmatko N.A. Fenomen publichnoi politiki. *Sotsis*. 2001. 7. pp. 106–112.
15. Solov'ev A.I. Latentnye struktury upravleniya gosudarstvom, ili Igra tenei na like vlasti. *Polis*. 2011. 57. pp. 70–98.

DOI 10.31558/2617-0248.2021.6.4

УДК 321: 061.2(477)

САМОВРЯДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ: ЕВОЛЮЦІЯ СТАНОВЛЕННЯ І ТЕОРЕТИЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4051-2484>

Матвійчук А. В., к. політ. н., заступник генерального директора з науково-технічної роботи Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України

У статті проаналізовано особливості еволюції, класифікацію та принципи функціонування самоврядних організацій, охарактеризовано основні стратегічні проблемні питання, які постають при оцінці ролі самоврядних організацій в українській політиці, виокремлено специфіку та базові взаємовигідні умови співпраці держави із самоврядними організаціями у сучасних реаліях розвитку громадянського суспільства.

Розвиток громадянського суспільства нерозривно пов'язаний із функціонуванням самоврядних організацій, які інституціоналізуються у перебігу своєї діяльності та зміцнюють демократичні принципи функціонування суспільства. Самоврядні організації забезпечують сприятливе середовище щодо врегулювання соціальних конфліктів, об'єднують громадян для розв'язання важливих для населення проблем, артикують та агрегують інтереси широких верств громадян, люблять їх у державних структурах та є своєрідним запобіжником негативного інформаційного впливу на громадську думку. Лібералізація суспільно-політичного життя в умовах глобалізації є

стимулом для підвищення впливу самоврядних організацій.

Розвиток взаємовідносин держави та самоврядних організацій є взаємовигідним і необхідним для розвитку громадянського суспільства та становлення дієвих засад співпраці громадськості з владою, що у свою чергу посилює органи місцевого самоврядування і підвищує рівень залучення громадян до вирішення місцевих проблем. У держави й у будь-якої самоврядної організації є спільні інтереси – зацікавленість у розвитку цивілізованого ринку. Самоврядні організації можуть існувати паралельно з контролюючими органами державної влади, а за бажанням останніх, в окремих випадках, контролюючі функції можуть повністю передаватися самоврядним організаціям. Скасування державного контролю, у цьому випадку, можливе лише за умови задоволення самоврядними організаціями принципу відповідності мінімальним вимогам до них, тобто за умови повного охоплення всіх суб'єктів професійної діяльності у суспільстві.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадські об'єднання, самоврядні організації, самоврядування

Matviichuk A.V. Self-governing organizations: evolution formation and theoretical comprehension

The article analyzes the features of evolution, classification and principles of functioning of self-governing organizations, characterizes the main strategic problematic issues that arise when assessing the role of self-governing organizations in Ukrainian politics, highlights the specifics and basic mutually beneficial conditions of cooperation between the state and self-governing organizations in the modern realities of the development of civil society.

The development of civil society is inextricably linked with the functioning of self-governing organizations, institutionalize in the course of their activities and strengthen the democratic principles of the functioning of society. Self-governing organizations provide a favorable environment for the settlement of social conflicts, unite citizens to solve problems that are important for the population, articulate and aggregate the interests of broad strata of citizens, lobby them in state structures and are a kind of protector of negative informational impact on public opinion. Liberalization of public and political life in the context of globalization is an incentive to increase the influence of self-governing organizations.

The development of relations between the state and self-governing organizations is mutually beneficial and necessary for the development of civil society and the formation of effective principles of cooperation between the public and the authorities, in turn strengthens local government bodies and increases the level of citizens' involvement in solving local problems. The state and any self-governing organization have a common interest – an interest in the development of a civilized market. Self-governing organizations can exist in parallel with supervisory bodies of state power, and at the request of the latter, in some cases, supervisory functions can be completely transferred to self-governing organizations.

The abolition of state control, in this case, is possible only if self-governing organizations meet the principle of compliance with the minimum requirements for them, that is, provided that all subjects of professional activity in society are fully covered.

Keywords: civil society, public associations, self-governing organizations, self-government.

Постановка проблеми. Ще за стародавніх часів люди об'єднувалися у певні осередки, організації, інституції, оскільки відчували більше можливостей впливу на навколишнє середовище через бажання забезпечити безпеку як першочергову потребу кожної людини у суспільстві. Право на свободу об'єднання є фундаментальним правом людини, що зумовлюється її природою та захищається низкою міжнародних актів й національним законодавством більшості країн світу. Об'єднуючись з іншими, людина ефективніше може реалізовувати свої права, висловлювати, відстоювати та захищати свої інтереси. Саме самоврядні організації сприяють вирішенню важливих для суспільства проблем і питань. Держава та самоврядні організації взаємопов'язані та забезпечують розвиток один одного. Відповідно, держава повинна створювати максимально сприятливі умови для створення, функціонування та розвитку самоврядних організацій, що на практиці відбувається не завжди. Трансформація суспільно-політичного життя в умовах глобалізації спонукає до теоретичного переосмислення місця і ролі самоврядних організацій у сучасному світі.

Аналіз останніх досліджень. Питання становлення і типологізації самоврядних організацій у своїх роботах розглядали: В. Бех, Г. Нестеренко, К. Вінцукевич, Т. Заворотченко, О. Кокошинський, В. Кравчук, І. Лосєв, Н. Мішина, С. Пасічніченко, С. Пономарьов, В. Росіхіна, М. Слюсаревський, Л. Усаченко, А. Філіна і Т. Філіна, М. Хариш, І. Хожило та ін.

Теоретичне осмислення інституту самоврядування та діяльності самоврядних організацій є об'єктом дослідження таких науковців як С. Байрак, О. Батанов, Т. Бондарук, О. Бориславська, Р. Бортейчук, І. Гороховський, В. Граб, С. Серьогіна, Г. Євтушенко, І. Заяць, Н. Камінська, Є. Качмарський, Л. Козлова, В. Коструба, Т. Котенко, Т. Кулик, П. Любченко, А. Новак, В. Пахолок, В. Присажнюк, В. Сенчук, О. Скрипнюк, О. Солоненко, О. Сушинський, А. Ткачук, В. Тужик, О. Хуснутдінов.

Мета статті – проаналізувати особливості еволюції, класифікацію, принципи функціонування та взаємодії самоврядних організацій з державою.

Виклад основного матеріалу. Більшість сучасних дослідників трактують поняття «самоврядні організації» виходячи із визначення, запропонованого радянським істориком О. Степанським. Вчений перший почав систематичне дослідження історії дорадянських самоврядних організацій, які на його думку є «добровільним об'єднанням громадян, що ґрунтується на основі самоуправління та засновано згідно норм чинного законодавства; яке регулярно проводить свою діяльність для досягнення певних політичних, соціально-економічних та культурних завдань невиробничого та некомерційного характеру [1, с. 66]. У даному контексті важливо звернути увагу на застосування терміну «легальні», тобто ті, які визнавала держава. Нелегальні організації не могли і не можуть бути елементом громадянського суспільства, оскільки вони не забезпечують ефективної взаємодії ланки держава / громада / самоорганізація / індивід [2, с. 102].

Сучасні українські дослідники під поняттям «самоврядна організація» розуміють:

- добровільне об'єднання громадян, яке сприяє розвитку їхньої політичної, соціальної, трудової активності й самодіяльності, задоволенню їхніх потреб і запитів, реалізації і захисту їхніх багатограних інтересів, і діє згідно завдань і цілей, закріплених у їхньому «Статуті» [3, с. 5];
- формалізоване самодіяльне (неурядове) неприбуткове об'єднання громадян, спрямоване на реалізацію різноманітних колективних інтересів і захист колективних прав [4];
- об'єднання як світських, так і релігійних діячів, котрі, згідно зі «Статутами» цих об'єднань, проводять організаційну, просвітницьку й культурну діяльність, спрямовану на реалізацію завдань навчання й виховання дітей, молоді та дорослого населення [5, с. 8];
- добровільне статутне об'єднання громадян, яке виникає і функціонує на основах самоорганізації, знаходиться поза державою та поза економікою й надає кожному громадянину можливість самостійно висловлювати та реалізовувати свої різнопланові інтереси тощо [2, с. 105].

Самоврядна організація утворюється у формі недержавної некомерційної організації, заснованої на членстві в ній відповідних суб'єктів саморегулювання; некомерційні партнерства й об'єднання юридичних осіб (союзи, асоціації) є можливою формою створення самоврядних організацій. Ініціаторами створення самоврядної організації в тій або іншій сфері діяльності можуть бути:

- суб'єкти цієї сфери – як юридичні, так і фізичні особи;
- сформовані традиційні професійні об'єднання, що претендують на статус «самоврядної організації»;
- органи державного або муніципального управління;
- існуючі самоврядні організації відносно створення союзів таких організацій.

При цьому вирішальним фактором у створенні самоврядної організації є бажання й потреба в її створенні з боку різних представників, включаючи суб'єкти цієї області (сфери), органи державного або муніципального управління. У протилежному випадку – наприклад, при односторонньому бажанні у формуванні самоврядної організації лише з боку незначного числа суб'єктів за відсутності такої потреби з боку органів державного або муніципального управління – діяльність такої організації приречена на невдачу, оскільки одна з родових ознак самоврядної організації – конструктивна взаємодія з державою – не отримує можливості для реалізації [6].

Еволюція становлення поняття «самоврядна організація» знаходиться, як і дослідження власне теорії самоврядних організацій, на перетині знань кількох наук: історії, політології, соціології. На межі XIX початку XX ст. для визначення досліджуваного спектру легальних самоврядних організацій застосовувалося поняття «товариство» («общество»). До 1906 р. термін трактувався по-різному, як таке, що є чимось відмінним від державного; таке, яке діє від себе; небюрократичне / недержавне. Згідно «Тимчасових правил про товариства та союзи» 1906 р. усі самоврядні об'єднання називалися «товариством» або «союзом», а саме: «Товариством згідно змісту правил, визнається об'єднання кількох осіб, які, не прагнучи отримання для себе матеріального прибутку від проведеної діяльності, обрали за її предмет досягнення певної мети, а союзом об'єднання двох або кількох таких товариств, навіть і через систему їхнього представництва» [7, с. 3].

На початку XX ст. термін «громадський» розумівся у значенні недержавний, небюрократичний. Відповідно, громадськими (самоврядними) організаціями називали й статутні добровільні об'єднання, і органи місцевого самоуправління [2, с. 105].

Можна зробити висновок, що радянська доктрина та законодавча спадщина часів УРСР залишили нам недемократичні підходи до концепції права на свободу об'єднання у самоврядні організації, а тому формування нової концепції самоврядних організацій та розвиток права на свободу об'єднання відбулися, коли Україна стала незалежною, при цьому орієнтиром мали стати міжнародні стандарти та досвід зарубіжних країн [8, с. 76].

Зазначимо, що хоча сьогодні спостерігається активний розвиток інституту самоврядних організацій завдяки демократизації законодавчої бази та з огляду на зростання їхньої ролі в українському суспільстві, проте нинішня ситуація на українському політичному просторі досить часто характеризується складнощами у взаємовідносинах влади та неурядових структур. Ці складнощі саме й зумовлені причинами, що витікають із минулого, тоталітарної доби української історії [9, с. 112].

Щодо класифікації самоврядних організацій, то тут спостерігається багатовекторність підходів, залежно від застосованих критеріїв та підходів від конституційно-правових до історичних. Так, сучасний правник А. Тесліцький виділяє наступні види самоврядних організацій: 1) за способом утворення та формами діяльності: фронти, асоціації, спілки, фонди; 2) за умовами членства: з формально фіксованим та формально нефіксованим членством; 3) за кількістю членів: масові та елітарні; 4) за способом формування і ступенем охоплення мас: стихійні та свідомо організовані; 5) за складом професійні, жіночі, молодіжні, етнічні тощо; 6) за внутрішньою структурою: централізовані, нецентралізовані; 7) за масштабами діяльності: місцеві, загальнодержавні, міжнародні; 8) за соціально-правовим статусом: легальні, нелегальні; 9) за способом досягнення мети: реформаторські, консервативні; 10) за соціальним значенням для існування й розвитку суспільства: прогресивні, консервативні, реакційні [10].

Європейські дослідники сходяться на думці щодо важливості розподілу самоврядних організацій на:

- організацій-соціальні партнери ринку праці (профспілки та федерації роботодавців);
- організації, що представляють соціальні та економічні інтереси у широкому сенсі (організації споживачів);
- громадські організації;
- організації на рівні громади, через які громадяни можуть брати участь у житті громади (молодіжні асоціації чи об'єднання батьків) тощо [11, с. 13].

На думку В. Новохацького, самоврядні організації поділяються на:

1) організації, чий фокусні групи складають самі їх члени:

- «неурядові організації взаємодопомоги» (поєднують людей за принципом загального лиха або проблеми);
- «неурядові організації клубного типу» (включають різноманітні групи самовдосконалення, клуби за інтересами);

2) організації націлені на рішення проблем, безпосередньо не пов'язаних з життєвими інтересами самих їх членів:

- «неурядові організації соціальної спрямованості» та благодійні організації (орієнтовані на вирішення людських, гуманітарно-соціальних проблем);
- неурядові організації «екологічної спрямованості» (захист навколишнього середовища в широкому сенсі);

3) «інфраструктурні» організації (для сприяння діяльності інших неурядових організацій в самому широкому плані);

4) правозахисні організації:

- організації традиційного типу;
- організації громадянського контролю (здійснюють нагляд за діяльністю виконавчої влади, за дотриманням запропонованої законом процедури в ході виборчих кампаній та самих виборів) [12, с. 11-12].

О. Ващук серед загальних критеріїв класифікації самоврядних організацій виділяє такі їх базові характеристики як:

- порядок здійснення легалізації;
- організаційна структура та характер членства;
- статус та територія дії;
- суб'єкти діяльності (молодіжні, дитячі, жіночі організації, об'єднання ветеранів, спілки роботодавців, підприємців, організації медичних працівників, інвалідів та ін.);
- вид організаційно-правової форми (громадський рух, спілка, товариство, громадський / благодійний фонд, асоціація, конгрес, громадська / благодійна установа, благодійна організація (фундація, місія, ліга тощо);
- мотиваційні аспекти створення;
- сфера суспільного життя, в якій діє відповідна організація (культурні, просвітницькі, спортивні, екологічні, творчі);
- тип та спрямованість діяльності організації щодо суб'єкту, який її утворив (професійні спілки, благодійні організації, правозахисні організації, організації національних меншин, громадсько-політичні рухи) [13, с. 5-6].

На думку Є. Пожидаєва, стратегічні проблемні питання, які постають при оцінці ролі самоврядних організацій в українській політиці стосуються, у першу чергу, доцільності їхньої діяльності і спроможності виступати представниками інтересів держави і громадськості, а не окремих політичних сил. Це передбачає розкриття: 1) питання залежності таких організацій від вітчизняних політичних сил; б) доцільності таких організацій взаємодіяти з державними органами влади; в) проблеми визнання суспільством корисності суспільно-політичної активності таких організацій як інститутів демократії західного зразка [14].

Зрештою, державі вигідно співпрацювати із самоврядними організаціями з низки причин, головними з яких є:

1) більшість самоврядних організацій утворюється для вирішення тих же проблем, що й державні та муніципальні органи – турбота про малозабезпечених, хворих, соціально незабезпечених громадян, сприяння

вихованню та освіті дітей та підлітків, збереження та розвиток культури тощо. Тобто, вони здійснюють таку діяльність, яка не здійснюється на комерційній, ринковій основі;

2) у деяких випадках діяльність самоврядних організацій є ефективнішою та економнішою, ніж дії державних установ. Тому державі вигідніше передавати частину коштів самоврядним організаціям, отримуючи за це виконання чітких та контрольованих зобов'язань, ніж самій створювати додаткові бюрократичні структури;

3) очевидна необхідність існування неурядових «мозкових центрів», які паралельно діючим державним аналітичним службам створюють свій продукт, що не просто конкурує на ринку аналітичних розробок, але й істотно впливає на розробку аналітичних матеріалів, які є результатом роботи державних інституцій. Адже відомо, що державні аналітичні служби, репрезентуючи матеріал, сформований на замовлення уряду, виходять з потреб кон'юнктурно-кланової необхідності, а не з аналізу об'єктивної реальності [14].

Держава може піти на передачу самоврядним організаціям функцій контролю за суб'єктами тієї або іншої діяльності лише у випадку, якщо ці організації зможуть забезпечити обсяг, якість і періодичність проведення контролю на рівні не меншому, ніж забезпечувався державними органами контролю. Таким чином, скасування державного контролю можливе лише за умови задоволення самоврядними організаціями принципу відповідності мінімальним вимогам до них. Самоврядування є таким лише за умови повного охоплення всіх суб'єктів діяльності або професії. Адже недоречно говорити про самоврядування, якщо однією частиною суб'єктів застосовуються певні правила діяльності, а для іншої її частини вони значення не мають. Є очевидним, що система недержавного регулювання може вважатися системою самоврядування, якщо вона відповідає принципу обов'язковості членства.

Зростання авторитету і значущості ряду самоврядних організацій сьогодні змушує задуматися про створення таких потужних національних громадських структур, які могли б скласти міжнародним самоврядним організаціям здорову конкуренцію в виробленні конструктивного (творчого) шляху розвитку нашого громадянського суспільства в умовах глобалізації, з урахуванням національних особливостей. Це завдання досить складне, але цілком здійсненне. Діяльність міжнародних самоврядних організацій має багато позитивних сторін, а для нейтралізації негативу, який супроводжує будь-яке явище, необхідно створення розумної противаги. Це сприятиме спрямуванню руху в потрібне русло, попередженню «перекосів». Врешті-решт забезпеченню врахування національних інтересів у процесі глобалізації. Сьогодні питання впливу глобалізації для України зумовлюється як її інтеграцією до європейських структур, так і необхідністю розбудови в процесі державотворення власного громадянського суспільства. Наша держава має вирішити основну проблему сучасного державотворення – забезпечення становлення та розвитку власної моделі самоуправління на національному та місцевому рівні, здатної відповідати на виклики глобалізації [15, с. 21].

Водночас фіктивні самоврядні організації, справляючи метою створення яких є прийняття участі у конкурсах на отримання грантів, фінансування з державних та місцевих бюджетів, участь у виборах в якості спостерігачів з метою здійснення порушень виборчого процесу створюють загрозу для формування демократичного громадянського суспільства [8, с. 158].

Отже, підсумовуючи особливості еволюції становлення і теоретичного осмислення діяльності самоврядних організацій, можемо констатувати наступне:

- право на свободу об'єднання дає людині на психологічному рівні відчуття безпеки, захисту, підтримки, значущості, відчуття того, що вона в колективі та може бути почутою;
- права на свободу об'єднання дає можливість колективно висловлювати, відстоювати, захищати свої інтереси і спільно досягати своїх цілей;
- у тих питаннях, де людині важко одноосібно досягти певного результату, колективно, через діяльність самоврядних організацій, їх ресурси, зокрема як юридичних осіб, вона може зробити це значно швидше та ефективніше;
- через самоврядні організації відбувається розв'язання соціальних проблем, що не можуть бути вирішені державою за допомогою власних ресурсів, оскільки саме самоврядні організації найчастіше виступають ініціаторами активізації питань соціального розвитку держави і суспільства. Це можуть бути такі важливі для суспільства проблемні питання як стан навколишнього середовища, сталий розвиток, попередження злочинності, розширення прав і можливостей жінок, соціальна справедливість, захист прав споживачів, реалізація інших прав людини, у такому разі держава не витрачає значні фінансові ресурси;
- через самоврядні організації забезпечується можливість участі людини у відкритій дискусії щодо сутності демократії та можливість впливу громадянина на державну політику;
- держава та інституції громадянського суспільства взаємопов'язані і забезпечують розвиток один одного, здійснюючи взаємний контроль. Зокрема, такий механізм, як громадський контроль, сприяє підвищенню ефективності роботи органів державної влади, місцевого самоврядування та судової влади, що справляє позитивний вплив на реалізацію прав і свобод приватних осіб;
- сьогодні самоврядні організації покликані стати важливим чинником підвищення активності населення держави, їх широкого залучення до вирішення важливих питань суспільного і державного будівництва, зміцнення демократичних цінностей у свідомості людей, адже активне громадянське суспільство є неодмінною ознакою розвинутої країни [16, с. 225-226; 17, с. 18].

Таким чином, самоврядні організації та їхні союзи є вищою формою в ієрархії суспільних неполітичних об'єднань. Основні принципи функціонування самоврядної організації, що відрізняють її від звичайних суспільних неполітичних об'єднань, – це визнання її державою як такої, конструктивна взаємодія з державою з питань регулювання відповідної сфери діяльності, окреслення стандартів і правил діяльності суб'єктів-членів самоврядної організації, заснованих на державних регулятивних принципах, а також наявність системи контролю й впливу за дотриманням установлених стандартів і правил. Основними мотивами участі суб'єктів професійної діяльності у самоврядних організаціях є економічні, правові, управлінські (включаючи маркетингові) і особистісні (можливості самореалізації через участь у діяльності самоврядних організацій) фактори. Кожна сучасна демократична держава повинна розробити систему гарантування права на об'єднання у самоврядні організації та інші форми асоціацій і об'єднань.

Бібліографічний список:

1. Степанский А. Общественные организации в России. Открытая политика. 1995. № 5 (7). С. 65-68.
2. Силка О. З. Становлення і діяльність громадських організацій в українському селі наприкінці XIX на початку XX ст. (на матеріалах Лівобережжя): дис. д. істор. н.: 07.00.01. Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. Черкаси., 2018. 604 с.
3. Матвійчук А. В. Громадські організації як чинник становлення громадянського суспільства: дис. к. політ. н.: 23.00.02. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2008. 184 с.
4. Лойко Л. Типологічне позиціонування національних організацій в індустріальній структурі громадянського суспільства. Політичний менеджмент. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2005_5_7 (дата звернення: 16.06.2021).
5. Борецько О. М. Просвітницько-педагогічна діяльність громадських товариств Волині (друга половина XIX – початок XX ст.). Житомир: Вид-во Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка, 2011. 184 с.
6. Усаченко Л. М. Зарубіжний досвід неурядових організацій: функціональні моделі. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10ulmofm.pdf> (дата звернення: 18.06.2021).
7. Чарнолуцкий В. И. Справочная книжка об обществах и союзах. СПб.: Тип. Б. В. Вольфа, 1912. 158 с.
8. Чернявська Б. В. Адміністративно-правове забезпечення реалізації приватними особами права на свободу об'єднання у громадські організації в Україні: дис. д. філос. (081 Право). Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К. 2021. 287 с.
9. Дітковська С. О. Еволюція радянської концепції громадських організацій. *Гуманітарний вісник*. URL: [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Gvi_2014_21_5\(2\)_10.pdf](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Gvi_2014_21_5(2)_10.pdf) (дата звернення: 16.06.2021).
10. Теслицький А. М. Класифікація громадських об'єднань в Україні. *Науковий вісник Чернівецького університету*. URL: <http://lawreview.chnu.edu.ua/visnuku/st/559/8.pdf> (дата звернення: 17.06.2021).
11. Алексеев В. М., Липовська Н. А. Взаємовідносини держави та суспільства. URL: http://www.dridu.dp.ua/biblioteka/doc/Vzayemovidnosyny_derzhavy_ta_suspilstva.pdf (дата звернення: 18.06.2021).
12. Новохацький В. Д. Неурядові організації як фактор розбудови громадянського суспільства в Україні: автореф. дис. к. політ. н.: 23.00.02. Дніпропетровський національний університет. Дніпропетровськ, 2005. 18 с.
13. Ващук О. М. Конституційно-правовий статус громадських організацій України: автореф. дис. к. ю. н.: 12.00.02. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2004. 17 с.
14. Пожидаєв Є. О. Неурядові організації у суспільно-політичному житті України: межі участі та пріоритети діяльності. *Стратегічні пріоритети*. URL: https://www.lib.dp.ua/text/sp2007_4_3.pdf (дата звернення: 15.06.2021).
15. Руциньська Т. П. Господарсько-правовий статус громадських організацій. Форум права. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2016_3_41 (дата звернення: 18.06.2021).
16. Чернявська Б. В. Значення неурядових (громадських) організацій як показника рівня демократії та розвитку громадянського суспільства у державі. *Visegrad Journal on Human Rights*. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/907944.pdf> (дата звернення: 16.06.2021).
17. Керівні принципи щодо свободи об'єднань / Організація з безпеки та співробітництва в Європі. Проект «Координатор проектів в Україні». URL: <https://www2.osce.org/files/f/documents/1/2/233076.pdf> (дата звернення: 14.06.2021).

References:

1. Stepanskyi A. Obshchestvennye orhanyzatsyy v Rossey. Otkrytaia polytyka. 1995. № 5 (7). S. 65-68.
2. Sylka O. Z. Stanovlennia i diialnist hromadskykh orhanizatsii v ukrainskomu seli naprykintsi KhIKh na pochatku KhKh st. (na materialakh Livoberezhzhia): dys. d. istor. n.: 07.00.01. Cherkaskyi natsionalnyi universytet imeni Bohdana Khmelnytskoho. Cherkasy., 2018. 604 s.
3. Matviichuk A. V. Hromadski orhanizatsii yak chynnyk stanovlennia hromadianskoho suspilstva: dys. k. polit. n.: 23.00.02. Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. K., 2008. 184 s.

4. Loiko L. Typolohichne pozytsiuvannya natsionalnykh orhanizatsii v industrialnii strukturi hromadianskoho suspilstva. Politychnyi menedzhment. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2005_5_7 (data zvernennia: 16.06.2021).
5. Boreiko O. M. Prosvitnytsko-pedahohichna diialnist hromadskykh tovarystv Volyni (druha polovyna KhIKh – pochatok KhKh st.). Zhytomyr: Vyd-vo Zhytomyr. derzh. un-t im. I. Franka, 2011. 184 s.
6. Usachenko L. M. Zarubizhnyi dosvid neuriadovykh orhanizatsii: funktsionalni modeli. Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10ulmofm.pdf> (data zvernennia: 18.06.2021).
7. Charnoluskyi V. Y. Spravochnaia knyzhka ob obshchestvakh y soiuzakh. SPb.: Typ. B. V. Volfa, 1912. 158 s.
8. Cherniavska B. V. Administratyvno-pravove zabezpechennia realizatsii pryvatnymy osobamy prava na svobodu obiednannia u hromadski orhanizatsii v Ukraini: dys. d. filos. (081 Pravo). Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. K. 2021. 287 s.
9. Ditkovska S. O. Evoliutsiia radianskoi kontseptsii hromadskykh orhanizatsii. *Humanitarnyi visnyk*. URL: [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Gvi_2014_21_5\(2\)_10.pdf](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Gvi_2014_21_5(2)_10.pdf) (data zvernennia: 16.06.2021).
10. Teslitskyi A. M. Klasyfikatsiia hromadskykh obiednan v Ukraini. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu*. URL: <http://lawreview.chnu.edu.ua/visnuku/st/559/8.pdf> (data zvernennia: 17.06.2021).
11. Aleksieiev V. M., Lypovska N. A. Vzaïmovidnosyny derzhavy ta suspilstva. URL: http://www.dridu.dp.ua/biblioteka/doc/Vzayemovidnosyny_derzhavy_ta_suspilstva.pdf (data zvernennia: 18.06.2021).
12. Novokhatskyi V. D. Neuriadovi orhanizatsii yak faktor rozbudovy hromadianskoho suspilstva v Ukraini: avtoref. dys. k. polit. n.: 23.00.02. Dnipropetrovskiy natsionalnyi universytet. Dnipropetrovsk, 2005. 18 s.
13. Vashchuk O. M. Konstytutsiino-pravovyi status hromadskykh orhanizatsii Ukrainy: avtoref. dys. k. yu. n.: 12.00.02. Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho. K., 2004. 17 s.
14. Pozhydaiev Ye. O. Neuriadovi orhanizatsii u suspilno-politychnomu zhytti Ukrainy: mezhi uchasti ta priorytety diialnosti. *Stratehichni priorytety*. URL: https://www.lib.dp.ua/text/sp2007_4_3.pdf (data zvernennia: 15.06.2021).
15. Rutsynska T. P. Hospodarsko-pravovyi status hromadskykh orhanizatsii. Forum prava. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2016_3_41 (data zvernennia: 18.06.2021).
16. Cherniavska B. V. Znachennia neuriadovykh (hromadskykh) orhanizatsii yak pokaznyka rivnia demokratii ta rozvytku hromadianskoho suspilstva u derzhavi. *Visegrad Journal on Human Rights*. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/907944.pdf> (data zvernennia: 16.06.2021).
17. Kerivni pryntsyipy shchodo svobody obiednan / Orhanizatsiia z bezpeky ta spivrobotnytstva v Yevropi. Proiekt «Koordinator proektiv v Ukraini». URL: <https://www2.osce.org/files/f/documents/1/2/233076.pdf> (data zvernennia: 14.06.2021).

ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС

DOI 10.31558/2617-0248.2021.6.5

УДК 329. 801.73:004

КОМП'ЮТЕРНИЙ АНАЛІЗ КОМУНІКАТИВНОЇ АКТИВНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ТА РОСІЙСЬКИХ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ПАРТІЙORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9799-9786>**Стеблина Н. О., д. політ. н., доцент Донецького національного університету імені Василя Стуса**

У статті здійснено компаративний аналіз комунікативної активності українських та російських партій та інтерпретовано показники емоційності та негативізму, які будуть отримані в результаті комп'ютерного аналізу. Для розгляду взято новини за пів року 2012 із офіційних сайтів партій «Слуга народу», «ОПЗЖ», «Батьківщина», «Євросолідарність», «Єдина Росія», «КПРФ», «ЛДПР», «Справедлива Росія». Встановлено, що українські політичні партії демонструють вищі середні показники емоційності 18,7% та негативізму 29,7%, ніж російські: 14,5% та 16% відповідно. Зазначено, що це вказує на відмінності між партійними системами: конкурентну – українську, контрольовану – російську. Оскільки російські партії не ставлять перед собою мети контролю «партії влади», уряду та інших правлячих інституцій, відтак, це впливає на те, як вони комунікують. Натомість контент на сайтах українських партій часто містить емоційні заклики та негатив. Лише одна із українських партій – СН, яка сформувала більшість у Парламенті – продемонструвала низькі показники емоційності та негативізму. Визначено, основна причина цього у низькій потребі конкурувати з іншими партіями та критикувати сучасний уряд, президента, силові структури тощо. Це дослідження також показало і значну увагу до імітування політичної взаємодії, а також провідні форми цього імітування. Встановити ці форми вдалося завдяки аналізу найбільш популярних політичних інтенцій. Так, для українських партій (окрім «СН») однією із провідних є інтенція «вимагати», що свідчить про гостру боротьбу та активну взаємодію політичних інститутів. Натомість дві російські партії використовували цю інтенцію для того, щоб продемонструвати роботу членів партій в регіонах, а федеральним органам влади свої вимоги не адресували. Схожі результати продемонстрував і аналіз решти політичних інтенцій («вирішити», «підтримати»). В основному російські партії зосереджені на просуванні результатів своєї діяльності (або ж боротьби) у регіонах або ж на безадресних вимогах, що стосуються соціальної політики. Натомість для українських партій важливішою є критика чинної влади, а також (у випадку двох партій) підтримка євроатлантичної інтеграції України.

Ключові слова: політичні партії, Україна, Росія, політичні емоції, демократизація, комп'ютерний аналіз, компаративна політика

Steblyna N. O. Computer Analysis of Ukrainian and Russian Parliamentary Political Parties Communicative Activity

Comparative analysis of Ukrainian and Russian Parliamentary Political Parties Communicative Activity is conducted in the paper. Emotionality and negativity indicators are interpreted. Computer analysis is used for the indicators calculation. News items from official sites of the parties are studied ("Servant of the People", "Opposition Platform for Life", "Bat'kivschyna", "Eurosolidarity", "United Russia", "KPRF", "LDPR", "A Just Russia"). It was discovered, that Ukrainian political parties demonstrates higher average indicators of emotionality (18,7%) and negativity (29,7%), that Russian ones (14,5% and 16% respectively). It was concluded, that the results point out to the differences between the political systems: a competitive one (Ukraine) and a controlled one (Russia). As far as Russian parties aren't demand the government party control, the government itself and other ruling institutions, it's influence their communication. On the contrary on the Ukrainian parties sites content includes emotion statements and negativity. Only one Ukrainian party ("Servant of the People", which formed the majority in the Parliament) had low indicators of emotionality and negativism. It was defined, that the main reason is low need of competition with other party and to criticize the modern government, police and secret services. The research demonstrated a significant attention towards political interactions imitation and leading forms of the imitation. The forms

were defined with the more popular political intentions analysis. For the Ukrainian parties the prominent intention is “demand” (with “Servant of the People” as an exception). This is the result of high political struggle and political institutions active interactions. Meanwhile in Russia the intention was used to show the parties members work in the regions, the federal organs weren’t addressed. The same results were achieved with other intentions observation (“decide”, “support”). In majority of cases Russian parties were concentrated on their activity (or “struggle”) promotion in regions or unaddressed demands about social policy. Whereas for Ukrainian parties the current government critics, and (for two parties) Euro Atlantic integration of Ukraine support are significant.

Keywords: political parties, Ukraine, Russia, political emotions, democratization, computer analysis, comparative politics

Політичні інститути по-різному функціонують у різних політичних системах. Але чи можна сказати те саме про те, як ці інститути комунікують? За часів цифровізації існує багато способів імітувати демократію та збалансовану політичну взаємодію, в якій будуть представлені усі суспільні групи. Тож оскільки на сьогодні комунікація – важлива складова діяльності будь-якого політичного інституту, її вивчення дає змогу краще зрозуміти і ті трансформації, які відбуваються сьогодні у політичних системах різних типів, і особливості функціонування політичних інститутів у цифровому середовищі, і способи імітації народовладдя за допомогою мережових технологій. При цьому вивчення специфіки партійної системи дає змогу визначити особливості політичної системи [15].

Партійні системи колишніх радянських республік продукують цікавий матеріал для подібних досліджень. Адже у багатьох із них партійні системи аж ніяк не є «центральною інституцією сучасної демократії» [4, с. 199]. В авторитарних державах активно імітується нібито демократична система, де у парламенті представлена не тільки одна правляча партія, але й інші – завдання яких здебільшого зводиться до імітування багатопартійності, нібито відкритого форуму ідей, вільного їх обговорення у парламенті, представлення інтересів різних суспільних груп. Натомість у декількох колишніх радянських республіках із відкритими політичними системами наявна конкурентна боротьба партій, спостерігається їхня змінність, а також жорстка боротьба за прихильність електорату. Відтак через вивчення активності цих партій важливо показати, чим системи, в яких імітується відкрита політична взаємодія, відрізняється від партійної системи, що «складається із партій, які конкурують та об’єднуються із метою зміцнення влади для контролю над урядом» [4]. Для цього порівнюємо комунікативну активність (продукування політичних новин) у межах двох партійних систем: російської та української. І, відповідно, вісьмох партій: «Слуга народу» (СН), «ОПЗЖ», «Батьківщина», «Євросолідарність» (ЕС), «Єдина Росія» (ЕР), «КПРФ», «ЛДПР», «Справедлива Росія» (СР).

Алгоритм комп’ютерного аналізу

Для цього дослідження були взяті новини із офіційних сайтів означених партій за пів року 2021. Новини були завантажені автоматично. Єдиним винятком став сайт партії «Слуга народу», що не має на сайті архіву, тож тексти новин отримувалися через телеграм-канал партії (комп’ютерна програма знаходила усі лінки в каналі, потім відсортовувала ті з них, що вели до рубрики «новини»). Таким чином, якщо для решти партій було узято усі новини за шість місяців, то для цієї партії лише ті, що були поширені у телеграм-каналі. Але оскільки таких текстів виявилось 366, вважатимемо цю кількість репрезентативною. Після завантаження новин із сайтів відбиралися заголовки текстів, і вимірювалися показники емоційності та негативізму.

Передбачалося, що українські партії матимуть більш високі показники, що відображують політичну взаємодію та наявність реальної конкуренції:

- емоційність (політичні новини є більш емоційними);
- негативізм (політичні новини є більш негативними).

Отже, **метою** цього дослідження буде здійснити компаративний аналіз комунікативної активності (продукування політичних новин) українських та російських партій та інтерпретувати показники емоційності та негативізму, які будуть отримані в результаті комп’ютерного аналізу.

Для здійснення комп’ютерного аналізу було розроблено декілька програм (мова Python), які дозволяють виміряти:

- відсоток новин, інформаційним приводом яких є емоція, відчуття, стан, через співставлення заголовків новин із словником дієслів стану, – показник емоційності; також можливо вирахувати провідні типи емоційності у текстах;
- відсоток новин, що містять заперечення (заперечні частки, префікси, а також заперечні дієслова) – показник негативізму.

Українська та російська партійні системи у науковому дискурсі

Вважається, що в РФ партії не відігравали значної ролі у російській політиці, тож в результаті виникла «партійна система без партій» [20]. Партійну систему в РФ називають «ієрархчною» [17]. Незважаючи на участь численних партій, що брали участь у парламентських виборах, «Росія рухалася у сторону все більшого авторитаризму... політичний плюралізм ставав усе меншим» [6, с. 41]. І після перших справжніх партійних виборів у 1993 році Росія рухалася у сторону все більшого контролю держави над партіями [16].

При цьому партійна конкуренція була тільки видимою, насправді ж вживалася низка заходів для того, щоб її контролювати чи маніпулювати нею [22]. Опозиційні партії не є достатньо «ефективними та життєздатними», щоб скласти реальну альтернативу «Єдиній Росії» [3, с. 49]. Вони контролюються Кремлем і «вбудовані у формальну та неформальну ієрархію російської влади» [8, с. 35]. Є «квазі-опозиційними» [9]. Друга за популярністю партія – КПРФ – «не є опозиційною у прямому сенсі цього слова, оскільки більше відіграє роль фасилітатора режиму» [11, с. 37].

Щодо української партійної системи відзначається, що вона знаходиться на шляху до інституалізації. І цьому заважає низка факторів. Так, в Україні спостерігається висока електоральна волатильність, а також слабкі програмні та ідеологічні зв'язки між виборцями та партіями і більш персоналізовані зв'язки між виборцями та кандидатами [18, с. 406]. Українським партіям бракує ідеологічної чіткості, значна кількість політичних програм партій та кандидатів оцінюється як «популістичні» [7, с. 612], їх характеризують як «нерозвинуті» [10]. Відзначається наявність конкуренції між партіями [1]. Відзначається також контроль партій промислово-фінансовими групами [21, с. 5] (але все ж ієрархічна система, підконтрольність усіх парламентських партій уряду – відсутня). Структуру еліт в Україні характеризують як «фрагментовану», а можливість існування сучасних форм авторитаризму називають малоімовірною [12]. Також наголошується на недосконалій системі членства в українських партіях: «члени здебільшого мають проходити процедуру реєстрації і під час передвиборчих кампаній – сприяти більшій видимості партій, але у них немає інструментів для прямого чи непрямого тиску на лідерів» [5]. Українська партійна система передбачає конкурентність та плюралізм [14], але все ж здебільшого йдеться про змагання не ідеологій, а лідерів та технологій [23]. Говорять також і про безумовний вплив українських партій на трансформаційні процеси в країні, але все ж зазначається наявність слабого зв'язку між діяльністю українських партій та демократизацією країни [13].

Тож між українською та російською партійними системами можна знайти декілька принципових відмінностей: наявність та відсутність конкуренції, відсутність та наявність контролю з боку держави та уряду, змінність та постійність партій у парламенті, реальна та формальна боротьба за виборця тощо. Вважаємо, що ці риси впливають і на те, як партії комунікують, а отже, аналізуючи цей аспект, можна виокремити їхні інші специфічні ознаки, що у подальшому допоможуть розрізнити партійні системи в умовах зниження ролі політичних партій у суспільстві [19]. Пропонуємо для цього скористатися комп'ютерним аналізом, який раніше було вжито для розрізнення цифрових політичних практик колишніх радянських республік [2].

Результати комп'ютерного аналізу

Показник емоційності

Середні показники емоційності для українських партій – вище, ніж для російських: 18,7% та 14,5% (див. рис. 1).

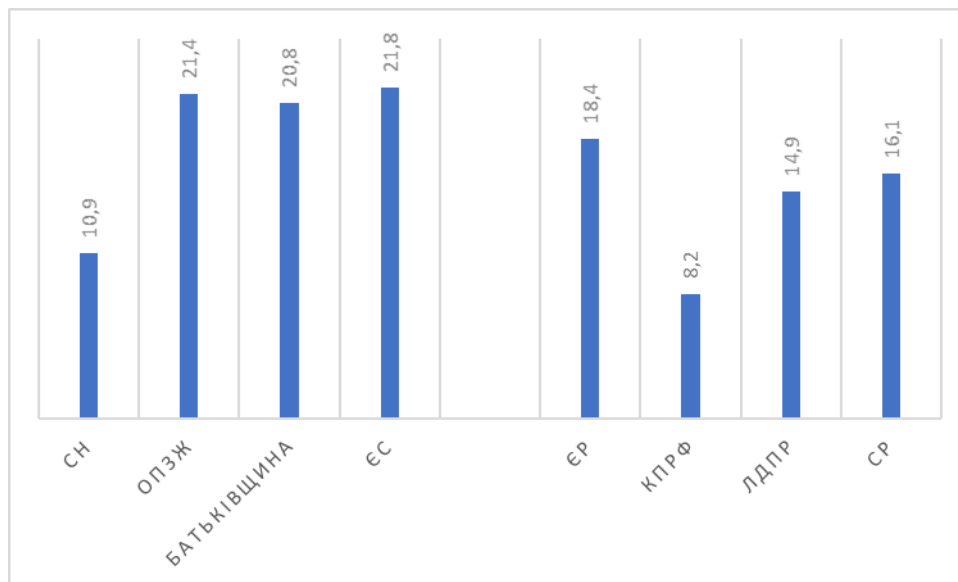

Рис. 1. Показник емоційності для українських та російських партій

«ЄС», «ОПЗЖ» та «Батьківщина» мають вищий відсоток емоційності, ніж російські партії. Натомість «Слуга народу» демонструє найнижчий показник, нижчий за російські партії у тому числі. При цьому найбільший показник серед російських партій має «ЄР» і приблизно на одному рівні знаходяться «ЛДПР» та «СР». Натомість «КПРФ» має найнижчі показники, порівняно із усіма вісьмома партіями.

Зауважимо, що попередні дослідження українського та російського цифрового політичного дискурсу показали дещо інші результати. Так, середній показник емоційності за 15 років (2005-2019) спостережень для України був – 7%, а для РФ – 2%. Однак при цьому вивчалися новини сайту президентів. Отже, можемо констатувати, що партійна комунікація в обидвох країнах є більш інтенсивною за показником емоційності, а також – за цим же показником – різниця між окремими партіями є не настільки відчутною. Так, емоційність «Слуги народу» трохи вища за «КПРФ» і нижча за решту російських партій. Цікаво і те, що найбільша партія України, що сформувала більшість у парламенті є найменш емоційною. Натомість в РФ якраз найбільша партія має найбільший показник.

Поглянемо тепер на те, які саме політичні інтенції лідирують у політичних новинах партій за показником емоційності (табл. 1).

Таблиця 1

**Політичні інтенції українських та російських партій
за показником емоційності**

ЄС		ОПЗЖ		СН		Батьківщина	
вимагати	28,9	вимагати	16,6	підтримати	42,5	підтримати	23
підтримати	17,2	стати	15,6	зможти	20	вимагати	9,2
стати	7,8	підтримати	15,3	дозволяти	7,5	вірити	9,2
дякувати	4,8	ініціювати	9	хотіти	5	хотіти	9,2
намагатися	4,8	вирішити	5,3	вимагати	5	стати	7,6
ЄР		КПРФ		ЛДПР		СР	
підтримати	14,8	стати	12,9	підтримати	14,3	підтримати	15,2
стати	9,5	вирішити	8	вимагати	14,1	стати	10,2
дозволяти	7,6	хотіти	8	вважати	10,6	здаватися	7,4
здаватися	6,5	знати	6,4	стати	6,2	вірити	5,3
вирішити	5	здаватися	6,4	вирішити	5,6	вирішити/вимагати	5,3

Для українських партій найбільш популярними є інтенції «вимагати» та «підтримати», вони знаходяться на першій-третій позиціях (за винятком «СН», де це дієслово на п'ятій позиції).

«Вимагати». Наявність інтенції «вимагає» свідчить про можливість партій висловлювати альтернативну позицію, звертатися до інших політиків, партій, політичних інститутів, наполягаючи на своїй позиції. У тому числі, є висока ймовірність критичних заяв. В Україні усі партії висловлюють свої вимоги, натомість в РФ – лише дві.

Однак, аналіз текстів показує, що адресність вимог в Україні та РФ – різна. Так, для усіх українських партій, окрім «СН», йдеться про звернення до уряду, окремих міністерств, Верховної Ради, президента, РНБО, силових структур (Нацполіція, СБУ, Генпрокуратура). Лише зрідка відображується політична комунікація на регіональному рівні. Наприклад, вимоги від партії до місцевої влади. Натомість в РФ найбільша кількість вимог у партії «ЛДПР» та «СР» стосується якраз звернень в регіони. Наприклад, «Олена Афанасьєва вимагала від влади Оренбуржжя вирішити проблему бродячих тварин в регіоні» («ЛДПР») або «Санкт-Петербург: Марина Шишкіна вимагає терміново ліквідувати гострий дефіцит онкопрепаратів у місті» («СР»). Частина текстів, в яких висуваються вимоги, не мають чіткого адресата. Наприклад: «Сергій Міронов вимагав звільнити лікарів та вчителів від звітності перед чиновниками»; «Сергій Міронов: лівопатріоти вимагають повного знешкодження усіх фондів-паразитів» («СР»). Така ж ситуація і з «ЛДПР».

«Підтримати». Щодо комунікативної інтенції «підтримати», то її значення як для українських, так і російських партій – схоже. Як правило, йдеться про підтримку звернень партії, маніфестів, ініціатив, закликів підтримати законопроект, допомогу певним групам громадян. Однак різницю між українськими та російськими партіями і тут бачимо за популярністю цієї інтенції. В Україні: 15,3% – 42,5% текстів, присвячені цьому. В РФ: 14,3-15,2%. Також, в РФ одна з партій не використовує новинних повідомлень подібного типу.

«Стати». Політична інтенція «стати», як правило, виражає бажаний стан речей – і є поширеною для всіх партій, окрім «СН». І тут «Батьківщина» та «ЄС» говорять про євроатлантичні перспективи України, а також боротьбу із російською агресією. «ОПЗЖ» зазначають найбільше про розходження сучасного стану речей із бажаним для них: неповагу до Конституції, недосконалість сучасної національної ідеї тощо. Російські ж партії публікують у цьому ключі тексти здебільшого про внутрішню політику – а саме соціальний захист, боротьбу з бідністю. Наприклад, «ЛДПР» говорять про те, які блага мають отримати росіяни: «стати

мільйонерами», мати «гідне житло», зазначають про розвиток регіонів, спорту, освіти та підвищення рівня життя в цілому. Схожа ситуація із «СР», тут зазначають про освіту, яка має стати безкоштовною, продовження травневих свят, про те, як має укладатися базовий дохід тощо. «ЄР» показує турботу також про «соціалку» (дитяче харчування) та економіку (захист вітчизняного виробника, цифровізація, що сприятиме зростанню. Тексти «КПРФ» у цьому контексті також містять в цілому безадресні заклики («Росія має стати сильною», «соціальні мережі стають важливим майданчиком боротьби за виборця» тощо). І тільки одне з них містить критичний випад у сторону Путіна «Обіцянки Путіна залишаються (остануться) невиконаними».

«Вирішити». Ця політична інтенція є популярною більше для російських партій. В Україні вона зустрічається тільки у однієї з партій. Тож для «ОПЗЖ» вона вживається в значенні влада «не вирішила» або має «вирішити». Також обговорюються деякі ухвалені рішення, наприклад: «У 2021 влада вирішила добити українців космічним ростом тарифів».

У випадку російських партій в і цьому випадку переважають безадресні заяви «вирішити проблему із зростанням цін», «демографічну проблему», «проблему корупції». У заголовках «СР» згадано профспілки, опозиціонера із ФБК. І лише одного разу рішення російського міністерства названо «нелюдям». В «ЛДПР» переважають повідомлення про вирішення проблем в регіонах (часом не йдеться навіть про конкретні проблеми, просто заявляється: «ЛДПР вирішить проблему швидко та ефективно» або «Іван Сухарев збирається вирішити проблеми жителів Башкирії, які просили його про допомогу»). На сайті «КПРФ» просто йдеться про рішення проблем, без конкретизації («Мирно і гідно вирішимо проблеми на наступних виборах» або «Необхідно чесно говорити про проблеми і чесно вирішувати наявні завдання»). Щодо «ЄР», знаходимо і повідомлення про рішення проблем в регіонах або ж рішення проблем окремих громадян, представників певних професій: «До Валерія Іванова звернулися жителі Ярославської області з проханням вирішити проблему утримання доріг», «Костянтин Затулін допоміг жительці Сочі вирішити питання із земельними документами». А також твердження про усіх рішення проблем загалом «Тільки об'єднавшись і зібравши волю в кулак, ми зможемо вирішити багато проблем».

Тож, про аналізуючи конкретні випадки висловлення емоцій, можемо зробити висновок про те, що в українських партій, як правило, емоційність використовується для взаємодії із органами центральної влади, просування власних законодавчих ініціатив, а також окреслення зовнішньополітичного курсу країни. Натомість російські партії зосереджені на вирішенні соціальних питань, як правило, на регіональному рівні, на сайтах переважають безадресні заяви, критика ж зведена до мінімуму. Фактично, йдеться про імітування діяльності партій та їхньої політичної взаємодії.

Показник негативізму

Середні показники негативізму для українських партій – також вище, ніж для російських: 29,7% та 16% (див. рис. 2).

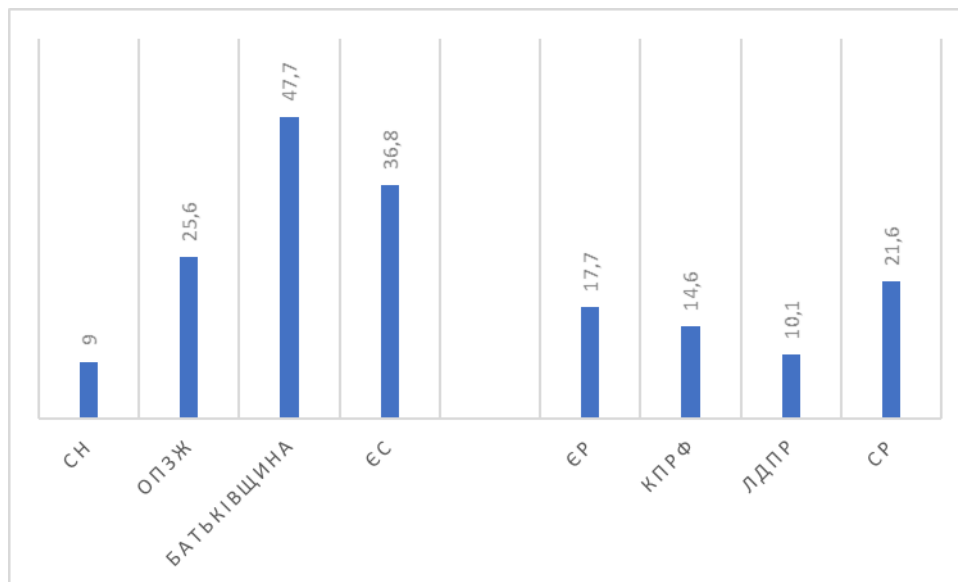

Рис. 2. Показник негативізму для українських та російських партій

І тут в Україні маємо схожу картину – із найнижчим, на рівні російських партій показником – для «СН». Натомість інші українські партії демонструють значний відсоток негативізму. Найбільше – для «Батьківщини» та «ЄС» (47,7% та 36,8% відповідно). Щодо низького результату «ОПЗЖ» маємо зазначити про деякі особливості верстки їхнього сайту, що могли вплинути на цей результат: довгі заголовки на сайті відображаються не повністю. Відповідно, частина контенту лишилася не проаналізованою.

Якщо для показника емоційності це не має суттєвого значення (дієслова, які аналізувалися, як правило, розміщуються на початку заголовка), то от на негативізм, судячи з усього, це вплинуло. Але навіть враховуючи ці особливості, все ж маємо відносно високий результат. Кожна четверта новина на сайті ОПЗЖ – негативна.

Натомість в РФ показники низькі (найнижчі – для «ЛДПР» та «КПРФ»).

Висновки

Отже, в результаті проведеного дослідження було зіставлено комунікативну активність сайтів політичних партій України та РФ. Середні показники емоційності та негативізму, як і передбачалося, в Україні вищі, ніж в РФ. Що, звісно, вказує на відмінності між партійними системами: більш конкурентну – українську, і контрольовану – російську. Оскільки російські партії не ставлять перед собою мети контролю «партії влади», уряду та інших правлячих інституцій, відтак, це впливає на те, як вони комунікують. Натомість контент на сайтах українських партій часто містить емоційні заклики та негатив.

Тим не менш, різниця між показниками емоційності та негативізму у випадку української та російської політичних партій не є значною. І в деяких випадках окремі українські партії мають показники на рівні російських. Це стосується зокрема партії «СН», яка демонструє низький відсоток емоційності та негативізму. Цей результат, звісно, можна інтерпретувати відомими особливостями цієї партії (вона нова, позиціонує себе як принципово відмінну від «традиційних» українських партій – відповідно і комунікує інакше). Але все ж вважаємо, що основна причина тут у низькій потребі конкурувати з іншими, відповідати на випади опонентів і, звісно, критикувати сучасний уряд, президента, силові структури тощо. Відтак, низькі показники «СН» тільки підтверджують загальне спостереження: чим менше партія віддає зусиль для політичної боротьби, тим нижчі показники має.

Це дослідження також показало і значну увагу до імітування політичної взаємодії, а також провідні форми цього імітування у випадку російських партій. Встановити ці форми вдалося завдяки аналізу найбільш популярних політичних інтенцій. Так, для українських партій (окрім «СН») однією із провідних є інтенція «вимагати», що свідчить про гостру боротьбу та активну взаємодію політичних інститутів. Натомість дві російські партії використовували цю інтенцію для того, щоб продемонструвати роботу членів партій в регіонах, а федеральним органам влади свої вимоги не адресували. Схожі результати продемонстрував і аналіз решти політичних інтенцій. В основному російські партії зосереджені на просуванні результатів своєї діяльності (або ж боротьби) у регіонах або ж на безадресних вимогах, що стосуються соціальної політики. Натомість для українських партій важливішою є критика чинної влади, а також (у випадку двох партій) підтримка євроатлантичної інтеграції України.

Бібліографічний список:

1. Лебедюк В. Конфігурація партійної системи України: нисхідні та висхідні тенденції. *Сучасна українська політика*. 2013. 28. С. 157–169.
2. Стеблина Н. *Цифровізація політики в контексті трансформації сучасного світопорядку*. Одеса: Фенікс, 2020.
3. Akela C. The Party System In Post-Soviet Russia: a Case Study of the Party United Russia. *World Affairs: The Journal of International Issues*. 2017. 21(2). С. 34–49.
4. Caramani D. *Comparative Politics*. Oxford: Oxford University Press, 2020.
5. Cianciara A., Zacharuk K. The hidden game of party membership in Ukraine. In *Party Members and Their Importance in Non-EU Countries* / S. Gherghina, A. Iancu, S. Soare – editors. London: Routledge, 2018.
6. Evans A. B. The failure of democratization in Russia: A comparative perspective. *Journal of Eurasian Studies*. 2011. 2. С. 40–51.
7. Fedorenko K., Rybiy O., Umland A. The Ukrainian Party System before and after the 2013–2014 Euromaidan. *Europe-Asia Studies*. 2016. 68(4). С. 609–630.
8. Gel'man V. Party Politics in Russia: From Competition to Hierarchy. In *Power and Policy in Putin's Russia* / R. Sakwa – editor. Glasgow: University of Glasgow, 2013. С. 35–52.
9. Golosov G. Co-optation in the process of dominant party system building: the case of Russia. *East European Politics*. 2014. 30(2). С. 271–285. doi:10.1080/21599165.2014.899211
10. Klymenko L. The language of party programmes and billboards. In *The Routledge Handbook of Language and Politics* / R. Wodak, B. Forchtner – editors. London: Routledge, 2017.
11. Malfliet K. The Communist Party of the Russian Federation: Not Communist per se. *Revue d'études comparatives Est-Ouest*. 2010. 42(1). С. 37–63.
12. Matsiyevsky Y. Mixed Values and Societal Constraints: The Weak Prospects for Authoritarianism in Ukraine. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*. 2021. 29(2). С. 135–158.
13. Molochko P. Peculiarities of the development of the Party System of Ukraine: From Pluralism to the Limited Competition. *Studia Politologiczne*. 2014. 33. С. 209–227.
14. Nosenko D. Major trends in party system in Ukraine for 1998–2014 years. *Granì*. 2015. 18(1). С. 125–129.
15. Nwokora Z., Pelizzo R. Measuring Party System Change: A Systems Perspective. *Political Studies*. 2017. 66(1).

16. Oversloot H., Verheul R. Managing democracy: Political parties and the state in Russia. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*. 2006. 22(3). С. 383–405. doi:10.1080/13523270600855795
17. Roberts S. Converging party systems in Russia and Central Asia: A case of authoritarian norm diffusion? *Communist and Post-communist Studies*. 2015. С. 146–157.
18. Rybiy O. Party System Institutionalization in Ukraine. *Demokratizatsiya*. 2013. 21(3).
19. Schmitter P. What if Political Parties were to disappear or be abolished? *Central European University*. URL: <https://www.ceu.edu/sites/default/files/attachment/event/7050/real-existing-democracies-without-partiespaper.pdf>
20. White S. W., Wyman, M., Kryshtanovskaya, O. Parties and politics in post-communist Russia. *Communist and Post-communist Studies*. 1995. 28. С. 183–202.
21. Whitmore S. Political party development in Ukraine. Applied Knowledge Services, 2014.
22. Wilson K. How Increased Competition Can Strengthen Electoral Authoritarianism. *Problems of Post-Communism*. 2016. 63(4). С. 199–209. doi:10.1080/10758216.2015.1124744
23. Yakovlev D., Kroitor, A. Post-election situation in Ukraine: changing faces or ideological transformations? In *Contemporary issues of the world community and the role of social sciences in ensuring its development* / A. Kroytor, D. Yakovlev, S. Kutsepai, O. Yeremenko – editors. Lviv: Liha-Pres, 2020. С. 1–29.

References:

1. Lebedyuk V. Konfiguratsiia partiinoi systemy Ukrainy: nyskhidni ta vyskhidni tendentsii [*The configuration of the party system in Ukraine: descending and ascending trends*]. *Modern Ukrainian Politics*. 2013. 28. P. 157–169.
2. Steblyna N. *Tsyfrovizatsiia polityky v konteksti transformatsii suchasnoho svitoporiadku* [*Politics digitalization in the context of modern world order transformation*]. Odesa: Phoenix, 2020.
3. Akela C. The Party System In Post-Soviet Russia: a Case Study of the Party United Russia. *World Affairs: The Journal of International Issues*. 2017. 21(2). С. 34–49.
4. Caramani D. *Comparative Politics*. Oxford: Oxford University Press, 2020.
5. Cianciara A., Zacharuk K. The hidden game of party membership in Ukraine. In *Party Members and Their Importance in Non-EU Countries* / S. Gherghina, A. Iancu, S. Soare – editors. London: Routledge, 2018.
6. Evans A. B. The failure of democratization in Russia: A comparative perspective. *Journal of Eurasian Studies*. 2011. 2. С. 40–51.
7. Fedorenko K., Rybiy O., Umland A. The Ukrainian Party System before and after the 2013–2014 Euromaidan. *Europe-Asia Studies*. 2016. 68(4). С. 609–630.
8. Gel'man V. Party Politics in Russia: From Competition to Hierarchy. In *Power and Policy in Putin's Russia* / R. Sakwa – editor. Glasgow: University of Glasgow, 2013. С. 35–52.
9. Golosov G. Co-optation in the process of dominant party system building: the case of Russia. *East European Politics*. 2014. 30(2). С. 271–285. doi:10.1080/21599165.2014.899211
10. Klymenko L. The language of party programmes and billboards. In *The Routledge Handbook of Language and Politics* / R. Wodak, B. Forchtner – editors. London: Routledge, 2017.
11. Malfliet K. The Communist Party of the Russian Federation: Not Communist per se. *Revue d'études comparatives Est-Ouest*. 2010. 42(1). С. 37–63.
12. Matsiyevsky Y. Mixed Values and Societal Constraints: The Weak Prospects for Authoritarianism in Ukraine. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*. 2021. 29(2). С. 135–158.
13. Molochko P. Peculiarities of the development of the Party System of Ukraine: From Pluralism to the Limited Competition. *Studia Politologiczne*. 2014. 33. С. 209–227.
14. Nosenko D. Major trends in party system in Ukraine for 1998–2014 years. *Granì*. 2015. 18(1). С. 125–129.
15. Nwokora Z., Pelizzo R. Measuring Party System Change: A Systems Perspective. *Political Studies*. 2017. 66(1).
16. Oversloot H., Verheul R. Managing democracy: Political parties and the state in Russia. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*. 2006. 22(3). С. 383–405. doi:10.1080/13523270600855795
17. Roberts S. Converging party systems in Russia and Central Asia: A case of authoritarian norm diffusion? *Communist and Post-communist Studies*. 2015. С. 146–157.
18. Rybiy O. Party System Institutionalization in Ukraine. *Demokratizatsiya*. 2013. 21(3).
19. Schmitter P. What if Political Parties were to disappear or be abolished? *Central European University*. URL: <https://www.ceu.edu/sites/default/files/attachment/event/7050/real-existing-democracies-without-partiespaper.pdf>
20. White S. W., Wyman, M., Kryshtanovskaya, O. Parties and politics in post-communist Russia. *Communist and Post-communist Studies*. 1995. 28. С. 183–202.
21. Whitmore S. Political party development in Ukraine. Applied Knowledge Services, 2014.
22. Wilson K. How Increased Competition Can Strengthen Electoral Authoritarianism. *Problems of Post-Communism*. 2016. 63(4). С. 199–209. doi:10.1080/10758216.2015.1124744
23. Yakovlev D., Kroitor, A. Post-election situation in Ukraine: changing faces or ideological transformations? In *Contemporary issues of the world community and the role of social sciences in ensuring its development* / A. Kroytor, D. Yakovlev, S. Kutsepai, O. Yeremenko – editors. Lviv: Liha-Pres, 2020. С. 1–29.

DOI 10.31558/2617-0248.2021.6.6

УДК 316.45:167/168-057.875(477+478)

ПОЛІТИКА ЗНАННЯ ПОЛІТОЛОГІЧНИХ СПІЛЬНОТ: «КЛАСИЧНІ» ТЕКСТИ У ХАРКОВІ, СІМФЕРОПОЛІ, ЛЬВОВІ ТА КИШИНЕВІORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2933-3186>**Осін В. В., к. політ. н., доцент Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»**

Стаття присвячена виявленню впливу ідеологічних орієнтацій політологів та політологинь студентських спільнот України (Львів, Харків, Сімферополь) і Молдови (Кишинів) у період 2012–2013 рр. на уявлення про класичні тексти політичної науки. Робота є частиною масштабнішого дослідження, яке фіксує стан української політології у 2012–2013 рр. і дозволяє краще зрозуміти особливості політичних, соціальних, етнічних, економічних, гендерних та дисциплінарних уявлень студентства напередодні подій Революції гідності. Емпіричним базисом статті є результати опитування студентів та студенток I–V курсів, що навчалися за спеціальністю «Політологія» на бакалаврів, спеціалістів та магістрів у Львівському національному університеті імені Івана Франка, Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна, Таврійському національному університеті імені В. І. Вернадського та Державному університеті Молдови.

Відповіді респондентів дозволяють виділити декілька тенденцій. Зокрема йдеться про низький рівень знайомства із сучасними (західними) політологічними роботами та вплив регіонального контексту та ідеологічних уподобань на наукові інтереси. Важливим також є майже цілковита відсутність інтересу студентів та студенток до вітчизняних текстів та/або авторів. Цілковите ігнорування власних наукових та політичних традицій з боку студентів та студенток робить актуальною (пост)колоніальну інтерпретацію української та молдавської політології. Це означає, що студенти цих країн від самого початку звикають до того, що власне політичне життя та способи його категоризації презентують античні, закордонні та пострадянські вчені, політики та навіть письменники. Саме вони, попри очевидні геополітичні конфлікти інтересів, розповідають, що є справжньою політичною наукою, політикою, політичним режимом, політичним минулим та майбутнім тощо.

У завершальній частині статті зроблено висновок про те, що на студентському рівні українську та молдавську політологію можна описати як такі, що перебувають у пошуках власної суб'єктності, виступаючи в ролі самопроголошеної «колонії» західної або російської наукової метрополії».

Це ставить на чергу порядку денного потребу стати цікавими для себе і зробити відповідні політичні науки по-справжньому актуальними для власних суспільств, виступивши виробниками оригінального знання, а не ретрансляторами чужого досвіду.

Ключові слова: класичні тексти політичної науки, політико-ідеологічні ідентифікації, регіони України, Молдова, історія політичної науки, постколоніалізм.

Osin V. V. The politics of knowledge of political science communities: “classical” texts in Kharkiv, Simferopol, Lviv and Chisinau

The article is devoted to revealing the influence of ideological orientations of students of political science communities of Ukraine (Lviv, Kharkiv, Simferopol) and Moldova (Chisinau) on the political science' classical texts. This work is part of a larger study that captures the state of Ukrainian political science during 2012–2013 and provides a better understanding of the political, social, ethnic, economic, gender and disciplinary views of students on the eve of the Revolution of Dignity. The empirical basis of this article is a survey of the students enrolled in three types of academic program (bachelor's, specialist's and master's degrees) at four universities: Ivan Franko National University of Lviv, V. N. Karazin Kharkiv National University, V.I. Vernadsky Taurida National University and Moldova State University.

The answers of the respondents allowed revealing several tendencies. In particular, this refers to the low level of their acquaintance with modern (Western) political science works as well as the influence of the regional context and ideological preferences on scientific interests. It is also important that students have almost no interest in domestic texts and / or authors. The complete disregard of the national scientific and political traditions by students makes the postcolonial interpretation of Ukrainian and Moldavian political science relevant. This means that Ukrainian and Moldavian students from the very beginning get used to the fact that their own political life and ways of categorizing it are presented by ancient, foreign and post-Soviet (mostly Russian) scientists, politicians and even writers. Despite the obvious geopolitical conflicts of interest it is they who tell / explain what a real political science, politics, political past and future, political regimes are.

The final part of the article concludes that Ukrainian and Moldovan political science at the student level can be described as the one searching for the subjectivity, acting as a self-proclaimed “colony” of the Western or Russian scientific metropole. This puts on the agenda the following: the need to become interesting to themselves and to make the relevant political sciences truly topical to their own societies, acting as the original knowledge makers rather than repeaters of other people’s experience.

Keywords: classical texts of political science, political and ideological identifications, regions of Ukraine, Moldova, history of political science, postcolonialism.

Стаття є продовженням серії розвідок з дисциплінарної рефлексії української політичної науки. **Актуальність** теми визначається розбіжністю між відсутністю, з одного боку, вірогідних даних з (історії) регіонального студентського рівня вітчизняної політології та потенційно зростаючим ступенем укоріненості декількох тисяч колишніх та нинішніх бакалаврів, спеціалістів та магістрів до політичного життя держави – з іншого боку.

Мета роботи – виявити вплив ідеологічних орієнтацій політологів та політологинь студентських спільнот України (Львів, Харків, Сімферополь) і Молдови (Кишинів) у період 2012–2013 рр. на уявлення про класичні тексти політичної науки. Хронологічні межі дослідження роблять його вагомим внеском в історію дисципліни. Ця робота є частиною масштабнішого дослідження, яке фіксує стан української політології у 2012–2013 рр. і дозволяє краще зрозуміти особливості політичних, соціальних, етнічних, економічних, гендерних та дисциплінарних уявлень студентства напередодні Революції гідності. Представлені в статті результати були отримані у межах реалізації українсько-молдавського проєкту (Вадим Осін (керівник), Сергій Шуляк, Анжела Зеленські) з вивчення політики знання на пострадянському просторі. Грант був виділений Центром перспективних наукових досліджень і освіти в області соціальних і гуманітарних наук (CASE), Корпорацією Карнегі (Нью-Йорк) і Американськими радами з міжнародної освіти (ACTR/ACCELS) в рамках Програми «Соціальні трансформації в Прикордонні (Білорусь, Україна, Молдова)», Вільнюс, Литва).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним з найбільш перспективних напрямків дисциплінарної рефлексії є дослідження генези уявлень про класичні тексти політичної науки. Альберт Соміт і Джозеф Таненхауз в одних з перших оглядах стану американської політології встановлення переліку класиків звели до спроби виявити список «безсмертних» [7, с. 64–74; 8, с. 223–224]. Роберт Гудін і Ганс-Дітер Клінгеман перераховують цілий ряд релевантних робіт, класифікуючи їх за різноманітними ознаками [9, с. 54–63]. В останній Оксфордській колективній монографії з політичної науки Роберт Гудін вказує на те, що «канон політичної науки можна обґрунтовано описати з погляду набору “основних книг”, з якими будь-який компетентний фахівець повинен мати принаймні коротке знайомство» – попри те, що значна кількість сучасної політичної науки «все більше стає дисципліною, заснованою на статтях» [1, с. 16]. Схожі спроби були здійснені Наталі Масукою, Бернардом Грофманом та Скоттом Фелдом [3], а також Лі Сігельманом [6].

У колективній роботі «Политическая наука в Украине: становление и перспективы» [20] ряд статей присвячені відповідній навчальній літературі, в яких можна було очікувати виявлення списку класичних творів. Проте Анатолій Філатов утримується від цього кроку [24], так само як і Мілана Ніколко [17]. Водночас Володимир Муляр, Вікторія Венгерська і Станіслав Сухачов щодо політологічних підручників і посібників Центрального і Західного регіонів України обмежилися таким коментарем: «Бібліографія, подана після кожного розділу, свідчить про залучення достатньої кількості літератури. Це говорить про відповідний рівень наукового плюралізму» [16, с. 127]. Лише Олена Раздіна виділяє на прикладі відповідних посібників найбільш часто цитовані джерела, монографії та періодичні видання [21, с. 81–82].

Спільними для всіх цих робіт є два моменти: по-перше, більшість спроб визначити «золотий фонд» політології далекі від того, щоб прив’язувати авторів і твори до політичних обставин. Це виглядає непослідовно з огляду на дисциплінарну специфіку, яка передбачає увагу до проявів влади в усьому її розмаїтті, що, зокрема, проявляється в розробці Пауло Равекка політики знання в межах політичної науки [4]. Це також непослідовно, зважаючи на плідні результати спроб простежити соціально-політичну обумовленість генези класиків. Так, Тимофій Дмитрієв виявляє стратегії, за допомогою яких Лео Штраус зміг домогтися подвійної легітимації своїх ідей [10], проявляючи при цьому проникливість і прагматичне використання політичного клімату. Інший підхід до аналізу класичних творів представлений у роботах відповідного збірника [13], особливо в деконструкції «Великої трансформації» Карла Полянського [11]. Другим важливим моментом є акцент на текстах, що поширені серед професійних (академічних) дослідників. Тим самим фіксується лише статус-кво політичної науки, проте дослідники виявляються нездатними вловити процес (зміни), початок якого – завжди в минулому. Однак будь-які класичні тексти не з’являються з нізвідки, оскільки цьому передую вивчення «в процесі навчання, тобто “в класах”» [22, с. 27]. Але шлях певних авторів від студентської аудиторії до академічних публікацій зазвичай не розглядається, що своєю чергою передбачає частота посилання на автора в академічних публікаціях корелює з інтенсивністю його вивчення студентами й аспірантами. Я вважаю, що все складніше, демонстрації чого і сприятиме ця робота.

Емпіричним базисом статті є результати опитування студентів та студенток I–V курсів, що навчалися за спеціальністю «Політологія» на бакалаврів, спеціалістів та магістрів у Львівському національному університеті імені Івана Франка (надалі ЛНУ), Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна (надалі ХНУ),

Таврійському національному університеті імені В. І. Вернадського (надалі ТНУ) та Державному університеті Молдови (надалі ДУМ). Детальний опис методології міститься в колективній монографії [18]. У цій роботі тлумачиться уявлення про класичні тексти студентів та студенток Харкова, Львова, Сімферополя та Кишинєва.

Релевантні назви та прізвища з'явилися в процесі опитування, коли пропонувалося вказати «перелік текстів, якщо такий існує, обов'язковий для прочитання всіма політологами, незалежно від спеціалізації». 17,1 % респондентів вказали, що таких текстів не існує, проте вони повинні бути. Ще 3,4 % були переконані в тому, що жодних «класичних» (у вказаному сенсі) текстів або авторів не може існувати в принципі. Більша ж частина студентів та студенток вказали 1045 текстів чи їх авторів, які були розпізнані дослідниками: йдеться, переважно, про ситуації, коли вказувався або текст, який не вдалося атрибутувати, або автор, якого не знає навіть Google. Вказані тексти або автори вирізняються надзвичайним розмаїттям, адже в анкетах трапляються згадки про індійського брахмана Каутілью та християнського теолога Августина, акцентується увага на Конституції України та підручнику з історії 10 класу, як класичні твори розглядаються «1984» Орвелла та «Утопія» Мора, «Моя боротьба» Гітлера та «Капітал» Маркса, монографії професорсько-викладацького складу та Білль про права, Біблія та «Лунь юй», роботи Габрієля Алмонда та публіцистика Сергія Кара-Мурзи, скрупульозні, витончені аналітичні конструкції Девіда Хелда та просякнуті очевидними фобіями тексти Андрія Паршева та Володимира «Істархова» тощо. Таке розмаїття потребувало певних класифікаційних принципів, які «витікали» з відповідних гіпотез.

Висунутими гіпотезами при цьому були такі: по-перше, сформований студентами та студентками перелік класичних текстів політичної науки – на відміну від будь-якого переліку професійних (закордонних) дослідників – буде характеризуватись меншим рівнем знайомства з сучасними (західними) політологічними роботами. По-друге, виходячи з факту вкоріненості політології в політичному контексті, з потенційної безлічі авторів/текстів, що традиційно вважаються «класичними», незалежно від того, сучасна це класика чи класика *per se* [22, с. 32], найбільш популярними будуть ті автори або роботи, які максимально комплементарні актуальним проблемам певного контексту (або регіону). По-третє, студенти та студентки не просто орієнтуються на проблеми свого безпосереднього оточення, а роблять вони це залежно від своїх ідеологічних уподобань. По-четверте, в умовах становлення політології в Україні та Молдові важливими для студентів та студенток можуть виявитись вітчизняні тексти та/або автори.

Відповідно, були виокремлені три групи респондентів: ті, хто в процесі опитування ідентифікував себе як прихильників ліберальної ідеології (надалі група «ліберали»); ті, хто вказали на свою близькість до національно-демократичної і/або націоналістичної течії (надалі група «націоналісти»); «інші», тобто ті, хто не ідентифікував себе як ліберала і/або «націоналіста» (надалі група «інші»). У найбільш загальному сенсі верифікація гіпотез передбачає виявлення нерівномірного розподілу авторів/текстів по трьох групах студентів та студенток в тому чи іншому випадку. Табл. 1–3 містять вибіркового перелік авторів (критерій – мінімум 2 % голосів у будь-якій групі респондентів принаймні в одному з досліджуваних ЗВО), класифікованих залежно від ідеологічних уподобань студентів та студенток. Табл. 1 містить авторів від античності до так званого довгого ХІХ століття включно, тоді як табл. 2 присвячена авторам, що творили вже у ХХ-ХХІ столітті.

Змістовно ці дві таблиці розділяє успішна інституціоналізація більшості соціальних наук у минулому столітті. Внаслідок цього можна казати, у випадку Табл. 1, про відомі прізвища курсу «Історія політичної думки» з невизначеною дисциплінарною ідентичністю, а у випадку Табл. 2 – впевнено говорити про професійних політологів та авторів з інших наукових галузей.

Табл. 3 є попередньою та спрощеною класифікацією частини тих позаакадемічних впливів, які неминуче зазнають студентки та студенти під час свого фахового становлення.

Наведені вище дані дозволяють здійснити верифікацію гіпотез цього дослідження. По-перше, в цілому виправдалось припущення про низький рівень знайомства студентів та студенток із сучасними політологічними роботами. Особливо це стосується ХНУ, ЛНУ та ДУМу, де понад 70 % «класиків» складають автори, які творили до ХІХ століття. Найбільш актуальними вбачаються постаті Макіавеллі, Платона та Арістотеля, що набрали від 34,7 % в ЛНУ до 40,4 % в ХНУ та 45,6 % в ДУМ. Суперечать гіпотезі студентки та студенти ТНУ, де лише 41,1 % вказали на авторів та/або тексти, що були створені до ХХ століття. Водночас таврійські респонденти виявляють найбільший інтерес до авторів ХХ-ХХІ століття – 34,7 %. Це контрастує з даними по ДУМ (15,5 %), ХНУ (10,6 %) та особливо ЛНУ (7,1 %). Найбільшу увагу до відповідних робіт виявляють студенти старших курсів, що пов'язано, напевно, з початком спеціалізації (через обмеженість місця цієї статті, дані стосовно курсу навчання не були включені до відповідних таблиць. Проте, зважаючи на їхню важливість, у подальшому я буду згадувати загальні тенденції залежності відповідей студентів та студенток від курсу навчання. При цьому, молодшими курсами будуть позначатись І-ІІ, а старшими – ІІІ-V). Відзначу регіональні відмінності в сприйнятті тих чи тих сучасних політологів як класичних. Так, ТНУ вирізняється винятковою увагою до Самуеля Гантінгтона, Збігнева Бжезінського та Генрі Кіссінджера (30 % голосів респондентів), що разом з інтересом до Чарльза Капхена та Френсіса Фукуями (по 1,4 %) свідчить про акцент на геополітичній проблематиці. Також несподіваною виглядає увага до Габрієля Алмонда, Роберта Даля та Джованні Сарторі в ДУМ (10,1 % в цілому) – у порівнянні з майже цілковитим ігноруванням цих авторів в Україні. Це доволі несподівана ситуація з огляду на наявність українських перекладів робіт Даля та Сарторі у 2001-2002 рр.

Таблиця 1

«Класика» політичної науки до початку XX століття, %

Студенти	ХНУ імені В. Н. Каразіна				ЛНУ імені Івана Франка				ТНУ імені В. І. Вернадського				ДУМ (Кишинів)				Усього студентів та студенток ХНУ, ТНУ та ЛНУ
Автори/тексти	Група «ліберали»	Група «націоналісти»	Група «інші»	Усього студентів та студенток	Група «ліберали»	Група «націоналісти»	Група «інші»	Усього студентів та студенток	Група «ліберали»	Група «націоналісти»	Група «інші»	Усього студентів та студенток	Група «ліберали»	Група «націоналісти»	Група «інші»	Усього студентів та студенток	
Макіавеллі	18	20	11,5	16,6	13,8	10,7	12,5	12,1	15,7	8,1	9,3	10,6	13,2	15,4	19,1	15,4	12,8
Платон	12,4	12,5	11,5	12,2	11,5	13,9	16,7	14,1	3,9	8,1	6,2	6	18,4	7,7	17	16,1	11,1
Арістотель	11,2	15	9,6	11,6	8	9,8	7,3	8,5	7,8	8,1	3,9	5,5	13,2	15,4	14,9	14,1	8,4
Маркс та/або Енгельс	4,5	2,5	7,7	5	3,4	6,6	2,1	4,3	3,9	16,2	5,4	6,9	2,6	0	8,5	4	5,3
Вебер	16,9	7,5	9,6	12,7	5,7	4,1	3,1	4,3	0	0	0	0	6,6	3,8	17	9,4	5,1
Гоббс	3,4	5	7,7	5	12,6	4,1	7,3	7,5	2	0	1,6	1,4	0	0	0	0	5
Мор та/або Кампанелла	1,1	2,5	1,9	1,7	0	2,5	6,3	3	11,8	5,4	4,7	6,5	0	3,8	2,1	1,3	3,7
Лок	2,2	0	1,9	1,7	6,9	1,6	1	3	0	0	0	0	0	0	2,1	0,7	1,7
Гегель	0	0	0	0	3,4	3,3	4,2	3,6	0	0	0	0	0	3,8	0	0,7	1,6
Ніцше	3,4	2,5	1,9	2,8	1,1	2,5	2,1	2	0	0	0	0	0	0	0	0	1,6
Монтеск'є	0	2,5	1,9	1,1	2,3	2,5	1	2	0	0	0,8	0,5	0	3,8	2,1	1,3	1,3
Токвіль	2,2	0	0	1,1	1,1	1,6	3,1	2	0	0	0	0	5,3	0	0	2,7	1,1
Кант	0	0	0	0	1,1	1,6	5,2	2,6	0	0	0	0	2,6	3,8	0	2	1,1
Цицерон	1,1	0	0	0,6	0	0	2,1	0,7	2	5,4	1,6	2,3	0	0	0	0	1,1
Руссо	2,2	2,5	0	1,7	0	0,8	0	0,3	0	0	0	0	3,9	0	0	2	0,6
Августин	0	0	0	0	0	0	3,1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0,4
Дюркгайм	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2,1	0,7	0
Лебон	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6,6	7,7	2,1	5,4	0
Парето, Вільфредо	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0,5	0	0	0	0	0,1
Міхельс, Роберт	0	0	0	0	0	0	1	0,3	3,9	0	0	0,9	0	0	0	0	0,4
Усього	78,6	72,5	65,2	73,8	70,9	65,6	78,1	71,3	53	51,3	33,5	41,1	72,4	65,2	87	75,8	62,4

Сучасна класика політичної науки, %

Студенти	ХНУ імені В. Н. Каразіна				ЛНУ імені Івана Франка				ТНУ імені В. І. Вернадського				ДУМ (Кишинів)				Усього студентів та студенток ХНУ, ТНУ та ЛНУ
Автори/тексти	Група «ліберали»	Група «націоналісти»	Група «інші»	Усього студентів та студенток	Група «ліберали»	Група «націоналісти»	Група «інші»	Усього студентів та студенток	Група «ліберали»	Група «націоналісти»	Група «інші»	Усього студентів та студенток	Група «ліберали»	Група «націоналісти»	Група «інші»	Усього студентів та студенток	
АВТОРИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ																	
Шмітт, Карл	2,2	2,5	1,9	2,2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,6
Ортега-і-Гасет, Хосе	0	0	0	0	0	0	2,1	0,7	0	0	0	0	0	0	0	0	0,3
ПОЛІТОЛОГИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ																	
Гантінгтон, Самуель	1,1	2,5	1,9	1,7	2,3	0,8	0	1	7,8	10,8	11,6	10,6	5,3	3,8	2,1	4	4,1
Бжезінський, Збігнєв	0	2,5	0	0,6	2,3	0	0	0,7	11,8	10,8	14,7	13,4	0	0	2,1	0,7	4,6
Кіссінджер, Генрі	0	0	0	0	0	0	0	0	2	2,7	8,5	6	0	0	0	0	1,8
Дюверже, Моріс	0	0	0	0	4,6	2,5	2,1	3	0	0	0	0	0	0	0	0	1,3
Валлерстайн, Іммануїл	2,2	2,5	1,9	2,2	0	0	0	0	0	2,7	0,8	0,9	0	0	0	0	0,9
Фукуяма, Френсіс	0	2,5	0	0,6	1,1	0,8	0	0,7	2	2,7	0,8	1,4	1,3	0	0	0,7	0,9
Капхен, Чарльз	0	0	0	0	0	0	0	0	3,9	0	0,8	1,4	0	0	0	0	0,4
Алмонд, Габріель	2,2	0	0	1,1	0	0	0	0	0	0	0	0	1,3	3,8	4,3	2,7	0,3
Хелд, Девід	0	0	3,8	1,1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,3
Воллін, Шелдон	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0,5	0	0	0	0	0,1
Даль, Роберт	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5,3	0	2,1	3,4	0
Сарторі, Джованні	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7,9	0	0	4	0
АВТОРИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ																	
Фромм, Еріх	0	0	0	0	0	0,8	2,1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0,4
Бурдєс, П'єр	1,1	2,5	0	1,1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,3
Бергер, Пітер	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2,7	0	0,5	0	0	0	0	0,1
Усього	8,8	15	9,5	10,6	10,3	4,9	6,3	7,1	29,5	32,4	37,2	34,7	21,1	7,6	10,6	15,5	16,4

Позаакадемічні впливи політичної науки, %

Студенти	ХНУ імені В. Н. Каразіна				ЛНУ імені Івана Франка				ТНУ імені В. І. Вернадського				ДУМ (Кишинів)				Усього студентів та студенток ХНУ, ТНУ та ЛНУ
Автори/тексти	Група «ліберали»	Група «націоналісти»	Група «інші»	Усього студентів та студенток	Група «ліберали»	Група «націоналісти»	Група «інші»	Усього студентів та студенток	Група «ліберали»	Група «націоналісти»	Група «інші»	Усього студентів та студенток	Група «ліберали»	Група «націоналісти»	Група «інші»	Усього студентів та студенток	
СУЧАСНА ПОЛІТОЛОГІЧНА ПУБЛІЦИСТИКА																	
Паршев, Андрій	0	0	0	0	0	0	0	0	5,9	2,7	4,7	4,6	0	0	0	0	1,4
Уткін, Анатолій	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3,1	1,8	0	0	0	0	0,6
Красін, Юрій	0	2,5	0	0,6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,1
Кара-Мурза, Сергій	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3,8	0	0,7	0
Перкінс, Джон	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3,8	0	0,7	0
ПИСЬМЕННИКИ																	
Орвелл, Джордж	2,2	2,5	0	1,7	0	0	0	0	0	5,4	0,8	1,4	0	3,8	0	0,7	0,9
Замятін, Євген	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2,7	0,8	0,9	0	0	0	0	0,3
ВІТЧИЗНЯНІ ПОЛІТИЧНІ ДІЯЧІ ТА ПИСЬМЕННИКИ																	
Донцов, Дмитро	0	0	0	0	0	0,8	1	0,7	0	0	0	0	0	0	0	0	0,3
Михальчишин, Юрій	0	0	0	0	0	0,8	0	0,3	0	0	0	0	0	0	0	0	0,1
Рудницький, Михайло	0	0	0	0	0	0,8	0	0,3	0	0	0	0	0	0	0	0	0,1
Сціборський, Микола	0	0	0	0	0	0,8	0	0,3	0	0	0	0	0	0	0	0	0,1
Франко, Іван	0	0	0	0	0	0,8	0	0,3	0	0	0	0	0	0	0	0	0,1
Серебреан, Олег	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1,3	3,8	0	1,3	0
Кодряну, Корнеліу	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3,8	0	0,7	0
ЗАКОРДОННІ ПОЛІТИЧНІ ДІЯЧІ																	
Гітлер	1,1	2,5	1,9	1,7	1,1	6,6	1	3,3	3,9	0	0,8	1,4	0	7,7	2,1	2	2,3
Бьюкенен, Джордж	0	0	0	0	0	0	0	0	2	2,7	2,3	2,3	0	0	0	0	0,7
Ленін	0	0	0	0	1,1	0	0	0,3	0	2,7	0	0,5	0	0	0	0	0,3
Усього	3,3	7,5	1,9	4	2,2	10,6	2	5,5	11,8	16,2	12,5	12,9	1,3	26,7	2,1	6,1	7,3

Для пояснення «випадку Криму», можна висунути таке положення: Крим – релігійно та етнічно гетерогенний регіон, який зазнавав помітного іноземного впливу. Через це для нього характерний високий рівень поляризації щодо геополітичних орієнтацій. Тобто інтерес до геополітичної проблематики є засобом самоідентифікації студентів-політологів в науковому дискурсі. Водночас контраргументом можна вважати те, що роботи Самюеля Гантінгтона, Збігнева Бжезінського і Генрі Кіссінджера досить наполегливо пропонуються студентам ТНУ як монографії, обов'язкові для конспектування. На мою думку, не варто переоцінювати студентську пластичність, оскільки на старших курсах пріоритет може віддаватися публікаціям, які «входили в резонанс» із загальнонаціональними чи регіональними проблемами, та водночас інтерпретуються з погляду прийнятих для студентів ідеологічних схем (розуміння). Саме в цьому випадку особисті якості викладачів або пропоновані ними книги можуть відігравати помітну роль. Скажімо, в ЛНУ на той час працював один з найсильніших пострадянських фахівців в області партій і партійних систем, але популярність, наприклад, Моріса Дюверже серед студентів цього ЗВО становила 3 %. Пояснення цьому полягає в тому, що Моріс Дюверже або Джованні Сарторі, при всій епохальності їх наукової спадщини, не настільки були зажаданими (студентами) в конкретному суспільно-політичному контексті Львова. Чого, судячи з усього, не можна сказати про геополітичні роботи та їхніх авторів в Криму. У цілому популярність російських і радянських авторів (Андрій Паршев, Анатолій Уткін – див. табл. 3) в Криму є, очевидно, відображенням полярності геополітичних орієнтацій студентів-політологів ТНУ.

Таким чином, питома вага сучасних закордонних політологів, які вказують ступінь знайомства з сучасними тенденціями політичної науки, є незначною для двох з трьох українських ЗВО та кишинівського. Це вочевидь суперечить оптимістичній думці Марії Кармазіної, згідно з якою «маємо підстави твердити, що розвиток політичної науки на вітчизняних теренах є, найперше, наслідком рецепції західного знання про політику і політичне» [12, с. 17]. Відсутність своєрідної імплементації надбань сучасної політології в студентські навчальні практики водночас і відображає, і підсилює похмурий погляд на загальний стан української політології, що постає в статтях Олександра Старіша [23], Сергія Куделі [14], Юрія Мацієвського [15], Оксани Шевель [5] та Анатолія Круглашова [2]. Щоправда, тут можливе ще одне пояснення, а саме: інтереси студентів та студенток обумовлені інтересами викладачів, у багатьох випадках добре ознайомих з сучасною політологічною класикою внаслідок участі у закордонних освітніх та наукових програмах. Обґрунтованості цій гіпотези також додає те, що інтелектуальні інтереси найбільш впливових професорів кафедр політології Харкова і Львова, що завдяки своїй науковій ієрархії багато в чому впливають на теми курсових і дипломних робіт, стосуються історії (політичних) ідей, епістемології і методології науки.

Разом з тим не слід переоцінювати ступінь впливу на студентів та студенток їхніх викладачів. У цьому сенсі симптоматичними є результати верифікації двох наступних гіпотез. Йдуться, зокрема, про ідеологічні та регіональні відмінності виокремлення «класики», що підтверджує припущення про залежність між політичними та науковими інтересами. Найяскравіше це проявляється на прикладі кола читання «націоналістів». Так, львівські та сімферопольські «націоналісти» цікавляться Марксом/Енгельсом (16,2 % та 6,6 % відповідно), тоді як в інших ЗВО вони асоціюються з «іншими» ідеологіями. Ще більш несподіваним є інтерес харківських (2,5 %), львівських (6,6 %) та кишинівських (7,7 %) «націоналістів» до Гітлера та його роботи «Моя боротьба», тоді як в ТНУ він цікавий майже винятково «лібералам» (3,9 %). Ні Маркс/Енгельс, ні Гітлер жодним чином не входять до кола інтересів професорів та доцентів досліджуваних спільнот. Очевидно, що мова йде про свідому, ідеологічно обумовлену селекцію, коли послідовно відкидаються всі тексти, які не дають можливості вписати власну незадоволеність в опозиційну/радикальну/протестну ідеологію. Це суттєво відрізняється від студентського «лібералізму», який багато в чому являє собою до кінця так і не вистраждану ідеологічну позицію (див., наприклад, [18, с. 233-234]), а тому, судячи з табл. 1, може виявитись більш пластичним до інтересів викладачів і/або абстрактних формулювань про свободу і права людини. Можлива також інтерпретація, відповідно до якої, «ліберали» заново відкривають для себе авторів, які узгоджуються з їхніми ідеологічними установками. Частково це підтверджується тим, що автори античності, інтерес до яких характерний для львівських і харківських студентів-політологів на старших курсах, не перебувають у центрі дослідницьких інтересів професорсько-викладацького складу відповідних кафедр.

Своєю чергою, своєрідний марксистський ренесанс в Україні можна пояснити тим, що він може виступати науковим обґрунтуванням протестних рухів і, відповідно, свідченням зростаючого невдоволення існуючим станом речей. Це породжує інтерес до доктрин, які ставлять на перше місце ідею соціальної справедливості. Можливо, це не тільки політичний, але і певний інтелектуальний тренд. Стосовно Гітлера, можна припустити, що інтерес до нього як до представника ультраправої ідеології також був обумовлений розчаруванням «в існуючих ліберальних моделях на тлі загострення соціально-політичних проблем в умовах економічної кризи» [18, с. 234]. Зазначу, що під час опитування не було виявлено статично значущого рівня антисемітизму серед студентів та студенток.

Нарешті загальною тенденцією для всіх досліджених політологічних спільнот є практично повна відсутність інтересу до інтелектуальних здобутків вітчизняних політиків і політологів (хоча кишинівські студентки та студенти проявляють трохи більший інтерес до власних коренів, судячи з обсягу уваги до Олега Серебреана та Корнеліу Кодряну (див. табл.3). Це досить дивно, з огляду, з одного боку, на переконаність

переважної більшості респондентів у першорядній важливості внутрішніх проблем, таких як бідність, корупція, дефіцит демократії, легітимність влади й проблема мови, з іншого боку, – широку поширеність і доступність даної категорії текстів, які присутні і на ринку, і в бібліотеках, і в інтернеті. Ба більше, український націоналізм традиційно пов'язується з низкою знакових фігур (Дмитро Донцов, В'ячеслав Липинський та ін.), які виявились абсолютно нецікавими місцевим «націоналістам». Зазначені дані змушують зробити висновок про вкрай низьку оцінку ступеня корисності даних текстів для майбутніх фахівців-політологів, навіть якщо останні ідентифікують себе з «націоналістичними» ідеологіями.

Цілковите ігнорування власних наукових та політичних традицій з боку студентів та студенток робить актуальною (пост)колоніальну інтерпретацію української та молдавської політології. Зокрема, один з найбільших знавців історії української політології під час інтерв'ю описав ситуацію з запереченням традицій національної політичної думки в біблійних термінах: «Я говорю тільки про політичні науки – Ви знаєте, тут [ніякого] сплеску не було ... Наше видавництво, “Кальварія”, хотіло видати Донцова в п'яти томах, але грошей вистачило тільки на один ... Мені здається, що зараз період, коли розкидають каміння». Про ступінь незацікавленості в розробці власної політологічної традиції можна судити також по оцінці впливу, що чиниться порівняно невеликою книгою цитованого респондента з історії політичної думки України. Написана в середині 1990-х рр., вона удостоїлася такої характеристики з боку київського професора, з цілком зрозумілою гордістю повтореною моїм співрозмовником в 2013 р.: «“Ти не розумієш, наскільки ти років перекрив кисень іншим”. Так ось я поки перекрив».

У цілому, процес формування ідентичності одночасно через ідентифікацію з іншими традиціями і заперечення власних «коренів» можна описати за допомогою поняття внутрішньої колонізації: «колонізація завжди пов'язана зі спробою освоїти чуже», тоді як «відчуття себе чужим серед своїх» є «постійною формою невдоволення і протесту, пов'язаних з ситуацією внутрішньої колонізації» [25, с. 90]. Звісно, опитування не дає змоги стверджувати, якою мірою студентам властиво «почуття чужорідності у своїй країні, відчуття зупиненого часу і критика наслідувальної культури» [25, с. 30] (проблема постколоніальності української політичної науки розглядалась, зокрема, в нашій роботі [19, с. 271–287]). Проте дані того самого опитування добре узгоджуються з раніше згаданими оглядами навчальних посібників 1990-х – початку 2000-х рр., коли, зокрема, Олена Раздіна показала, що найбільш часто цитовані в них роботи (не рахуючи класиків на кшталт Платона) належали авторам з СНД і західним вченим, і лише в останню чергу – українським. Це означає, що українські та молдавські студенти від самого початку звикають до того, що власне політичне життя та способи його категоризації презентують античні, закордонні та пострадянські (переважно, російські) вчені, політики та навіть письменники. Саме вони, попри очевидні геополітичні конфлікти інтересів, розповідають, що є справжньою політичною наукою, політикою, політичним режимом, політичним минулим та майбутнім тощо.

Висновки. У даній розвідці була здійснена верифікація кількох гіпотез, спрямованих на виявлення зв'язків між політичними та науковими інтересами студентів та студенток України та Молдови. У цілому, можна зробити висновок, що на студентському рівні українську та молдавську політології можна описати словами, що раніше були висловлені щодо їхнього професійного, академічного рівня: вони перебувають «в пошуках власної суб'єктності, виступаючи в ролі самопроголошеної “колонії” західної або російської “наукової метрополії”» [19, с. 283]. Це ставить на чергу порядку денного потребу стати цікавими для себе і зробити відповідні політичні науки по-справжньому актуальними для власних суспільств, виступивши виробниками оригінального знання, а не ретрансляторами чужого досвіду. З'ясуванню обґрунтованості цієї можливості будуть присвячені подальші мої публікації.

Бібліографічний список:

1. Goodin R. The State of the Discipline, the Discipline of the State *The Oxford Handbook of Political Science*. / Goodin R. (Ed.), Oxford University Press, 2009. P. 1–57. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199604456.013.0001
2. Kruglashov A. Ukrainian Political Science: From Quantity to Quality. *Political Science in Central and Eastern Europe. Diversity and Convergence*. Rainer Eisfeld & Leslie Pal (eds.). Verlag Barbara Budrich, 2010, P. 291–304. DOI:10.2307/j.ctvhhhhs.23
3. Masuoka N., Grofman B., Feld S. L. The Political Science 400: A 20-Year Update. *PS: Political Science and Politics*. 2007. P. 133–145. DOI: 10.1017/S1049096507070199
4. Ravecca P. The Politics of Political Science. Re-writing Latin American Experiences. New York: Routledge, 2019. 292 p.
5. Shevel O. Ukrainian Political Science and the Study of Ukraine within American Political Science: How Similar, How Different? *Journal of Ukrainian Politics and Society*. 2015. No.1 P. 23–32.
6. Sigelman L. Top twenty commentarie. *American Political Science Review*. 2006. Vol. 100, № 4. P. 667–688.
7. Sommit A., Tanenhaus J. American Political Science. A Profile of a Discipline. New York: Prentice Hall, 1964. 173 p.
8. Sommit A., Tanenhaus J. The Development of American Political Science. New York: Irvington Publishers, 1982. 246 p.
9. Гудин Р. И., Клингеманн Х.-Д. Политическая наука как дисциплина. *Политическая наука: новые направления*. Москва: Вече, 1999. С. 29–69.

- 10.Дмитриев Т. Классика и история политической философии: случай Лео Штрауса. *Классика и классики в социальном и гуманитарном знании*. Москва: Новое литературное обозрение, 2009. С. 155–180.
- 11.Капелюшников Р. Деконструируя «классика» (заметки на полях «Великой трансформации»). *Классика и классики в социальном и гуманитарном знании*. Москва: Новое литературное обозрение, 2009. С. 121–154.
- 12.Кармазіна М. Історія дисципліни / редкол.: чл.-кор. НАН України О. Рафальський (голова), д-р політ. наук М. Кармазіна, д-р іст. наук О. Майборода : *Політична наука в Україні. 1991-2016 : у 2 т. Т. 1. Політична наука: західні тренди розвитку й українська специфіка* / автор передм. О. Рафальський : відп. ред. і упоряд. М. Кармазіна. Київ : Парламентське видавництво, 2016. С.17-44.
- 13.Классика и классики в социальном и гуманитарном знании. Москва: Новое литературное обозрение, 2009. 536 с.
- 14.Куделя С. Чи можлива в Україні політична наука? *Критика*, 2012. № 1–2. С. 24–25.
- 15.Мацієвський Ю. Чому в нас немає політичної науки. *Критика*, 2012. №6. С. 10–12.
- 16.Муляр В. І., Венгєрська В. О., Сухачов С. Я. Аналіз навчальної літератури з політичної науки, виданої в Центральном і Західном регіонах України. *Политическая наука в Украине: становление и перспективы*. Симферополь, 2002. С. 97–143.
- 17.Николко М. В. Институционализация политической науки в Украине: анализ периодических изданий. *Политическая наука в Украине: становление и перспективы*. Симферополь, 2002. С. 40–52.
- 18.Осин В., Зеленски А., Шуляк С. Власть и знание на постсоветском пространстве: политический режим, научная степень, идеология и карьера в Украине и Молдове. Вильнюс, 2014. 376 с.
- 19.Осин В. Наука в новом мире: Три сюжета генезиса региональной политологии в постсоветской Украине. *Ab Imperio. Studies of New Imperial History and Nationalism in the Post-Soviet Space*, 2015. №. 4. С. 239–293.
- 20.Политическая наука в Украине: становление и перспективы. Симферополь, 2002. 344 с.
- 21.Раздина Е. В. Анализ учебной литературы по политической науке, используемой в вузах восточного региона Украины. *Политическая наука в Украине: становление и перспективы*. Симферополь, 2002. С. 72-96.
- 22.Савельева И., Полетаев А. Классическое наследие. Москва: ГУ–ВШЭ, 2010. 336 с
- 23.Старіш О. Політична наука в Україні: 20 років незалежності. *Критика*, 2012. № 9-10. С. 27–29.
- 24.Филатов А. С. Анализ учебной литературы по политической науке, используемой в ВУЗах Украины. *Политическая наука в Украине: становление и перспективы*. Симферополь, 2002. С. 144–186.
- 25.Эткинд А. Внутренняя колонизация. Имперский опыт России. Москва: Новое литературное обозрение, 2014. 448с.

References:

- 1.Goodin R. The State of the Discipline, the Discipline of the State *The Oxford Handbook of Political Science*. / Goodin R. (Ed.), Oxford University Press, 2009. P. 1–57. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199604456.013.0001
- 2.Kruglashov A. Ukrainian Political Science: From Quantity to Quality. *Political Science in Central and Eastern Europe. Diversity and Convergence*. Rainer Eisfeld & Leslie Pal (eds.). Verlag Barbara Budrich, 2010, P. 291–304. DOI:10.2307/j.ctvhhhgs.23
- 3.Masuoka N., Grofman B., Feld S. L. The Political Science 400: A 20-Year Update. *PS: Political Science and Politics*. 2007. P. 133–145. DOI: 10.1017/S1049096507070199
- 4.Ravecca P. The Politics of Political Science. Re-writing Latin American Experiences. New York: Routledge, 2019. 292 p.
- 5.Shevel O. Ukrainian Political Science and the Study of Ukraine within American Political Science: How Similar, How Different? *Journal of Ukrainian Politics and Society*. 2015. No.1 P. 23–32.
- 6.Sigelman L. Top twenty commentarie. *American Political Science Review*. 2006. Vol. 100, № 4. P. 667–688.
- 7.Sommit A., Tanenhaus J. American Political Science. A Profile of a Discipline. New York: Prentice Hall, 1964. 173 p.
- 8.Sommit A., Tanenhaus J. The Development of American Political Science. New York: Irvington Publishers, 1982. 246 p.
- 9.Gudin R. I., Klingemann H.-D. Politicheskaja nauka kak disciplina. *Politicheskaja nauka: novye napravlenija*. Moskva: Veche, 1999. S. 29–69.
- 10.Dmitriev T. Klassika i istorija politicheskoy filosofii: sluchaj Leo Shtrausa. *Klassika i klassiki v social'nom i gumanitarnom znanii*. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie, 2009. S. 155–180.
- 11.Kapelushnikov R. Dekonstruiuja «klassika» (zametki na poljah «Velikoj transformacii»). *Klassika i klassiki v social'nom i gumanitarnom znani*. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie, 2009. S. 121–154.
- 12.Karmazina M. Istorija dyscypliny / redkol.: chl.-kor. NAN Ukrainy O. Rafal'skij (gholova), d-r polit. nauk M. Karmazina, d-r ist. nauk O. Majboroda : *Politychna nauka v Ukraini. 1991-2016 : u 2 t. T. 1. Politychna nauka: zakhidni trendy rozvytku j ukrajinska specyfika* / avtor peredm. O. Rafal'skij : vidp. red. i uporjad. M. Karmazina. Kyjiv : Parlamentske vydavnytvo, 2016. S.17-44.
- 13.Klassika i klassiki v social'nom i gumanitarnom znanii. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie, 2009. 536 s.
- 14.Kudelja S. Chy mozhlyva v Ukraini politychna nauka? *Krytyka*, 2012. # 1–2. S. 24–25.

15. Macijevskij Ju. Chomu v nas nemaje politychnoji nauky. *Krytyka*, 2012. # 6. S. 10–12.
16. Muljar V. I., Venghersjka V. O., Sukhachov S. Ja. Analiz navchalnoji literatury z politychnoji nauky, vydanoji v Centralnom i Zakhidnom rehionakh Ukrainy. *Politicheskaja nauka v Ukraine: stanovlenie i perspektivy*. Simferopol', 2002. S. 97–143.
17. Nikolko M. V. Institucionalizacija politicheskoi nauki v Ukraine: analiz periodicheskikh izdanij. *Politicheskaja nauka v Ukraine: stanovlenie i perspektivy*. Simferopol', 2002. S. 40–52.
18. Osin V., Zelenski A., Shuljak S. Vlast' i znanie na postsovetskom prostranstve: politicheskij rezhim, nauchnaja stepen', ideologija i kar'era v Ukraine i Moldove. Vil'njus, 2014. 376 s.
19. Osin V. Nauka v novom mire: Tri sjuzheta genezisa regional'noj politologii v postsovetskoj Ukraine. *Ab Imperio. Studies of New Imperial History and Nationalism in the Post-Soviet Space*, 2015. №4. S. 239–293.
20. Politicheskaja nauka v Ukraine: stanovlenie i perspektivy. Simferopol', 2002. 344 s.
21. Razdina E. V. Analiz uchebnoj literatury po politicheskoi nauke, ispol'zuemoj v vuzah vostochnogo regiona Ukrainy. *Politicheskaja nauka v Ukraine: stanovlenie i perspektivy*. Simferopol', 2002. S. 72–96.
22. Savel'eva I., Poletaev A. Klassicheskoe nasledie. Moskva: GU–VShJe, 2010. 336 s.
23. Starish O. Politychna nauka v Ukraini: 20 rokiv nezalezhnosti. *Krytyka*, 2012. #9–10. S. 27–29.
24. Filatov A. S. Analiz uchebnoj literatury po politicheskoi nauke, ispol'zuemoj v VUZah Ukrainy. *Politicheskaja nauka v Ukraine: stanovlenie i perspektivy*. Simferopol', 2002. S. 144–186.
25. Jetkind A. Vnutrennjaja kolonizacija. Imperskij opyt Rossii. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie, 2014. 448 s.

DOI 10.31558/2617-0248.2021.6.7

УДК 323:81'272:32(001)

ІНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ МЕРЕЖ МОДЕЛІ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5728-0686>

Савойська С. В., доктор наук в галузі політології, професор Міжрегіональної академії управління персоналом

Досліджуються інституційні основи модернізації моделі мовної політики. Обґрунтовано, що інституційною основою модернізації політичних мереж моделі мовної політики є українська або ін. мова (у різні часи – це киеворуська, церковнослов'янська, староукраїнська, руська та ін.) як державна інституція, яка у XV-му та XVI-му ст. використовувалася у церковних перекладах та у службі Божій. Мовна політика модернізації торкнулася церковної сфери саме тоді, коли українська церква стала незалежною, коли священики мали можливість проводити службу Богу та читати проповіді українською (церковнослов'янською) мовою.

Дається визначення поняття «модернізація», що розуміємо як: культурні і демократичні зміни; оновлення діяльності певної інституції чи галузі, яка несе значні рудименти минулого та підпорядкована його завданням; глибокі зміни в освітньому авторитарному світогляді; перегляд принципів функціонування освіти, її реформування відповідно до нових вимог. Охарактеризовано діяльність тих інститутів, які незалежна Українська держава отримала у спадок від СРСР, однією із причин розпаду якого є те, що ця наддержавна намагалася побудувати безнаціональне одномовне суспільство, яке у нових демократичних умовах не може функціонувати конструктивно та повноцінно діяти. З'ясовано, що ігнорування національних, зокрема мовних факторів, виявилось одним із чинників нежиттєздатності імперії, позаяк багатонаціональній державі потрібен плюралізм політичних та ідеологічних думок.

Акцентовується увага на тому, що з відновленням незалежності нові демократичні інститути (інститут Президента, законодавчий інститут, яким є в Україні Верховна Рада, виконавчий інститут – Кабінет Міністрів, а також мережа судових, комунікаційних, управлінських, освітніх та ін. інститутів) визначили тип побудови моделі мовної політики в Україні, яка є монокультурною, а також – демократичний напрямок розвитку її мовної політики. Визначено, що індикатором політичних мереж моделі є українська мова як державна інституція, а також інші політичні інституції, які регулюють мовну політику, визначають її вектор розвитку та розв'язують мовно-політичні проблеми. У цьому сенсі виявлено, що напруження виникає унаслідок конкуренції двох основних політичних інститутів та їх ідеологій – національно-демократичної та комуністичної, які провокують протистояння, приміром, у ділянках українського і російського націоналізмів. З'ясовано, що модернізація

політичної мережі моделі мовної політики відбулася у добу правління Л. Кучми та інших проросійськи налаштованих політиків, які неухильно і цілеспрямовано вели українську спільноту до її поляризації, розколу та мовно-політичної кризи. Враховуючи діяльність різних політичних інститутів, а також бачення розвитку держави та її моделі мовної політики, виявлено, що між «правими» (національно-демократичні політичні сили) та «лівими» (комуністи, соціалісти, соціал-демократи та ін.) політичними інститутами виникають непорозуміння, протистояння та мовно-політичні конфлікти, які відбуваються під час обговорення мовних законів, їх ратифікації та ухвалення. Доведено, що функціонування інститутів, які є основою модернізації політичної мережі моделі мовної політики, залежить від ідеології, яка панує, політичної культури суб'єктів, політичної свідомості та політичної поведінки.

Ключові слова: модель мовної політики, політичні мережі, модернізація, інститути, незалежність, Україна.

Savoyska S. V. Institutional fundamentals of modernization of political networks of the language policy model

The institutional bases of modernization of the language policy model are investigated. It is substantiated that the institutional basis for the modernization of political networks of the language policy model is Ukrainian or other. language (at different times – it is Kiev, Church Slavonic, Old Ukrainian, Russian, etc.) as a state institution, which in the XV and XVI centuries. used in church translations and in the service of God. The language policy of modernization affected the church sphere precisely when the Ukrainian church became independent, when priests had the opportunity to conduct services and read sermons in Ukrainian (Church Slavonic).

The definition of "modernization" is given, which we understand as: cultural and democratic changes; renewal of the activity of a certain institution or branch, which carries significant vestiges of the past and is subordinated to its tasks; profound changes in the educational authoritarian worldview; revision of the principles of functioning of education, its reform in accordance with the new requirements. The activity of those institutions that the independent Ukrainian state inherited from the USSR is described, one of the reasons for its collapse is that this superpower tried to build a stateless monolingual society, which in the new democratic conditions cannot function constructively and fully. It turned out that ignoring national, in particular linguistic factors, was one of the factors of the viability of the empire, as a multinational state needs a pluralism of political and ideological views.

Emphasis is placed on the fact that with the restoration of independence, new democratic institutions (the President's Institute, the Legislative Institute, which is the Verkhovna Rada in Ukraine, the Executive Institute – the Cabinet of Ministers, and a network of judicial, communication, administrative, educational and other institutions) have defined the type of construction. model of language policy in Ukraine, which is monocultural, as well as – the democratic direction of development of its language policy. It is determined that the indicator of the political networks of the model is the Ukrainian language as a state institution, as well as other political institutions that regulate language policy, determine its vector of development and solve language and political problems.

In this sense, it is revealed that the tension arises due to the competition of two main political institutions and their ideologies – national-democratic and communist, which provoke confrontation, for example, in areas of Ukrainian and Russian nationalisms. It was found that the modernization of the political network of the language policy model took place during the rule of Kuchma and other pro-Russian politicians, who steadily and purposefully led the Ukrainian community to its polarization, division and language-political crisis. Given the activities of various political institutions, as well as the vision of the state and its model of language policy, it was found that between the "right" (national democratic political forces) and "left" (Communists, Socialists, Social Democrats, etc.) political institutions arise misunderstandings, confrontations and linguistic-political conflicts that occur during the discussion of language laws, their ratification and adoption.

It has been proven that the functioning of the institutions that are the basis for the modernization of the political network of the language policy model depends on the prevailing ideology, political culture of the subjects, political consciousness and political behavior.

Keywords: language policy model, political networks, modernization, institutions, independence, Ukraine

Постановка проблеми. Ефективна діяльність інститутів залежить від того, у якій державі вони діють та яка ідеологія панує. Приміром, у незалежній демократичній державі діяльність інститутів є вільнішою і прозорішою у порівнянні з тим, як вони функціонували в СРСР, тобто, в авторитарно-тоталітарному суспільстві. Модернізація політичної мережі моделі мовної політики відбувається ефективно у незалежній державі,

де відновлюються та розбудовуються нові інститути влади. Модернізація мовно-освітньої політики на першому етапі (1991-1996 рр.) українського державотворення супроводжувалася: боротьбою між двома основними політичними інститутами, якими були національно-демократичні політичні сили, які відроджували свою діяльність, і комуністи, котрі намагалися утримати ту владу, що мали в СРСР; нестачею навчальних закладів, а також – вчителів і викладачів, які мали викладати предмети не лише українською мовою, а й мовами національних меншин; закриттям друкарень, які у 1990-х рр. належним чином не були забезпечені папером, фарбою, необхідним обладнанням та ін.; браком посібників, підручників, програм та інших навчально-методичних матеріалів українською та ін. мовами нацменшин. На думку О.Новакової, модернізація – це частина трансформаційного процесу, коли система не тільки переходить до нового якісного стану, але й завдяки цьому підвищує свою ефективність [22, с. 9]. В Україні ці процеси розпочалися у добу перебудови та відродження незалежності, що супроводжувалося зіткненням старих (комуністичних) політичних сил, які намагалися зберегти статус кво, і нових, котрі продовжували формуватися у перші роки 1990-х, після президентських виборів 1994 р., «Помаранчевої революції», коли дві, ідеологічно протилежні політичні інституції не могли поділити перемогу під час виборів; у 2010 р. – після чергових президентських виборів, коли від проросійськи налаштованих політичних сил перемогу здобув В. Янукович; у 2014 р. – після «Революції гідності», коли на позачергових президентських виборах упевнену перемогу здобув П. Порошенко; у 2019 р. – на тлі ухвалення закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та формування на цій основі моделі мовної політики упевнену перемогу здобув В. Зеленський, який у мовній політиці, намагається балансувати між проросійськи та проукраїнськи налаштованими політиками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти інституційних основ політичних мереж моделі мовної політики досліджували І. Бекешкіна [5], Б. Білик [6], Ю.Войтенко [9], О. Калиновська [13], І. Лопушинський [18], М. Пірен і В. Ребало [24] та багато ін. Стратегічним завданням модернізації освіти на першому етапі державотворення є, на думку І. Лопушинського, вивчення української мови в усіх навчально-виховних закладах, поширення комунікації цією мовою та утвердження її у загальноосвітній, професійній та вищій школі [18, с. 19]. На думку вітчизняної соціологині І. Бекешкіної, у реформуванні освіти українська мова не завжди відіграє належну їй роль [5, с. 124], про що свідчить Стаття 7 закону «Про освіту», яку Венеціанська комісія визнала як таку, яка порушує в Україні права нацменшин. Ці та ін. мовно-політичні проблеми негативно відбилися на: забезпеченні освітніх закладів навчально-методичною літературою, українськомовними програмами, необхідними фахівцями та ін.; об'єднанні окремих гуманітарних предметів в один, заміні іспитів на заліки, зменшенні кількості лекційних та семінарських годин, що виділялися на вивчення деяких суспільних предметів, – усе це негативно впливає, як наголошують М. Пірен і В. Ребало, на духовний розвиток особистості [24]. З іншого боку, ідея проросійськи налаштованих політиків у добу правління экс-Президента Януковича реформувати освітню галузь на місцях, зокрема на Півдні і Сході країни, також була, на думку Б. Білика, згубною для інших нацменшин та найчисельнішої корінної нації [6]. Боротьба за владу між зазначеними інституціями поглиблювала кризові явища, які полягали у тому, що на займаних посадах продовжували залишатися представники старих інститутів влади, які були зацікавлені у тому, щоб освіта у вузах українською мовою згорталася, фахівці скорочувалися, а престиж наукової та викладацької праці знижувався. Деякі україномовні друкарні узагалі вимушені були закриватися, бо не могли функціонувати на повну потужність із-за відсутності держзамовлень та необхідного обладнання, що раніше завозили з території інших республік, які входили до складу СРСР. У цій ситуації освітяни були змушені залишати викладацьку роботу та переходили в інші сфери діяльності. Тож політичну кризу в Україні, Ю. Войтенко пов'язує з мовно-політичними проблемами та міфами про небезпечного для проросійського українця «бандерівця», завдяки якому Росія створила ідеологічний розлом всередині українського суспільства [9, с. 296-297]. Це позначилося на гальмуванні поширення комунікацій українською мовою на Півдні і Сході країни, тобто у тих регіонах, які найбільше потребували українськомовних висококваліфікованих фахівців, щоб розробляти та втілювати у навчальний процес нові методичні матеріали, писати посібники і підручники українською мовою. Від цього постраждало також, як справедливо зазначає О. Калиновська, відродження національної системи освіти, яка базується на європейських принципах гуманізму і демократії [13, с. 196]. Наслідки від такої мовної політики обговорювали на колегіях Мінвузу України, на засіданнях Навчально-методичних об'єднань та Науково-методичних комісій Мінвузу України, які були пов'язані з: виконанням закону «Про мови в Українській РСР», впровадження у життя якого було пов'язано з нестачею українськомовних фахівців, підручників, посібників та ін. навчально-методичної літератури; розширенням мережі шкіл, класів, груп у ВНЗ для отримання освіти українською та рідними мовами етнічних меншин; вивченням кримськотатарської, болгарської, гагаузької, новогрецької та ін. мов; підготовкою поступового переходу на навчання українською мовою у вищих та середніх навчальних закладах, що здійснювалося шляхом оновлення освіти у ділянці кадрової політики, яка була спрямована на підготовку необхідних спеціалістів у нових умовах модернізації освітньої галузі. Тобто, проблеми у сенсі функціонування інститутів держави у сфері мовної політики розпочалися з приходом до влади Л. Кучми і В. Януковича, за правління яких пріоритетом формування мовно-освітньої мережі моделі стала не українська, а російська мова. Щоб зберегти status quo для російської мови в Україні поціновувачі «лівої» ідеології та оточення Л. Кучми, які під час його правління створювали в Україні підґрунтя для поширення російської мови і культури, діючи

всупереч національним інтересам, неодноразово звертали увагу на «насильницьку українізацію», тоді як насправді йшлося про певні обмеження російської мови, які були пов'язані лише з відродженням забороненої в Імперській Росії української мови і культури та – відновленням історичної справедливості, оскільки процес обмеження мовних прав українців у радянську добу тривав до кінця 1980 – х рр. У цьому сенсі ми маємо справу з двома політичними культурами (комуністична/радянська і національно-демократична/західна), які складаються в Україні з західної та східної культур.

Виклад основного матеріалу. Мовно-політична боротьба між старими (комуністи) і новими (національно-демократичні політичні сили) інститутами влади розгорілася під час аналізу та ухвалення статті 10 Конституції України, де позиції представників цих інститутів влади не співпадали. Політична позиція комуністів та представників національно-демократичних політичних сил з проблем відродження та використання української мови, а також мов національних меншин відбилася на Статті 10 Конституції України, яка, з одного боку, проголосила українську мову державною, з іншого, гарантувала вільний розвиток російської та ін. мов. Це положення закріплено також у Статті 53 Основного закону України, який гарантує право національним меншинам не на вивчення рідної мови, як це є практично в усіх європейських державах, а на «навчання рідною мовою у державних навчальних закладах» [16, с. 23]. Завдяки модернізації політичної мережі моделі мовної політики на першому етапі українського державотворення відбулися такі мовно-політичні процеси як: українізація сфер і галузей суспільно-політичного життя, яку було спрямовано на відродження та ефективне функціонування української мови, поширення її в усіх регіонах країни; забезпечення освітніх закладів українськомовною навчально-методичною літературою, відповідними фахівцями та ін.; мовно-політичні зміни в Українській церкві, ЗМІ, у діловій сфері та ін. Тобто, на модернізацію освітньої мережі моделі мовної політики, на слушну думку І. Лопушинського, впливають соціальний, економічний, духовний стан суспільства, державні і політичні інститути, зокрема, політичні партії, громадські організації, українська і російська церкви, мовно-культурна єдність громадян, а також зовнішні чинники, зокрема Росія, Угорщина, Румунія, Євросоюз та ін. [18, с. 17]. Щоб усунути мовно-політичні та ін. проблеми, у 1995 році відбулися парламентські слухання, де було зазначено, що в Україні не створено жодного механізму для модернізації політичної та освітньої мереж моделі мовної політики. У зв'язку з цим, за словами І. Дзюби, «стали зникати ті умови, які робили цю модернізацію потрібною» [11, с. 470]. Для ефективного здійснення мовної політики та оновлення політичної мережі моделі на основі української мови, як однієї з головних державних інституцій, на другому етапі (1997-2004 рр.) за правління экс-Президента Л. Кучми почала формуватися ціла мережа нових інститутів, зокрема, у лютому 1997 року було відкрито Раду з питань мовної політики при Президенті України, яку було ліквідовано восени 2001 року. На важливості цієї інституції наголошує Ю. Чередник: «на її засіданнях розглядалися, затверджувалися та подавалися на розгляд Президентові України доповіді про мовно-політичну ситуацію у державі та першочергові заходи щодо реалізації державної моделі мовної політики» [29, с. 10]. Влітку 1997 року було створено Департамент з мовної політики в структурі Державного комітету України у справах національностей та міграції, який – розформовано навесні 2000 р. З часом здійснення мовної політики було покладено на Державний комітет інформаційної політики телебачення і радіомовлення, позаяк ця інституція, як зазначає Ю. Чередник, «могла забезпечити виконання покладених на неї обов'язків лише у межах її компетенції, які стосувалися засобів масової інформації та книговидавництва, яке занепадало. Водночас питання координації та контролю за проведенням державної мовної політики у роботі органів державної влади у сфері освіти були йому непідзвітні» [29, с. 11]. У подальшому мовну політику здійснювала така інституція як Управління з питань гуманітарної політики, яка діяла при Кабінеті Міністрів України, а також – сектор з мовної політики, який функціонував при Міністерстві культури і туризму України. Варто звернути увагу на те, що міністр юстиції С. Головатий за правління экс-Президента В. Ющенка наполягав на тому, щоб питання державної мовної політики було вилучене із компетенції міністерства культури та покладено на Міністерство юстиції України [10, с. 38]. Часта зміна цих інститутів негативно впливала на модернізацію мовно-освітньої, комунікаційної, культурної, ділової, духовної та ін. політики, якщо зважити, що протягом 1990-х років Міністерство освіти і науки у навчальний процес з кожним роком вводило нові гуманітарні курси, то у другій половині цього етапу та у його кінці кількість годин на їх вивчення скорочувалася [3, с. 105]. Окрім зазначеного, не сприяли відновленню колишньої кількості годин на вивчення гуманітарних курсів та зміні геополітичного курсу України, який у середині 1990-х рр. не підтримували національно-демократичні політичні сили, а у період 2014 – 2019 рр. – проросійськи налаштовані політики. Тобто, ті гуманітарні цінності, які В. Андрущенко назвав одними з пріоритетних складових моделі мовної політики держави, що були задекларовані політиками у перші роки проголошення незалежності, належним чином не виконувалися [4, с. 87]. Тож мовну політику у ділянці модернізації освітньої галузі можна назвати конструктивною та найбільш ефективною на першому етапі (1991-1996 рр.) оновлення політичної мережі моделі мовної політики з таких причин: мовно-політична сфера у першій половині 1990-х рр. ще не була такою політизованою як у другій половині 1990-х рр., коли до влади прийшов Л. Кучма; політична та економічна кризи, розгубленість і нерозуміння як діяти змушували різних за ідеологією політиків сідати за стіл переговорів, йти на поступки, домовлятися та розв'язувати мовно-політичні проблеми. Завдяки інформатизації

освіти, на слушну думку В. Андрущенка, ми маємо організувати навчання так, щоб високі інформаційні технології стали органічною потребою кожного викладача, аспіранта і студента [4, с. 565].

Водночас відносини між старими і новими інституціями ускладнилися на другому етапі (1997-2004 рр.), що було пов'язано з ухваленням закону «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», де російська мова опинилася в одному ряду з тими мовами, які знаходяться на межі зникнення. Тобто, за правління Л. Кучми україномовний вектор моделі було загальмовано, а мовну політику спрямовано на формування в Україні мовно-освітньої та ін. мереж на російськомовній основі. Проблеми функціонування інститутів держави за правління экс-Президента Л. Кучми на другому етапі полягали у відсутності підтримки поширення української мови в освітній, інформаційній, діловій та ін. галузях і сферах суспільно-політичного життя на Півдні і Сході країни. У другій половині 1990-х рр. Л. Кучма намагався позбутися тих демократичних правил, які були вироблені національно-демократичними політичними інститутами у першій половині 1990-х рр. У зв'язку з цим мовна ситуація на цьому етапі здійснення мовної політики в Україні вважалася гіршою за ту, яка була на початку 1990-х рр., позаяк у 1999 році майже не видавали підручники українською мовою, не формували навчально-інформаційну базу, затягували розробку Державних стандартів вищої освіти та ін. Це відбувалося тому, на думку О. Тараненко, що мовна політика Л. Кучми та його інститути з середини 1990-х до кінця його правління орієнтувалися на Росію, російську мову і культуру, яка через проросійськи налаштованих політиків та їх інститути негативно впливала і продовжує впливати на усі процеси суспільно-політичного життя в Україні, зокрема, й під час президентських виборів 2004 року, які спровокували «Помаранчеву революцію». Якщо модель мовної політики «помаранчевої» влади можна охарактеризувати як популістську, метою якої, на думку А. Брацькі, було загравання з громадянами, утримання влади, здобуття їх прихильності через обіцянки [7, с. 247], то на етапі «Революції гідності» комунікативні дії проросійськи налаштованої влади варто розуміти як радикальні і сепаратистські. Свідченням такої мовної політики було ухвалення комуністами та ін. проросійськи налаштованими політиками закону «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», який змінив її вектор розвитку, порушивши Статтю 10 Конституції України. Цей закон набрав чинності 1 січня 2006 року та розколов українську спільноту за мовно-політичною ознакою. У цій мовно-політичній ситуації важко було знайти точки дотику між діями регіональної влади Півдня і Сходу країни та національно-демократичними політичними силами, які звинувачували один одного у порушенні прав людини. Така позиція проросійськи налаштованих політиків гальмувала навіть ті національно-політичні здобутки, які мали місце на початку 1990-х рр. Це було пов'язано з намаганням комуністів та ін. «лівих» політичних сил зберегти status quo для російської мови і культури, свою владу в Україні та вплив на здійснення мовної політики, щоб насправді ніяких змін не відбулося. Ця ідея набуває в Україні, на слушну думку В. Тарана, крайніх форм, наближаючись до ідеології російського великодержавного шовінізму з яскраво вираженою антиукраїнською спрямованістю [28, с. 35]. Водночас «праві» намагаються затвердити свою владу та розбудувати модель мовної політики на національній основі. Утім, у деградації всього українського зацікавлена Росія, яка, на думку І. Діяка, веде в Україні «боротьбу проти відродження української мови і культури, наполягаючи надати російській мові статусу другої, а насправді першої, державної» [12, с. 234]. Щоб досягти мети, проросійськи налаштовані політики масово завозили з Росії в Україну періодичні видання, підручники, посібники, художню, церковну та ін. літературу, яка упродовж багатьох років формувала в українців російську самосвідомість, спрямовану на підтримку російської мови і культури та блокування комунікацій українською мовою, що не сприяло, на думку О. Висоцького, формуванню національної свідомості, патріотичності та поширенню комунікацій українською мовою, особливо у зросійщених областях Сходу і Півдня країни та в АР Крим [8, с. 19].

На третьому етапі (2005-2009 рр.) функціонування офіційних інститутів за правління экс-Президента В. Ющенка, як і при Л. Кучмі, з'явилися механізми придушення свободи слова, де діяла заборона на висвітлення у ЗМІ потрібних для влади тем і фактів. У зв'язку з цим власники каналів переслідували та усували з ефіру небажаних журналістів, які послуговувалися українською мовою, прослуховували їх телефонні розмови, приховували від громадян правдиву інформацію, відмовляли у друкуванні та розповсюдженні матеріалів незалежних ЗМІ, заарештовували тиражі газет, відключали трансляцію «5 каналу», ухвалювали замовні рішення у судах, які забороняли свободу слова і т. п. За висновками проросійські ЗМІ, що функціонують в Україні як приватні, або ті, які не відображають об'єктивну реальність, роблять велику шкоду для українського суспільства та держави у цілому. У цьому сенсі «інформаційна політична мережа, на слушну думку Т. Клищенко, стала ареною боротьби не лише різних політичних інтересів, а й мовно-культурних пріоритетів, які більшою мірою стосуються української і російської мов» [15, с. 216]. Проросійськи налаштовані політики та їх інститути, на думку І. Мацишиної, розкололи українську спільноту за ідеологічною, культурною, мовно-політичною та ін. ознаками, спровокувавши початок «Помаранчевої революції і започаткувавши таким чином відторгнення Донбасу від України [20, с. 73]. «Помаранчева революція», а також дії проросійськи налаштованих політиків спровокували на Півдні і Сході України «парад мовних суверенітетів», місцеві інститути якого зберігали у мешканців цих регіонів проросійську свідомість та російську мову, яка була регіональною інституцією та основою формування в Україні російської політичної мережі моделі мовної політики. Громадський рух 2004 року, у порівнянні з «Революцією гідності», був більш поміркованим та менш радикальним, під час якого не пролилося жодної краплі крові та не була принижена

гідність жодної з конфліктуючих сторін [25, с. 125]. Утім, наслідки від «Помаранчевої» революції, приміром, на Донеччині у добу правління «помаранчевої» влади були невтішні, якщо зважити на скорочення у навчальних закладах україномовних класів і груп та закриття навчальних закладів тому, що цей регіон донецька еліта вважає окремою і самодостатньою державою в Українській державі. Більше того, на думку І. Мацишиної, «Донецьк повинен сам керувати своїм регіоном та ухвалювати рішення на загальнодержавному рівні» [20, с. 70]. Тобто, на третьому етапі мовно-політичні комунікації спрямовувалися не на поширення української мови у російськомовних регіонах, що було так необхідно, а на підвищення статусу російської мови у якості регіональної. Про це свідчать дії місцевих інститутів влади Півдня і Сходу України, одні з яких намагалися надати російській мові статусу регіональної, інші блокували цю ідею на рівні місцевих судів. Такою діяльністю формальних і неформальних інститутів влади не були задоволені російські політики і науковці, зокрема С. Кичигін. На його думку, розвиток російської мови в Україні російськомовна українська еліта підтримує лише на словах, а тим часом кількість осіб в Україні, які вважають російську мову своєю рідною, скорочується. Щоб захистити її, необхідно більше видавати художніх журналів, на сторінках яких мають розміщуватися твори істинних талантів сучасності, без цього російська мова в Україні може перетворитися з великого російського слова у маргінальну мову [14, с. 4-5]. Таку думку С. Кичигіна та ін. російських політиків і так званих науковців спростовують окремі закордонні дослідники, зокрема Т. Дейк, Ю. Бестерс – Дільгер, які стверджують, що російській мові та російським комунікаціям в Україні ніщо не загрожує. Більше того, якщо на початку 90-х років XX ст. гуманітарна політика України спрямовувалася, на думку В. Андрущенка, на формування, розвиток та збереження загальноцивілізаційних цінностей [4, с. 88], то у добу «помаранчевої» влади, вона працювала проти модернізації освітньої, інформаційної, духовної та ін. мереж на україномовній основі. Основою мовно-освітньої мережі моделі мовної політики є: «Програма поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами етнічних меншин на 2008-2011 роки», яка так і не була реалізована, позаяк була заблокована проросійськи налаштованими політиками, у розумінні яких українська мова є проблемною державною інституцією; закон «Про засади державної мовної політики», який розвернув вектор оновлення політичної мережі моделі мовної політики з прозахідного курсу на східний, позаяк цей закон з самого початку було спрямовано на загострення мовно-політичних конфліктів; закони «Про освіту» та «Про забезпечення функціонування української мови як державної», які були ухвалені національно-демократичними політичними силами Верховної Ради на четвертому етапі розбудови моделі мовної політики на україномовній основі.

З приходом до влади В. Януковича розпочався четвертий етап (2010 – поч. 2020 рр.) здійснення мовної політики інститутами його влади, які мову і політику після «помаранчевого застою» повернули у російськомовне річище. Це не дало конструктиву у відносинах, що існували між «правими» і «лівими» політичними інститутами, а породило нові проблеми, які стосувалися євроінтеграції українського народу або руху до союзу з Росією. Не сприяли єдності української спільноти та цілісності Української держави постійні протистояння між полярними політиками та їх інститутами, а також непорозуміння та мовно-політичні конфлікти, які були викликані масовим переведенням україномовних навчальних закладів на двомовний (російсько-український) або одномовний (російський) режим навчання та викладання. Така модель мовної політики формує, на думку Ю. Смольнікова [27, с. 19], ґрунт для запровадження українсько-російської двомовності на офіційному (державному) рівні, посилить російщення українського народу, знищить українську мову і культуру, поширить комунікації російською мовою та спровокує новий мовно-політичний конфлікт. Конфлікт мовно-політичний – це: зіткнення мовно-політичних та ін. інтересів суб'єктів політики, політичних інституцій, ідеологій та культур, що мають розбіжності у розумінні історії, мови, освіти, інформаційної політики та ін.; протистояння між владою, опозицією та громадянами, що виникають на ґрунті захисту та поширення однієї з мов, приміром, російської чи української. Утім, ніякого конструктиву між полярними політиками та їх інститутами, які є основою діяльності різних політичних мереж, не могло й бути, бо російсько-українські стосунки, на думку О. Прицак, були нещирі і невідкриті, позаяк «у своїх взаєминах ці політики не говорили те, що думали, та робили те, що не хотіли» [26, с. 99]. Деструктивним прикладом у їх взаєминах є брак толерантності і культури щодо драгливих ідеологічних питань, приміром, – статусу російської мови, союзу України з Європою чи Росією тощо. У такому разі питання ставиться не про інтеграцію чи об'єднання, а про повернення України до складу Російської Федерації» [12, с. 230]. Таке бажання В.Януковича та його оточення, на думку О. Майборода і М. Панчука, використовується у політичних цілях [19, с. 205], що можна пояснити незацікавленістю української влади модернізувати інститути мовної політики на україномовній основі.

Проблеми у сфері модернізації моделі мовної політики України є тоді, коли має місце боротьба між: українським народом, з одного боку, і владними інститутами, з іншого, суб'єкти політики яких у суспільно-політичному житті «під тиском обставин користуються російською мовою, не зважаючи на те, що рідною мовою вважають українську» [23, с. 141]; російською та українською культурами, коли перша з них намагалася зберегти status quo, а друга – відновити права на використання і розвиток; двома режимами (тоталітарно-авторитарний і демократичний), тобто, між тим, який поступово відживає, і новим демократичним, який дає можливість вільно думати і діяти; ідеологіями – комуністичною або проросійською і національно-демократичною, які відображають європейський та азійський світи; політичними культурами

(російською, румунською, угорською та українською), які, з одного боку, мають ознаки спадковості, з іншого, – набуті проблеми, що мають місце при вступі до вищих навчальних закладів, де дисципліни викладають українською мовою лише для того, щоб абітурієнти мали можливість скласти вступний іспит. Утім, таку модернізацію освітньої мережі моделі варто розуміти як не зовсім системну і послідовну, якщо зважити, що вона відбувається на фоні постійних зіткнень двох полярних політичних сил, їх інститутів, ідеологій та ідей, спираючись на підтримку тієї чи іншої частини української спільноти. Унаслідок такої моделі мовної політики в україномовних класах навчальних закладів освіти Севастополя до анексії Криму навчалося усього 755 учнів, що становило лише 1,9% від загальної їх кількості. Водночас книговидавництва в АРК українською мовою було повністю відсутнє, а серед 200 російськомовних видань – лише одна українськомовна тижнева газета Кримська світлиця [21, с. 270].

А власне інститутами модернізації політичної мережі моделі мовної політики у другій половині четвертого етапу (2014-2021 рр.) були міжнародні акти, підписані і ратифіковані Україною, укази експрезидента П. Порошенка, закони «Про вищу освіту», «Про освіту», «Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації», «Про внесення змін до деяких законів України щодо частки музичних творів державною мовою у програмах телерадіоорганізацій», де зазначено, що аудіовізуальні (електронні) засоби масової інформації і «телерадіоорганізації здійснюють мовлення державною мовою», «загальнотижневий обсяг мовлення державною мовою яких має становити не менше 75 відсотків». Водночас «мовлення телерадіоорганізацій місцевого значення має відповідати 60%, а ті, які здійснюють мовлення мовами корінних народів, – не менше 30% у кожному проміжку часу між 07.00 і 18.00 та 18.00 і 22.00 год.». В іншому законі «Про внесення змін до деяких законів України щодо частки музичних творів державною мовою у програмах телерадіоорганізацій» у Статті 9, частинах 2 і 3 зазначено, що «телерадіоорганізації при здійсненні радіомовлення повинні забезпечувати частку пісень державною мовою в обсязі не менше 35 % загального обсягу пісень, поширених у кожному проміжку часу між 07.00 і 14.00 та 15.00 і 22.00». Причём у цьому законі передбачено, що «протягом першого року пісень державною мовою має бути 25%, протягом другого – 30%, протягом третього – 35%». Якщо «телерадіоорганізації поширюють музичні твори, серед яких частка пісень офіційними мовами Європейського Союзу становить не менше 60%, то водночас з цим вони повинні забезпечувати частку пісень державною мовою не менше 25% від загального обсягу пісень». Зокрема, у частині 5 Статті 9 зазначено, що «телерадіоорганізації при здійсненні радіомовлення забезпечують не менше 60% добового обсягу ведення передач, зокрема новинно-аналітичних блоків, розважальних передач (дикторами, ведучими радіопередач) державною мовою». Зокрема, у прикінцевих положеннях закону зазначено, що «мінімальна частка ведення передач державною мовою становить протягом першого року не менше 50%, протягом другого – 55%, протягом третього – 60%». У Статті 48, пункт 3 закону «Про вищу освіту» зазначено, що «заклади вищої освіти, створені на території України іноземними державами, а також заклади приватної форми власності мають право мову навчання обирати вільно». А що стосується державної мови, то вона тут лише «вивчається як навчальна дисципліна». Зокрема, закон «Про освіту», який Верховна Рада ухвалила 5 вересня 2017 року, то він також не забезпечує корінним народам, національним меншинам України, іноземним громадянам та особам без громадянства навчання українською мовою, про що свідчить Стаття 7, пункт 2 цього закону, а лише – «обов'язкове вивчення державної мови у закладах професійної (професійно-технічної) та вищої освіти». Водночас експрезидент П. Порошенко запевнив, що єдиною державною мовою в Україні є українська, бо так бажає понад 80% українців. Утім, закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної» довелося українцям чекати аж до президентських виборів 2019 року. Цей закон разом з іншими дозволив ввести на радіо, телебаченні, в Інтернеті, друкованих засобах масової інформації більше української мови. У зв'язку з цим українська мова як єдина державна стала відігравати визначальну роль у формуванні мовної політики та її моделі на основі консолідації української нації та її згуртуванні перед серйозними викликами сьогодення. «Українська нація/український народ, за визначенням В. Котигоренка, – це громадяни України всіх національностей, які утворюють спільноту, що продовжує багатовікову історію українського державотворення, дбає про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, піклується про зміцнення громадянської злагоди, прагне розвивати та зміцнювати демократичну, соціальну та правову Українську державу» [17, с. 296]. У цілому, мовну політику в Україні окремі науковці і політики називають недолугою через її непослідовність і маніпулятивність, якщо зважити, що закон «Про засади державної мовної політики» було скасовано аж через 6 років, а новий закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної» було ухвалено під час другого туру президентських виборів 2019 року. За законом «Про забезпечення функціонування української мови як державної» основою державної мовної політики є збереження незалежності, соборності, культури українського народу, цінностей держави, української мови як державної, яка є інструментом «об'єднання українського суспільства, засобом зміцнення єдності, територіальної цілісності України, незалежності та національної безпеки». Зазначений закон розробляв колектив фахівців Координаційної ради з питань застосування української мови в усіх сферах суспільно-політичного життя України, яку було створено при Міністерстві культури України 8 червня 2016 р. Ця інституція об'єднала представників наукової спільноти, органи виконавчої влади та громадянського суспільства, що варто розуміти як суспільство рівноправних і вільних громадян з високим рівнем економічної,

соціальної, політичної, моральної культури, яке не залежить від держави, але є її базисом та взаємодіє з нею, створюючи розвинені правові відносини заради загального блага. При Координаційній раді діяла робоча група з мовного законодавства, яка розробила зазначений проект закону разом з громадськими активістами і науковцями. У цьому сенсі майбутнє мовного законодавства та мовної політики в Україні, як наголошує Б.Ажнюк, «значною мірою залежить від громадської думки, активності недержавних організацій, а також від позиції експертного середовища та його здатності впливати на короткотермінові й далекосяжні цілі головних політичних сил» [1, с. 27, 28].

Згідно з даними Міністерства освіти, з 2014 по 2019 роки кількість російськомовних шкіл в Україні зменшилася втричі – з 621 до 194, з них приватних було 43. За цих обставин, на думку Б. Ажнюка, було б доцільно: створити в Україні державний орган, який би відповідав за розбудову моделі мовної політики на основі національних інтересів і цінностей, планував її з урахуванням місцевих особливостей, звітував про досягнення і проблеми у мовній царині та був підзвітний громадськості, яку він повинен інформувати про мовну ситуацію у країні [2, с. 349-350]. Утім, така інституція як уповноважений із захисту державної мови, яку очолив Тарас Кремень, уже існує. Однак у багатьох вітчизняних науковців виникає питання: мовний омбудсмен в Україні – це дієвий інструмент чи формальність? Тобто, мовне питання стоїть на порядку денному у новій владі, якщо зважити на передвиборчі заяви кандидата у президенти В. Зеленського та його однопартійців, зокрема М. Бужанського, які вимагають від Конституційного Суду розглянути положення закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної», яке передбачає перехід учнів 5-11 класів російськомовних шкіл на українську мову навчання з 1 вересня 2020 року. Зокрема, у Краматорському ліцеї імені Василя Стуса, де ще минулого року в шести класах дітей навчали російською мовою, перейшли цього року на українську. Не зважаючи на те, що по всій Україні на українську мову навчання у цьому році перейшло лише близько 200 російськомовних шкіл, не усі батьки, а особливо бабусі-дідусі, задоволені такою моделлю мовної політики. Виходячи з зазначеного, у липні цього року заступник голови фракції «Слуга народу» Олександр Корнієнко попросив внести до порядку денного роботи парламенту законопроект № 2362 депутата з його фракції М. Бужанського щодо навчання українською мовою у закладах освіти, який відхилив комітет Верховної Ради. Таким чином депутати поспішали загальмувати перехід навчання на українську мову, щоб не допустити цього до початку нового навчального року. У зв'язку з цим, це положення закону, на думку М.Бужанського та його однодумців, потрібно переглянути у Конституційному Суді як таке, яке порушує права російськомовних громадян. У цьому сенсі припускаємо, що конституційна криза в Україні частково пов'язана з мовною політикою, зокрема, – діючим мовним законом, який у фракції Слуга народу бажають переглянути, а Конституційний Суд не поспішає розглядати скарги депутатів.

Висновки. Отже, не зважаючи на певні труднощі, які у 1990-х рр. стосувалися книговидавничої, кадрової, інформаційно-комунікаційної, духовної та ін. сфер суспільно-політичного життя в сучасній Україні, модернізація освітньої мережі моделі мовної політики оновлювалася національно-демократичними інститутами у першій половині 1990-х рр. більш-менш успішно. Труднощі були пов'язані з економічними, фінансовими, мовно-політичними та ін. проблемами, а також – з символічною поведінкою проросійськи налаштованих політиків, яку формувала та якою керувала Росія. З приходом до влади Л. Кучми і В.Януковича, які зосереджували увагу на проблемі спільного українсько-російського інформаційного простору як сфери впливу на Україну, оновлення політологічного контексту моделі мовної політики було загальмовано. У цьому сенсі розпочалася боротьба за владу між двома інституціями, в основу якої вони поклали мовно-політичні проблеми. Унаслідок їх боротьби було змінено та загальмовано те українськомовне середовище, яке почало формуватися у кінці 1980 – на поч. 1990-х рр. Модернізація політологічного контексту моделі мовної політики на усіх етапах українського державотворення блокувалася комуністами та ін. «лівими» політичними силами. У зв'язку з ухваленням ряду законів в останні роки четвертого етапу (2010 рр. і до цього часу) мовно-політична ситуація стала поліпшуватися. Загалом, не зважаючи на перешкоди, які чиняться антиукраїнськи налаштованими інституціями, модернізація моделі мовної політики дала позитивні результати.

Бібліографічний список:

1. Ажнюк Б. Мовна політика: європейські критерії і Україна. *Українське мовознавство*. Київський національний університет ім. Т. Шевченка. К., 2019. № 1 (49). С. 9 – 31.
2. Ажнюк Б. Шляхи і методи розширення сфери застосування української мови: концептуальні й практичні аспекти. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. С. 343-367.
3. Андрусів В. Інституційний інтерес: виникнення та стратегічне значення / В. Андрусів. Стратегічні пріоритети. К., №1. 2006. С. 18-26.
4. Андрущенко В. Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю К.: Знання України. 2004. 737 с.
5. Бекешкіна І. Конфліктологічний підхід до сучасної ситуації в Україні / І. Бекешкіна. Київ: Абрис, 1994. 48 с.
6. Білик Б. Ідея введення другої державної мови в Україні – згубна для інших її нацменшин, корінної нації. К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2006. Т. IX. С.154-160.
7. Брацькі А. Українське мовне питання чи питання української мови – соціо-психокультурний аспект. К.: Центр українознавства Київського національного у-ту ім. Т. Шевченка, 2012. Вип. 8. С. 86-89.

8. Висоцький О. «Помаранчева» революція як зміна парадигм легітимізаційної політики української влади. Гуманітарний журнал. Дніпропетровськ, 2004. № 3 (23). С. 95-101.
9. Войтенко Ю. Зіткнення цивілізацій і Україна: геополітичний вимір. *Гілея: науковий вісник*: збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. К.: ПП «Видавництво «Гілея», 2014. Вип. 85 (6). С. 296-299.
10. Головатий С. Українська мова – інститут державності. *Право України*. 2016. № 3. С. 11-62.
11. Дзюба І. Нагнітання мороку: Від чорносотенців початку XX століття до українофобів початку століття XXI. К.: Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 503 с.
12. Діак І. Українське відродження чи нова русифікація?: Наукове видання. К.: Гранослов, 2000. 304 с.
13. Калиновська О. Мовна ситуація в сфері освіти. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Юліане Бестерс – Дільгер. Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 196-232.
14. Кичигин С. Война в четвертом измерении [Текст]: научно-художественная книга / С. А. Кичигин. 2-е изд., перераб. К. Молодь, 1989. 303 с.
15. Клиненко Т. Мовно-культурний розвиток в Україні: політичні відносини і культурні реалії. Національна інтеграція у полікультурному суспільстві: український досвід 1991-2000 років / Збірник. Відпов. ред. І. Ф. Курас, О. М. Майборода. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2002. С. 215-238.
16. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. К.: Преса України, 1997. 80 с.
17. Котигоренко В. Ризики альтернативних версій мовної політики в Україні / Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. К.: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. С. 281-294.
18. Лопушинський І. Формування та реалізація державної мовної політики в галузі освіти України: Автореф. дис.... докт. політ. наук: 25. 00. 02 / Національна академія державного управління при Президентові України. К., 2008. 30 с.
19. Майборода О., Панчук М. Мовне та політико-ідеологічне протистояння в Україні: причини, чинники, прояви / Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. С. 205-234.
20. Мацшина І. Регіональні еліти в контексті символізації (1994-2004 рр.). «Політичне життя». Вінниця, 2017. № 2. С. 68-74.
21. Нагорна Л. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. К.: Світогляд, 2005. 273 с.
22. Новакова О. Політична модернізація та розвиток демократичних процесів у сучасній Україні: Автореф. дис. ... докт. політ. наук: 23. 00. 02 / Національна академія наук України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф.Кураса. Київ, 2007. 33 с.
23. Науково – освітній потенціал нації: погляд у XXI ст.: У 3 кн. / Авт. кол.: В. Литвин (кер.), В. Андрущенко, С. Довгий та ін. К.: Навч. книга, 2003. Кн. 2: Освіта і наука. 636 с.
24. Пірен М., Ребкало В. Духовність особистості – основна цінність демократичного суспільства / М. Пірен, В. Ребкало. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2011. Вип. 2. С. 228-236.
25. Політико-ідеологічний процес в українському суспільстві в умовах модернізації: порівняльний аналіз. [Монографія] / За заг. ред. Ф. М. Рудича. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. 448 с.
26. Пріцак О. Замість монологів і полемік – творчий діалог. Віче. 1994. №4 (25). С. 98-107.
27. Смольніков Ю. Проблема відродження української мови та історичної пам'яті в Україні (др. пол. 80-х – поч. 90-х рр. XX ст.). Теоретичний аналіз: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07. 00. 01 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2005. 23 с.
28. Таран В. Концепція ідеології перехідного суспільства в контексті соціокультурного аналізу: Автореф. дис... д-ра філос. наук: 09. 00. 03 / Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. К., 2001. 40 с.
29. Чередник Ю. Модернізація державної мовної політики в Україні: теоретико-методологічний аспект: Автореф. дис. ... канд. наук з державного управління: 25. 00. 01 / Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. Дніпропетровськ, 2011. 23 с.

References:

1. Azhnyuk B. Language policy: European criteria and Ukraine. *Ukrainian linguistics*. Kyiv National University named after T. Shevchenko. K., 2019. № 1 (49). P. 9 – 31.
2. Azhniuk B. Ways and methods of expanding the scope of the Ukrainian language: conceptual and practical aspects. *Language situation in Ukraine: between conflict and consensus*. K.: IFiEND named after IF Kuras of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2008. P. 343-367.
3. Andrusiv V. Institutional interest: emergence and strategic significance / V. Andrusiv. *Strategic priorities*. K., №1. 2006. P. 18-26.
4. Andrushchenko V. Reflections on education: Articles, essays, interviews K.: Knowledge of Ukraine. 2004. 737 p.

5. Bekeshkina I. Conflictological approach to the current situation in Ukraine / I. Bekeshkina. Kyiv: Abris, 1994. 48 p.
6. Bilyk B. The idea of introducing a second state language in Ukraine is detrimental to other national minorities, the indigenous nation. K.: Polygraphic Center "Foliant", 2006. Vol. IX. P.154-160.
7. Bratsky A. Ukrainian language issue or the issue of the Ukrainian language – socio-psychocultural aspect. K.: Center for Ukrainian Studies of Kyiv National University named after T. Shevchenko, 2012. Vip. 8. P. 86-89.
8. Vysotsky O. "Orange Revolution" as a paradigm shift in the legitimation policy of the Ukrainian government. Humanities magazine. Dnipropetrovsk, 2004. № 3 (23). P. 95-101.
9. Voitenko Y. Clash of civilizations and Ukraine: geopolitical dimension. Gileya: scientific bulletin: collection of scientific works / ch. ed. V.M. Vashkevych. K.: PE Publishing House "Gileya", 2014. Issue. 85 (6). P. 296-299.
10. Golovaty S. Ukrainian language – the institution of statehood. Law of Ukraine. 2016. № 3. P. 11– 62.
11. Dziuba I. Injecting darkness: From the Black Hundreds of the early XX century to Ukrainophobes of the early XXI century. K.: Type. Kyiv-Mohyla Academy House, 2011. 503 p.
12. Diak I. Ukrainian revival or new Russification?: Scientific publication. K.: Granoslov, 2000. 304 p.
13. Kalinovska O. Language situation in the field of education. Language policy and language situation in Ukraine: Analysis and recommendations / Ed. Julianne Besters – Dilger. View. Kyiv-Mohyla Academy House, 2008. P. 196-232.
14. Kichygin S. War in the fourth dimension [Text]: scientific and artistic book / S.A. Kichygin. 2nd ed., Reworked. K. Youth, 1989. 303 p.
15. Klinchenko T. Linguistic and cultural development in Ukraine: political relations and cultural realities. National integration in a multicultural society: Ukrainian experience of 1991-2000 / Collection. Answer ed. IF Kuras, OM Mayboroda. Kyiv: Institute of Political and Ethnonational Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2002. P. 215-238.
16. Constitution of Ukraine: Adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996. K.: Press of Ukraine, 1997. 80 p.
17. Kotygorenko V. Risks of alternative versions of language policy in Ukraine / Language situation in Ukraine: between conflict and consensus. K.: IPIEND named after IF Kuras of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2008. P. 281-294.
18. Lopushynsky I. Formation and implementation of state language policy in the field of education of Ukraine: Abstract. dis. Dr. flight. Sciences: 25. 00. 02 / National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. K., 2008. 30 p.
19. Mayboroda O., Panchuk M. Language and political and ideological confrontation in Ukraine: causes, factors, manifestations / Language situation in Ukraine: between conflict and consensus. K.: IFiEND named after IF Kuras of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2008. P. 205-234.
20. Matsyshyna I. Regional elites in the context of symbolization (1994-2004). "Political life". Vinnytsia, 2017. № 2. P. 68-74.
21. Nagorna L. Political language and language policy: the range of possibilities of political linguistics. K.: Svitoglyad, 2005. 273 p.
22. Novakova O. Political modernization and development of democratic processes in modern Ukraine: Abstract. dis. ... Dr. flight. Sciences: 23. 00. 02 / National Academy of Sciences of Ukraine. Institute for Political and Ethnonational Studies. IF Kuras. Kyiv, 2007. 33 p.
23. Scientific – educational potential of the nation: a view in the XXI century.: In 3 books. / Author Col.: V. Lytvyn (supervisor), V. Andrushchenko, S. Dovhyi and others. K.: Навч. book, 2003. Book. 2: Education and science. 636 p.
24. Piren M., Rebkalov V. Spirituality of the individual – the main value of a democratic society / M. Piren, V. Rebkalov. Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. 2011. Vip. 2. P. 228-236.
25. Political and ideological process in Ukrainian society in the context of modernization: a comparative analysis. [Monographiya] / For the general. ed. FM Rudich. K.: IPIEND them. IF Kuras NAS of Ukraine, 2013. 448 p.
26. Pritsak O. Instead of monologues and polemics – creative dialogue. Chamber. 1994. №4 (25). P. 98-107.
27. Smolnikov Y. The problem of revival of the Ukrainian language and historical memory in Ukraine (second half of the 80s – early 90s of the twentieth century). Theoretical analysis: Abstract. dis. ... cand. ist. Sciences: 07. 00. 01 / Nat. ped. Univ. MP Dragomanova. Kyiv, 2005. 23 p.
28. Taran V. The concept of ideology of transitional society in the context of socio-cultural analysis: Abstract. dis. ... Dr. Philos. Sciences: 09. 00. 03 / G.S. Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine. K., 2001. 40 p.
29. Cherednyk Y. Modernization of state language policy in Ukraine: theoretical and methodological aspect: Abstract. dis. ... cand. Sciences in Public Administration: 25. 00. 01 / Dnipropetrovsk Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. Dnepropetrovsk, 2011. 23 p.

СУЧАСНІ ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

DOI 10.31558/2617-0248.2021.6.8

УДК 323:351.851:241:342.731+34.01(438)

RESTRICTIONS OF RELIGIOUS FREEDOM AND THE IMPLEMENTATION OF NEO-MILITANT DEMOCRACY RULE IN CRISIS-DRIVEN POLANDORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1458-5076>**Rezmer-Płotka K., Nicolaus Copernicus University, Toruń, Poland**

The coronavirus pandemic is another crisis in Europe that has exposed anti-democratic tendencies in the Member States of the European Union. It took place immediately after the financial crisis and the so-called refugee crisis that previously revealed such a trend. During the coronavirus pandemic, the governments have imposed a lot of different restrictions, inter alia on freedoms of peaceful assemblies, movement, or religious freedom, which may indicate the implementation of the neo-/quasi-militant democracy rule in the analyzed country. In this article, I focus only on the limitations linked to the Catholic Church. The restrictions imposed by the government mainly concerned the limited number of people who can participate in church rites and restrictions on movement for young people. In response to the introduced restrictions, there were very divided voices of clergy representing the Catholic Church. On the basis of their analysis, the positions held were classified into four groups that allow me to organize and classify the attitude of individual clergy to the introduced restrictions. The statements of the clergy were divided into those expressing approval for the introduced restrictions, denying them, expressing doubts (partial approval or negation) as well as an attitude expressing openness to the use of modern technologies in evangelization or lack of support for their use. The study revealed that religious freedom in Poland was significantly violated during the coronavirus pandemic. It was a mechanism characteristic of neo-militant democracy since the democratic freedom was restricted not to limit the sovereignty of the Polish political nation. However, the results obtained do not indicate the progressive process of neither neo- nor quasi-militant democracy rule implementation, because the restrictions appeared only during the pandemic and also covered other institutions, for example schools and universities. Earlier, before the pandemic period, one can rather talk about incidental actions limiting religious freedom. In addition, the restrictions introduced were not as restrictive for the Church as in the case of other institutions.

Keywords: Poland, the Catholic Church, religious freedom, pandemic, neo-militant democracy.

Резмер-Плотка К. Обмеження свободи віросповідання та впровадження нео-мілітарного демократичного правління у Польщі доби кризи

Пандемія коронавірусу – це ще одна криза в Європі, яка виявила антидемократичні тенденції в державах-членах Європейського Союзу. Це сталося одразу після фінансової кризи та так званої кризи біженців, що раніше виявляли вказану тенденцію. Під час пандемії коронавірусу уряд запровадив багато різних обмежень, зокрема на свободу мирних зібрань, пересування чи свободу віросповідання, що може свідчити про впровадження в аналізованій країні правила нео/квазі-мілітарної демократії. У цій статті я зосереджуюся лише на обмеженнях, що стосуються Католицької Церкви. Обмеження, встановлені урядом, стосувалися переважно обмеження кількості людей, які можуть брати участь у церковних обрядах, та обмежень щодо пересування молоді. У відповідь на введені обмеження голоси священнослужителів, що представляли Католицьку Церкву, були дуже розділеними. На підставі їх аналізу посади, що займають, були класифіковані на чотири групи, що дозволяє мені організувати та класифікувати ставлення окремих шарів духовенства до введених обмежень. Заяви духовенства поділялися на ті, які висловлювали схвалення запровадженням обмеженням, заперечували їх, висловлювали сумніви (часткове схвалення чи заперечення), а також ставлення, яке висловлювало відкритість до використання сучасних технологій в євангелізації або відсутність підтримки їх використання. Дослідження показало, що свобода віросповідання в Польщі була значно порушена під час пандемії коронавірусу. Це був механізм, характерний для нео-мілітарної демократії, оскільки демократична свобода була обмежена, щоб не обмежувати суверенітет польської політичної

нації. Однак отримані результати не свідчать про поступовий процес впровадження ані нео-, ані квазі-мілітарних правил демократії, оскільки обмеження з'явилися лише під час пандемії та охоплювали й інші установи, наприклад, школи та університети. Раніше, до періоду пандемії, швидше можна говорити про випадкові дії, що обмежують свободу віросповідання. Крім того, введені обмеження не були настільки жорсткими для Церкви, як у випадку з іншими установами.

Ключові слова: Польща, Католицька Церква, свобода віросповідання, пандемія, неомілітарна демократія.

Funding: This work was supported by the National Science Centre, Poland, under Grant 2018/31/B/HS5/01410 [Contentious Politics and Neo-Militant Democracy].

Introduction

The coronavirus pandemic is another crisis in recent years that has revealed anti-democratic tendencies in Europe. Earlier, this trend was revealed, among others, after the financial crisis, and then after the so-called refugee crisis [1]. In the era of epidemiological threat, numerous serious restrictions and limitations began to be implemented to prevent the spread of the virus on a massive scale. However, it began to be noticed by for example J. Rak [2], W. Możgin [3] and G. Androutsopoulos [4] and others that some of the solutions were associated with a significant limitation of the rights and freedoms of citizens, and some of them were considered unjustified. Among other things, freedom of movement, the right to peaceful assembly, but also religious freedom has been restricted.

The article refers to the main restrictions that were introduced in connection with the coronavirus pandemic regarding the Church and the statements of individual church hierarchs. Subsequently, they were classified according to the nature of the statements and the infringements indicated. The paper solves the following research problem: to what extent the restrictions of religious freedom fall into the pattern of a mechanism characteristic of neo-militant democracy in Poland during the coronavirus crisis. Accordingly, it aims to evaluate to what extent the democratic freedom was restricted either to limit the sovereignty of the Polish political nation or to protect the public health. This research problem is important from the perspective of studies on neo- and quasi-militant democracy in Poland because it uncovers the nature and direction of recent changes in the state structure. Recent works by P. Osiewicz [5], M. Skrzypek [6], J. Rak and R. Bäcker [7] and others focused on the changes in the political regime, relationships between contentious politics and the militant democracy rule, and neo-/quasi-militant democracy and legitimacy. They also discussed the role of the sovereignty of the political nation in neo-/quasi-militant democracy development. This article is innovative in its focus on the role of religious issues in shaping the social aspect of the state structure determined by militant democracy's restrictions.

Here, note should be taken that in Poland, the Catholic Church is a significant institution and restrictions were gradually imposed on it. This was met with resistance from both some of the faithful and clergy, who began to speak out on this issue and ask the government to lift these restrictions. Religious freedom consists of the following elements: freedom to worship; places of worship; religious symbols; observance of holidays and days of rest; appointing clergy; teaching and disseminating materials (including missionary activity); the right of parents to ensure the religious and moral education of their children; registration; communicate with individuals and communities on religious matters at the national and international level; establish and maintain charitable and humanitarian institutions/solicit and receive funding; conscientious objection [8]. The restriction of religious freedom is one of the characteristic manifestations of the process of militant democracy, i.e. a situation in which, within the political system, the parliament [9] and the judiciary are equipped with legal means to limit individual democratic freedoms in order to defend democracy against those who are considered its enemies [10, 418].

Restrictions on the Catholic Church in the pandemic

Restrictions on religious freedom have changed over the months depending on the scale of the epidemiological threat, however, the purpose of the article is not to describe in detail each wave of the pandemic, which is why only general restrictions that have appeared since the beginning of the announcement in the Polish of the coronavirus epidemic have been indicated. For the article, it is more important that such restrictions were introduced at all than at what stage they were introduced or when they were weakened or completely eliminated. It should also be pointed out that the Church has also introduced internal restrictions, e.g. regarding rituals during Holy Mass or a possible dispensation from participation. The restrictions that have been introduced in Poland related to the Catholic Church at the government level are: (1) a certain number of people who can take part in rites, e.g. services, special events inter alia funerals and weddings; and (2) restriction of the movement of minors, some of them are faithful.

The problem in this case is not the protection of public health and the actions that have been taken for this purpose, but the manner and scope of the restrictions introduced, because all issues related to worship have the right to be determined only by the ecclesiastical authority, primarily on the basis of the concluded concordat [11, 93-94]. In this case, although the sovereignty of the political nation was not violated, the sovereignty of the Catholic Church was not. The restrictions related to the pandemic have become an interference not only in religious freedom, but are also a violation of the principle of separation of Church and State.

Clergy in the face of restrictions relating to the Catholic Church

The statements of the church hierarchs and individual clergy were and still are considerably divided. On the basis of their analysis, a classification was made that allows me to organize, classify, and indicate the main tendencies and divisions in the positions taken by representatives of the Catholic Church. Within each group, the most expressive and flagship oral statements were quoted, or given in written form and addressed to the government or the faithful.

1. Statements expressing approval for the actions taken:
 - a) Full approval of the activities: Archbishop Metropolitan of Krakow Marek Jędraszewski encouraged the faithful to care for themselves and others, expressed solidarity with the faithful, but at the same time asking them to follow sanitary recommendations [12]. A similar appeal was made in a letter to the faithful by the Metropolitan Archbishop of Łódź, Grzegorz Ryś [13]
2. Doubts: partial approval or partial negation: the Bishop of Kielce, Jan Piotrowski, asked the faithful for caution, but at the same time he appealed for respecting the needs of Catholics, referring to the citizens' willingness to understand the benefits resulting from the introduced restrictions [14]
3. Statements which undermine the sense of the introduced restrictions:
 - a) Entirely undermining: Archbishop Gądecki, who is the chair of the Polish Episcopal Conference, in his article on pastoral ministry after the pandemic, indicated, inter alia, on doubts regarding compliance with the constitution and concordat regulations for restrictions introduced in relation to the Church. Moreover, he stated that the introduced restrictions were used by groups hostile to the Church. He also pointed out that for the sake of the good of democracy, in which respect for religious freedom is of great importance, he leaves these issues for reflection and analysis to the state authorities and drawing conclusions for the future [15]. Although the words of the archbishop express many doubts, they definitely represent an attitude that denies the sense of the introduced restrictions. Bishop Ignacy Dec spoke in a similar tone, pointing to the restrictions cannot be accepted, because it is in the Church that believers can find help in any situation [16]. Both hierarchs also referred to the history of Poland, where religious freedom had never been restricted in this way.
4. "Innovative" statements encouraging the use of modern technologies or negating their use: The spokesman of the Polish Bishops' Conference explicitly stated that "what happens online is not participation. This is not the same" [17]. In this context, it is worth noting that in the case of the Paschal Triduum, the bishops recommended participation by means of social communication such as television, radio and the Internet [18].

It should be emphasized that the quoted statements were selected on purpose, as the most expressive and unambiguous, and due to the rank of the clergy. Undoubtedly, the positions of specific clergymen may have changed over the months, but this does not ultimately change the intention of this article. The indicated division is conventional, but it reflects the existing divisions and the attitude of the Church to the introduced restrictions considered a militant democracy means. In this case, the study concerns the Catholic Church, but similar ones also appear in relation to other churches, such as the Polish Autocephalous Orthodox Church [19].

Conclusions

During the coronavirus pandemic in Poland, religious freedom was considerably violated. Nevertheless, it was a mechanism characteristic of neo-militant democracy since the democratic freedom was restricted not to limit the sovereignty of the Polish political nation. The statements of the clergy that appeared at that time expressed the divisions existing in the Church regarding the introduced restrictions. The positions taken by the representatives of the Catholic Church can be divided into four main groups, i.e. approval, negation, doubts (partial approval or negation) and an attitude that expresses openness to the use of modern technologies in "proclaiming the Word of God" or negating their use. There is no doubt that, despite divided opinions, religious freedom was limited during the period under study. If it were considered alongside other restrictions, one could notice the progressive process of a militant democracy rule implementation, and even its acceleration. However, if we were to focus solely on religious freedom and analyze the situation of the Catholic Church in Poland before the pandemic, it would be difficult to speak of a significant restriction of religious freedom. Sporadic pre-pandemic incidents should not be considered in this case as a significant signal that Poland is becoming a neo- or quasi-militant democracy, depending on how a particular limitation impacts the sovereignty of the Polish political nation. The situation would be different if other factors that stand out when researching militant democracy processes are also taken into account [20]. In such a situation, it is possible to quite precisely define democratic or anti-democratic tendencies in a given country on the basis of, for example, the frequency of occurrence of a specific group of factors. In addition, the introduced restrictions also applied to other institutions, such as schools or universities, and even in the case of the Church there was a period that was not as restrictive as in the case of other entities or industries such as gastronomy.

References / Бібліографічний список:

1. Rezman-Płotka K. The effects of crises in the European Union as a manifestation of the militant democracy rule implementation. *Przegląd Prawa Konstytucyjnego*, 2020, Vol. 58, No. 6. 615–621. DOI: 10.15804/ppk.2020.06.50.

2. Rak, J. Self-Defense Mechanisms of Democracy during the Crisis: The Baltic States in Comparative Perspective. *HAPSc Policy Briefs Series*, 2021. Vol. 1, No. 2. 17–23. DOI: <https://doi.org/10.12681/hapscpbs.27647>.
3. Możgin W. The Perspectives of Human Freedom in a Post-Pandemic Social Reality. *Ukrainian Policymaker*. 2020, Vol. 6, No. 6, 63–73.
4. Androutsopoulos G. The Right of Religious Freedom in Light of the Coronavirus Pandemic: The Greek Case. *Laws*, 2021. Vol. 10, No.1. DOI: <https://doi.org/10.3390/laws10010014>.
5. Osiewicz P. Limitations to the Right to Freedom of Assembly in Poland during the COVID-19 Pandemic: The Case of Women's Strike. *HAPSc Policy Briefs Series*, 2020. Vol. 2, No. 1. 195–200. DOI: <https://doi.org/10.12681/hapscpbs.26458>.
6. Skrzypek M. The Banning of Extremist Political Parties as a Measures of Neo-Militant Democracy: The Experience of Post-Communist States. *HAPSc Policy Briefs Series*. 2020. Vol. 2, No. 1. 67–73. DOI: <https://doi.org/10.12681/hapscpbs.26450>.
7. Rak, J., Bäcker R. Trajektorja trwania opancerzonych demokracji. *Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem*. Vol. 3, No. 41. 63–82. DOI: <http://dx.doi.org/10.19195/2300-7249.41.3.5>.
8. Rapporteur's Digest on Freedom of Religion od Belief. Excerpts of the Reports from 1986 to 2011 by the Special Rapporteur on Freedom of Religion or Belief Arranged by Topics of the Framework for Communications, URL: <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Religion/RapporteursDigestFreedomReligionBelief.pdf>, (10.06.2020).
9. Marszałek-Kawa J. The Institutional Position and Functions of the Sejm of the Republic of Poland after the Accession to the European Union, 2019, Odessa.
10. Loewenstein K. Militant Democracy and Fundamental Rights I. *The American Political Science Review*, 1937, Vol. 31, No. 3. 417–432; Molier G., & Rijpkema B. R. Germany's New Militant Democracy Regime: National Democratic Party II and the German Federal Constitutional Courts's 'Potentiality' Criterion for Party Bans: Bundesverfassungsgericht, Hudgment of 17 January 2017, 2 BvB 1/13, National Democratic Party II. *European Constitutional Law Review*, 2018, Vol. 14, No. 2. 394–409.
11. Krzewicki J. Relacje Kościół-Państwo w Polsce wobec COVID-19. *Kościół i prawo*. 2020, Vol. 22, No. 9. 83-100. DOI: <https://doi.org/10.18290/kip2091-5>.
12. List Arcybiskupa Metropolity Krakowskiego w związku z nową falą pandemii COVID-19, URL: <https://diecezja.pl/aktualnosci/list-arcybiskupa-metropolity-krakowskiego-w-zwiazku-z-nowa-fala-pandemii-covid-19/> (20.08.2021).
13. Zarządzenie Arcybiskupa Metropolity Łódzkiego dotyczące posługi w Kościele w czasie pandemii, URL: <https://www.archidiecezja.lodz.pl/aktualnosci/2020/11/zarzadenie-arcybiskupa-metropolity-lodzkiego-dotyczace-poslugi-w-kosciele-w-czasie-pandemii> (20.08.2021).
14. Obostrzenia w kościołach. Biskup kielecki: nie życzymy sobie ciągłych pouczeń, URL: <https://wiadomosci.onet.pl/kielce/obostrzenia-w-kosciolach-biskup-kielecki-nie-zyczymy-sobie-ciaglych-pouczen/3zwcjs9>.
15. Abp Stanisław Gądecki: Duszpasterstwo po pandemii, URL: <https://www.niedziela.pl/artukul/70780/Abp-Stanislaw-Gadecki-Duszpasterstwo-po> (21.08.2021).
16. Bp Ignacy Dec: Nonsensem jest w okresie pandemii zamykanie źródła uzdrowień duchowych i fizycznych, URL: <https://www.rp.pl/Koronawirus-SARS-CoV-2/210329585-Bp-Ignacy-Dec-Nonsensem-jest-w-okresie-epidemii-zamykanie-zrodla-uzdrowien-duchowych-i-fizycznych.html> (21.08.2021).
17. Rzecznik KEP: Msza przez internet to nie uczestnictwo, URL: <https://www.rp.pl/Koronawirus-SARS-CoV-2/210329477-Rzecznik-KEP-Msza-przez-internet-to-nie-uczestnictwo.html>.
18. Kościół katolicki i koronawirus. Dyspensa na msze święte, Wielkanoc bez święcenia pokarmów, URL: <https://www.gdansk.pl/wiadomosci/koronawirus-episkopat-triduum-paschalne-wielki-czwartek-piatek-wielka-sobota-swiecenie-pokarmow-gdansk,a,167148>.
19. Golimont A. Przegląd reakcji hierarchii, duchowieństwa i wiernych Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego na pandemię COVID-19. *Studia Paradyskie*. 2020. Vol. 30. 51–64.
20. Rak J. Conceptualizing the Theoretical Category of Neo-militant Democracy: The Case of Hungary. *Polish Political Science Yearbook*. 2020. Vol. 49, No. 2. 61–70.

DOI 10.31558/2617-0248.2021.6.9

УДК 323.2+316.774

ІНДЕКС ІНФОРМУВАННЯ В ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ НА ПРИКЛАДІ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ТА ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8599-2923>**Лушагіна Т. В., к. політ. н., старший викладач Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7719-7791>**Матвієнків С. М., к. політ. н., доцент Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ**

У статті йдеться про те, що комунікація є ключовим фактором розвитку громадянського суспільства та досягнення соціального діалогу. Комунікація виконує не лише соціальну чи політичну роль, вона все частіше стає рушієм економічного розвитку регіону чи держави в цілому. Доведено, що комунікація для територіальних громад – це не лише передача інформації, а й процес об'єднання громади для вирішення проблем місцевого значення, виховання почуття територіальної ідентичності та забезпечення безпекової стабільності. Комунікаційна спроможність сучасних громад має враховувати потребу суспільства у електронному обігу інформації. Громадськість має довіряти органам місцевого самоврядування та виступати надійним партнером у виробленні рішень місцевого значення, але останнє виявляється неможливим, якщо інформування в ОТГ знаходиться на найнижчому рівні. У такому випадку ні про які інвестиції чи то розвиток громади мови йти не може. Особливо, враховуючи кризовий стан пов'язаний із пандемією COVID-19, ОТГ мали б якнайкраще налагодити внутрішню комунікацію через процес інформування за допомогою своїх сайтів та сторінок у соціальних мережах. У результаті дослідження виявлено випадки відсутності офіційного сайту ОТГ, або його малоінформативності, коли наявними є лише посилання на новини з інших джерел і не висвітлюються усі аспекти діяльності громади, її економічний клімат та соціальний паспорт. Зроблено висновок, що доречним є подальше дослідження розрахунку комунікаційного індексу ОТГ, який покаже, від яких змінних залежить рівень внутрішньої та зовнішньої комунікації в об'єднаних територіальних громадах та які результати цей індекс принесе для визначення їх спроможності.

Ключові слова: Індекс інформування, децентралізація, об'єднані територіальні громади, комунікація, офіційний сайт, соціальні мережі.

Lushahina T. V., Matviienkiv S. M. Information index in United Territorial Communities on the example of Mykolaiv and Ivano-frankivsk regions

The article states that communication is a key factor in the development of civil society and the achievement of social dialogue. Communication plays not only a social or political role, it is increasingly becoming a driver of economic development of the region or the state as a whole. It has been proven that communication for local communities is not only the transfer of information, but also the process of uniting the community to solve problems of local significance, foster a sense of territorial identity and ensure security stability. The communication capacity of modern communities should take into account the needs of society in the on-line information. The public should trust local governments and act as a reliable partner in making decisions of local significance, but the latter is impossible if communication in the UTC is at the lowest level. In this case, there can be no question of any investment or preservation of the youth potential of the community. Especially in view of the crisis situation related to the COVID-19 pandemic, UTCs should make the best possible internal communication through their websites and social media pages.

The study found cases of lack of an official UTC website or lack of information, when there are only links to news from other sources and do not cover all aspects of the community, its economic climate and social passport. It is concluded that it is advisable to calculate the UTC communication index, which will show which variables depend on the level of internal and external communication in the united territorial communities and what results this index will bring to determine their capacity.

Keywords: information Index, decentralization, united territorial communities, communication, official website, social networks.

У сьогоdnішньому інформаційному суспільстві важливу роль у розвитку держави та регіонів відіграє комунікація. Тому у науковому середовищі активно досліджується питання комунікації органів публічної

влади за різними напрямками, зокрема і залучення членів громади до прийняття важливих рішень місцевого значення. Проте це лише один аспект можливої взаємодії. Залишається проблема того, як самі члени громади здатні комунікувати між собою та іншими інститутами громадянського суспільства, наскільки члени громади здатні ідентифікувати себе із своєю громадою та брати активну участь у її житті. Найпростішим рівнем комунікації в громадах є інформування, що може здійснюватися через різні канали і має фундаментальне значення в комунікаційній стратегії громади.

Так, основні концепції дослідження комунікації в політичній системі суспільства розглядає А. Готун. Розвиток комунікативних стратегій в місцевому самоврядуванні в Україні досліджує С. Штурхецький. Також цікавим є дослідження Н. Фролової щодо особливостей використання соціальних мереж у діяльності органів публічної влади.

Розгляд суті, змісту та функцій соціальних мереж, визначення їх ролі у формуванні взаємовідносин держави та громадянського суспільства здійснювався у працях С. Алексєєва, В. Бабкіна, Б. Барбера, Д. Гергена, Б. Гершунського, М. Голованя, М. Жалдака, О. Желюка, С. Коноплицького, А. Ковальчука, О. Ляшенко, П. Маланюка, В. Моїсеєва, Б. Потятиника, В. Різун, Т. Фісенко, О. Холода, В. Шепеля, В. Щербини та інших.

Якщо питання комунікації в його загальному вигляді має значну кількість міждисциплінарних досліджень, то проблема реалізації інформування на рівні територіальних громад лише починає привертати увагу науковців, особливо на етапі процесу децентралізації в державі. В основному не вирішеними залишаються питання: які фактори – територія, кількість населення, міграційний показник тощо – впливають на якість проведення ефективної інформаційної політики в ОТГ? Яка існує взаємозалежність між процесом інформування в ОТГ та його економічним розвитком? Які канали інформування найефективніше використовувати в межах ОТГ?

Мета статті – визначити індекс інформування в об'єднаних територіальних громадах на прикладі Миколаївської та Івано-Франківської областей.

Теоретична частина. Формування комунікаційного процесу в громадах має стати одним із важливих напрямків стратегії розвитку ОТГ. В цьому дослідженні варто визначити основні категорії – комунікація, інформування, комунікаційна політика.

Так, Політологічний словник за редакцією М. Головатого та О. Антонюка визначає комунікацію як «спілкування, передачу інформації, процес інформування широких мас із використанням технічних засобів, засобів масової комунікації (преси, радіо, телебачення тощо)» [8, с. 399]. В. Дрешпак зазначає, що комунікація в публічному управлінні «у цілому є процесом суспільної взаємодії за допомогою повідомлень, змістом яких є публічне управління, реалізація публічної влади та публічної політики» [2, с.3]. В свою чергу, А. Готун наголошує, що термін «комунікація» в лінгвістичному контексті є процесом «передачі і сприйняття інформації, який здійснюється різними каналами за допомогою вербальних і невербальних комунікативних засобів. Комунікація досліджується з метою знайти відповіді на питання «хто з ким спілкується?», «за допомогою чого?», «які зміст й ефекти комунікації?»» [1, с. 82]. Інформування – систематична робота з поширення інформації через усі доступні канали інформування, тобто способи донесення інформації (ЗМІ, телефонні лінії, консультативну роботу тощо), спрямована на громадськість у цілому, певний її сегмент або окремих індивідів [10].

Інформування є фундаментальним базисом для комунікаційної політики ОТГ. Комунікаційна політика (лат. *communis*, *communicatio* – повідомлення, зв'язок) – діяльність держави, її інститутів, спрямована на формування та забезпечення процесів обміну соціально-політичною інформацією, необхідної для функціонування політичної системи, циркуляції цієї інформації між її інститутами, політичними та соціальними групами, елітами і масами. Це діяльність із формування інформаційного поля політики загалом, де вирізняють два рівні інформаційних потоків: 1) вертикальний (правлячі еліти – маси); 2) горизонтальний (між індивідами та групами) [9, с. 311].

Отже, найпростішим рівнем комунікації вважаємо інформування, що може здійснюватися через наступні канали: телефонні дзвінки, листи, друковані та інтернет видання, телеканали, офіційні сайти, соціальні мережі, месенджери, боти, застосунки тощо. Проте найефективнішими каналами для внутрішньої та зовнішньої комунікації ОТГ вважаємо офіційний сайт громади та сторінку в соціальних мережах.

Як показує опитування громадської думки (проведеного на замовлення ГО «Детектор медіа» фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно із соціологічною службою Центру Разумкова), центральні українські телеканали залишаються найбільш популярним джерелом інформації – їх дивляться 75% респондентів. Водночас на друге місце вирвалися соціальні мережі – їхня частка зросла з 24% (за опитуванням КМІСу та «Детектора медіа») у 2019 до 44% у 2020 [6].

Ще одне всеукраїнське опитування громадської думки, проведеного на замовлення ГО «Детектор медіа» фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно із соціологічною службою Центру Разумкова, показує, що найпопулярнішою соціальною мережею українців залишається Facebook. Ним для отримання інформації про ситуацію в Україні та світі користуються 58% респондентів, що на 14% більше, ніж тих, хто назвав у цілому всі соціальні мережі джерелом інформації про Україну та світ. Аудиторія Facebook практично рівномірно розподілена між макрорегіонами з дещо нижчою часткою на сході країни

(53%). На другому місці стоїть Instagram – його обрав кожен четвертий респондент (25%). Далі з великим відривом йдуть телеграм-канали (9%), Twitter (8%), російські соцмережі Однокласники (6%) та ВКонтакте (5%). Ще 2% респондентів обрали ділову соцмережу LinkedIn. Майже 6% вказали на те, що користуються іншими соцмережами і месенджерами. 34% респондентів зазначили, що взагалі не користуються соцмережами [14].

Тобто, важливим аспектом комунікаційної спроможності громади є задоволення інформаційних потреб її членів, для яких інтернет є одним із основних джерел інформації. У такому випадку ефективним майданчиком для комунікації з громадянами та налагодження зворотного зв'язку є офіційний сайт громади та соціальна мережа Facebook: персональні сторінки політиків, урядовців та управлінських структур, органів публічної влади та громади.

Отже, в цьому дослідженні пропонуємо розглянути процес інформування в об'єднаних територіальних громадах на прикладі Миколаївської та Івано-Франківської областей. Відповідно до Моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів за січень-грудень 2020 року [7], зазначені області за такими напрямками як економічна ефективність, інвестиційний розвиток та зовнішньоекономічна співпраця, фінансова самодостатність, ефективність ринку праці, розвиток інфраструктури, відновлювана енергетика та енергоефективність мають наступні місця: Миколаївська область – 4 місце, Івано-Франківська – 24.

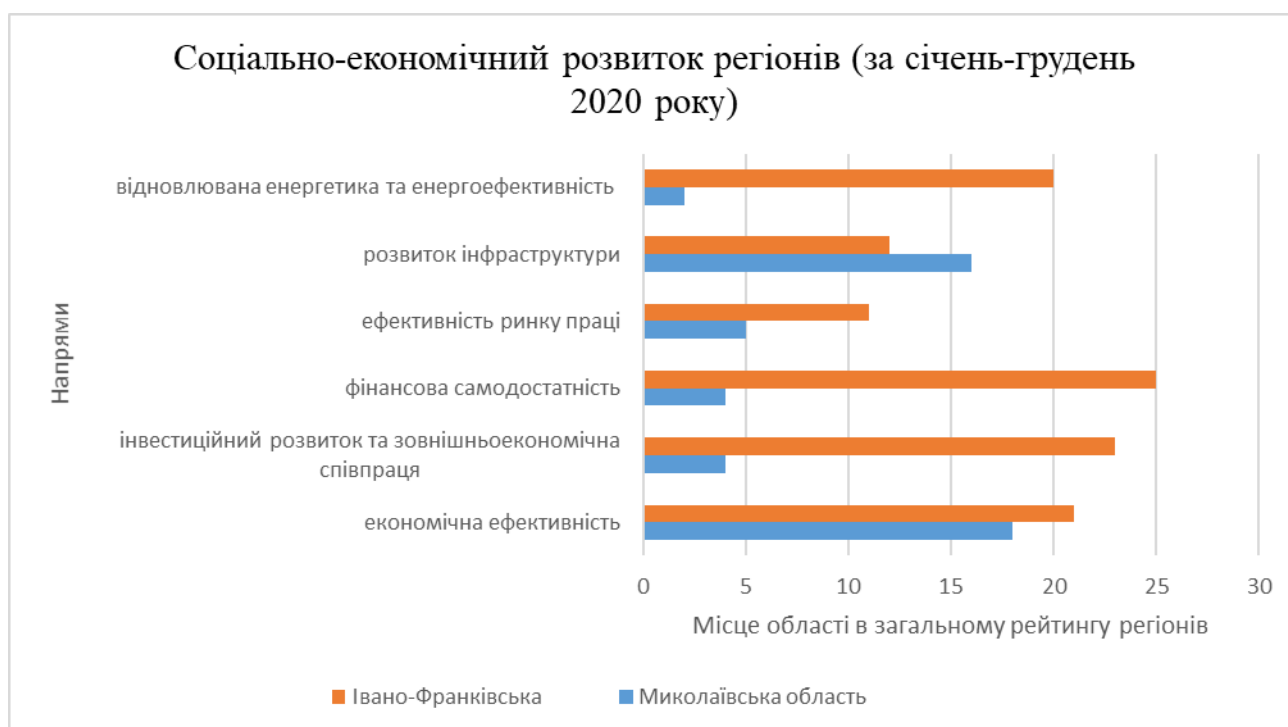

Рис. 1. Соціально-економічний розвиток регіонів (січень-грудень 2020 р.)
(Складено за результатами Моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів за січень-грудень 2020 року)

Варто зазначити, що вказаний вище моніторинг не враховує комунікаційну спроможність регіону. На нашу думку, цей фактор є досить важливим у соціально-економічному розвитку території. Адже комунікаційний потенціал території напряму впливає на її економічний та соціальний розвиток.

Так, С. Штурхецький, в контексті вивчення комунікативних стратегій розглядає поняття «комунікативний потенціал» – «(організаційна, структурна та креативна здатність взаємодіючих елементів комунікативного процесу – надавача та отримувача повідомлення, самого повідомлення, каналу комунікації – до здійснення ефективної комунікації) необхідний для з'ясування сутності й структури комунікації у соціальній системі» [13, с. 275].

Кодекс кращих практик участі громадськості Ради Європи, який описує рівні залучення громадськості до процесів ухвалення політичних рішень, пропонує рівні комунікації з громадськістю, що розташовані в порядку зростання інтенсивності:

– Інформування – одностороння комунікація, орган місцевої влади надає відомості громадськості про ті чи інші події – наприклад, ухвалення певного рішення, механізм участі громадськості у обговоренні.

– Консультації – двостороння комунікація, орган місцевої влади оприлюднює проект певного рішення, а громадськість надає коментарі, зауваження та пропозиції у той чи інший спосіб.

– Діалог (активна участь громадськості) – двостороння комунікація, під час якої орган місцевої влади може залучити громадськість до робочих груп, експертних рад тощо в процесі вироблення певних рішень.

– Партнерство – двостороння комунікація, коли між органом місцевої влади та громадськістю здійснюють взаємний обмін різними ресурсами (наприклад, громадськість допомагає в організації того чи іншого заходу, залучивши волонтерів) [4].

Всі зазначені рівні знаходяться у чіткій ієрархії і перехід до наступного рівня передбачає виконання попереднього. Саме тому, важливим є дослідження розвитку процесу інформування у сучасних ОТГ, адже досвід кращих європейських практик показує, що для ефективного функціонування громади ключову роль відіграє доступність інформації для громадян з питань діяльності громади. Враховуючи все вищезазначене, пропонуємо розглянути ефективність інформування в ОТГ через офіційний сайт ОТГ та сторінки в соціальних мережах, зокрема Facebook.

Практична частина. Відповідно до зазначених рівнів, визначимо залученість громадян до комунікаційного процесу за допомогою Індексу інформування громадськості ($I=1$).

Громада має чітко розуміти, що може одержати доступ до потрібної інформації у будь-який момент, це основа всіх рівнів подальшої взаємодії. У багатьох країнах існують конституційні гарантії права на доступ до інформації, але зазвичай вони не використовуються, якщо немає спеціального законодавства, що їх підтримує.

Для порівняння оберемо, наприклад, селищні територіальні громади Миколаївської та Івано-Франківської областей, зазначивши їх короткі характеристики (табл. 1, 2).

Таблиця 1

Загальні відомості селищних ОТГ Миколаївської області

№	Назва ОТГ	Площа	Кількість рад, що об'єдналися	Населення
1	Арбузинська	430.3	5	10382
2	Березанська	882.2	10	13796
3	Березнегуватська	1259.5	15	19344
4	Братська	707.5	10	12122
5	Веселинівська	906.7	11	17896
6	Воскресенська	326.9	5	15113
7	Врадіївська	801.4	12	16836
8	Доманівська	728.8	7	14850
9	Єланецька	1015.6	12	14863
10	Казанківська	1002.6	14	15113
11	Кривоозерська	812.8	16	23825
12	Олександрівська	287.0	3	9126
13	Ольшанська	244.8	5	9148
14	Первомайська	390.4	5	9493

Інформування є найпростішим і має передбачатися апіорі. Якщо в ОТГ не існує першого рівня комунікації, то про жоден інший рівень комунікації не може йти мова. Визначаємо основні параметри – наявність сайту ОТГ (сайт має бути активним, із розміщенням актуальної інформації), сторінки в мережі Facebook, електронної пошти та телефонних ліній. При наявності всіх складових першого комунікаційного рівня ОТГ отримує найвищий Індикатор інформування ($I = 1$). Кожен вказаний параметр оцінюється в 0.25. (табл. 3, 4)

Таблиця 2

Загальні відомості селищних ОТГ Івано-Франківської області

№	Назва ОТГ	Площа	Кількість рад, що об'єдналися	Населення
1	Більшівцівська	151,5	10	7813
2	Богородчанська	252,4	13	28502
3	Брошнів-Осадська	92,9	5	11250
4	Букачівська	141,1	7	4867
5	Верховинська	424,2	11	19911
6	Вигодська	788,2	11	18416
7	Войнилівська	161,4	5	10346
8	Ворохтянська	270,9	2	6046
9	Гвіздецька	65,3	4	7207
10	Десятинська	206,9	5	21451
11	Єзупільська	86,2	5	7556
12	Заболотівська	212,5	11	19980
13	Кутська	114,1	7	16056
14	Ланчинська	85,1	3	11137
15	Лисецька	81,1	4	7380
16	Обертинська	160,3	6	9026
17	Отинійська	211,4	9	20242
18	Перегінська	661,5	6	23905
19	Печеніжинська	183,7	8	9223
20	Рожнятівська	169,4	8	20315
21	Солотвинська	373,0	12	26227
22	Чернелицька	128,8	6	6633
23	Яблунівська	204,8	11	15933

Таблиця 3

Індекс інформування (І) селищних ОТГ Миколаївської області

№	Назва ОТГ	Веб-сайт	Сторінка ОТГ у Facebook	Електронна пошта	Телефонні лінії	Індекс інформування (І)
1	Арбузинська	+	+	+	+	1
2	Березанська	+	+	+	+	1
3	Березнегуватська	+	+	+	+	1
4	Братська	+	+	+	+	1
5	Веселинівська	+	+	+	+	1
6	Воскресенська*	+	+	+	+	1
7	Врадіївська*	+	+	+	+	1
8	Доманівська	+	+	+	+	1
9	Єланецька	+	+	+	+	1
10	Казанківська	+	+	+	+	1
11	Кривоозерська*	-	+	+	-	0.5
12	Олександрівська	+	+	+	+	1
13	Ольшанська	+	+	+	+	1
14	Первомайська	+	+	+	+	1

*ОТГ, сайт яких представлений сайтом селищної ради

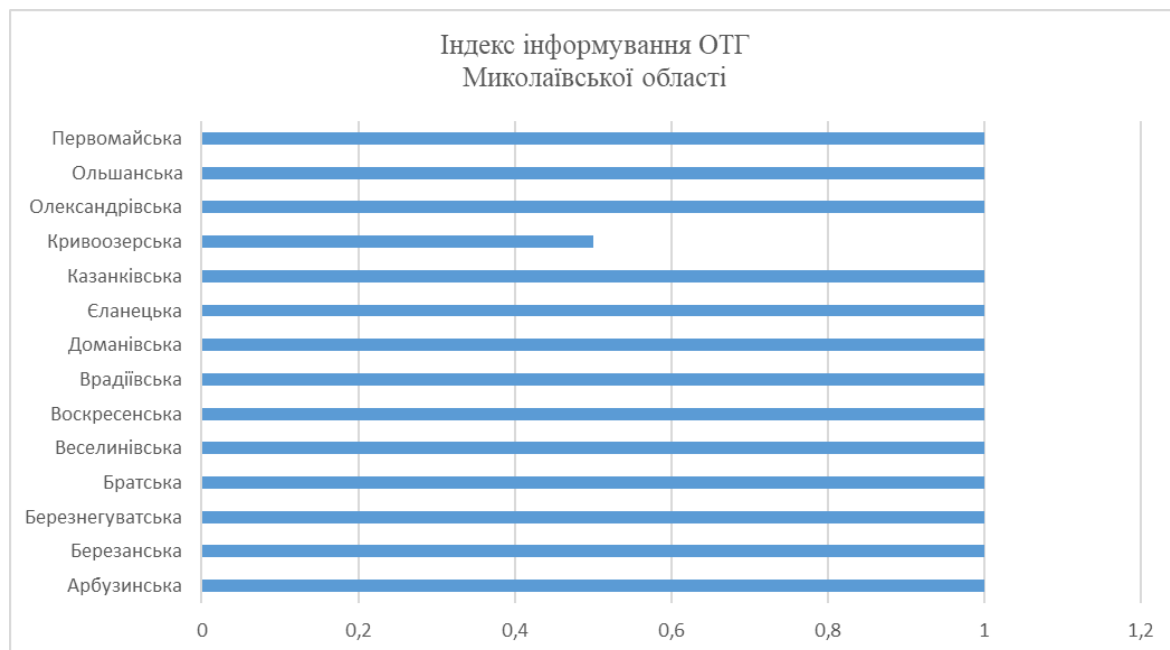

Рис. 2. Індекс інформування ОТГ Миколаївської області

Таблиця 4

Індекс інформування (І) селищних ОТГ Івано-Франківської області

№	Назва ОТГ	Веб-сайт	Сторінка ОТГ у Facebook	Електронна пошта	Телефонні лінії	Індекс інформування (І)
1	Більшівцівська	+	+	+	+	1
2	Богородчанська	+	+	+	+	1
3	Брошнів-Осадська	+	+	+	+	1
4	Букачівська	+	+	+	+	1
5	Верховинська*	+	+	+	+	1
6	Вигодська*	+	+	+	+	1
7	Войнилівська	-	+	+ у ФБ	+ у ФБ	0,75
8	Ворохтянська*	+	+	+	+	1
9	Гвіздецька	+	+	+	+	1
10	Делятинська	+	+	+	+	1
11	Єзупільська	+	+	+	+	1
12	Заболотівська	+	+	+	+	1
13	Кутська*	+	+	+	+	1
14	Ланчинська	+	+	+	+	1
15	Лисецька	-	+	-	+ через Google	0,5
16	Обертинська	+	+	+	+	1
17	Отинійська	+	+	+	+	1
18	Перегінська	-	+	+ у ФБ	-	0,5
19	Печеніжинська	+	+	+	+	1
20	Рожнятівська*	+	+	+	+ у ФБ	1
21	Солотвинська	+	+	+	+	1
22	Чернелицька	+	+	+	+	1
23	Яблунівська	+	+	+	+	1

*ОТГ, сайт яких представлений сайтом селищної ради

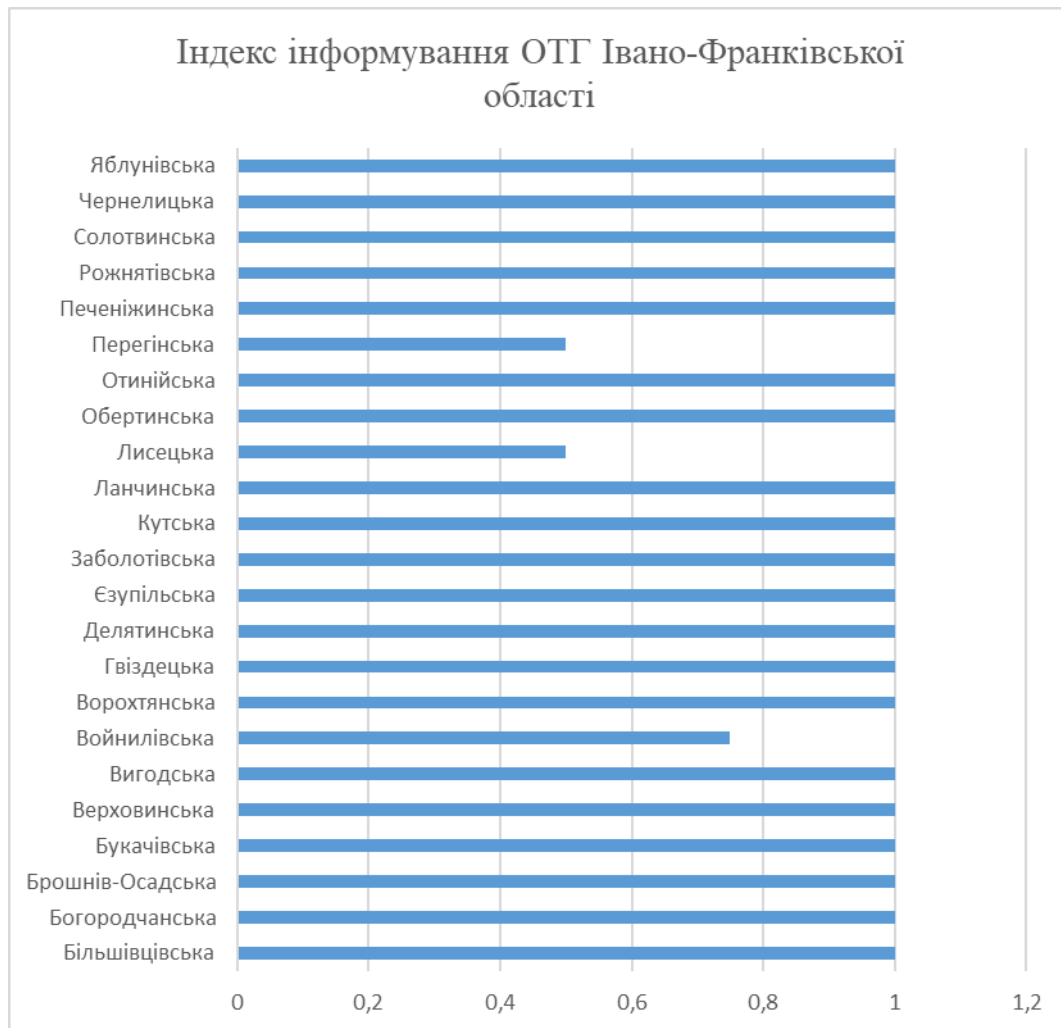

Рис. 3. Індекс інформування ОТГ Івано-Франківської області

Що стосується Миколаївської області, то проблемним виявився пошук сайту та сторінки в соціальній мережі Кривоозерської ОТГ. Вона представлена сайтом селищної ради [11], який не індексується в пошуковій системі Google і знайти його можна тільки через посилання на офіційній сторінці у Facebook [5]. Також у соціальній мережі Facebook, є сторінка не громади, а селищної ради. Контактний телефон зазначений на сайті gromada.info [15], а електронна адреса пошти розміщена лише на сторінці у соціальній мережі, що значно ускладнює пошук необхідного каналу для отримання інформації. Індикатор інформування (І) Кривоозерської ОТГ = 0.5.

Щодо Івано-Франківської області [3], то 17% селищних ОТГ мають проблеми зв'язку з громадянами вже на першому рівні комунікації. У 5 з 23 селищних ОТГ сайт у соціальній мережі Facebook представлений сайтом селищної ради (Верховинська, Вигодська, Ворохтянська, Кутська, Рожнятівська). Войнилівська ОТГ не має офіційного сайту, зазначає електронну пошту та телефонні контакти на своїй сторінці у Facebook, тому Індикатор інформування = 0,75. Лисецька ОТГ не має офіційного сайту, має сторінку у Facebook, проте і там відсутні електронна пошта і телефонні лінії (їх довелося шукати через Google), тому Індикатор інформування = 0,5. Перегінська ОТГ також не має офіційного сайту, має сторінку у Facebook, де зазначена тільки електронна пошта, телефонні лінії відсутні, тому Індикатор інформування = 0,5. Хоч Рожнятівська ОТГ і має офіційний сайт, проте телефонні контакти зазначені тільки на сторінці у Facebook. Варто зазначити, що період створення власних сторінок ОТГ у соціальній мережі Facebook – 2017-2021 роки.

Розглядаючи зазначені громади, можна зробити висновок, що майже всі ОТГ мають свої офіційні сайти, які є активними та мають корисні посилання, контактні телефони та електронну адресу пошти. Тож, формально має забезпечуватися інформування через сайт, електронну пошту та телефонні лінії. Щодо останніх, то більшість сайтів має лише один зазначений номер телефону без указування відповідальної особи за комунікацію, що знижує якісний аспект усього комунікаційного процесу. Інформування через соціальні мережі, зокрема Facebook, у зазначених громадах також здійснюється. Проте, така комунікація має різні варіанти: від власних повідомлень громади, репостів офіційної інформації із різних офіційних джерел

та наявність коментарів дописувачів до сторінок, які лише транслюють інформацію із інших сторінок органів державної влади. Хоча, як зазначає Н. Фролова, оптимальна присутність в соціальній мережі Facebook має визначатися кількістю публікацій 4-5 на день [12].

Отже, налагодження ефективного процесу інформування не тільки через офіційні сайти, а й через мережеве середовище, відкритість та прозорість ОТГ перед громадою стають додатковим чинником їхньої суспільної підтримки через розуміння ними, внаслідок інформаційно-комунікаційної взаємодії, громадських потреб і відбір тих інструментів діяльності, що забезпечують результативність та ефективність. Як бачимо на прикладі зазначених вище областей, рівень інформування в громадах має безпосередній вплив на соціально-економічний розвиток регіону, тому стратегія розвитку регіону має включати і комунікаційну стратегію. Але зважаючи на недостатність методологічної бази й відсутність єдиної методики комплексної оцінки ефективності процесу інформування в громадах, питання розвитку соціальних мереж у взаємовідносинах органів публічної влади та суспільства потребує подальших досліджень. Крім того, подальшого дослідження вимагає розрахунок комунікаційного індексу для формування комунікаційної стратегії ОТГ.

Бібліографічний список:

1. Готун А. Основні концепції дослідження комунікації в політичній системі суспільства. Політичний менеджмент, 2011, № 1, с. 75-86.
2. Дрешпак В. Комунікації в публічному управлінні: навч. посіб. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2015, 168 с.
3. Івано-Франківська область – Громади – Децентралізація. URL: <https://decentralization.gov.ua/areas/0342/gromadu>
4. Кодекс кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень / Ухвалений Конференцією міжнародних неурядових організацій Ради Європи на засіданні 1 жовтня 2009 року. URL: <https://rm.coe.int/16802eeddb>.
5. Кривоозерська селищна рада. URL: <https://www.facebook.com/Kryvoozerskaselyshchnarada/>
6. Медіавподобання громадян в умовах пандемії змінюються. URL: <https://dif.org.ua/article/mediavpodobannya-gromadyan-v-umovakh-pandemii-zminyuyutsya>
7. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів за січень-грудень 2020 року. Міністерство розвитку громад та територій України, Директорат регіональної політики, 2021. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2021/03/rejtyngova-oczinka-za-sichen-gruden-2020-roku.pdf>
8. Політологічний словник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. М.Ф. Головатого та О.Ф. Антоноука, К.: МАУП, 2005. 792 с.
9. Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник / За наук. ред. д-ра політ. н. Хоми Н. М. [В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.]. Львів: «Новий Світ – 2000», 2014. 778 с.
10. Посібник з інформування та залучення мешканців у роботу ЦНАП. 2019. URL: <https://tsnap.ulead.org.ua/wp-content/uploads/2019/07/Posibnyk-z-informuvannya-ta-zaluchennya.pdf>
11. Сайт Кривоозерської селищної ради. URL: https://krivoezero-decentralization.gov.ua/?fbclid=IwAR26FBy5m_jwrjGMIQ4aN-q7Eqg02dwnyBXwic6voDjTtYW2Sx2Y5QsGm38
12. Фролова Н. Особливості використання соціальних мереж у діяльності органів публічної влади. Публічне адміністрування: теорія та практика. 2019, Вип. 1 (21). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patr_2019_1_12.
13. Штурхецький С. Розвиток комунікативних стратегій в місцевому самоврядуванні в Україні. Наукові розвідки з державного та муніципального управління. 2013, № 1. С. 269-283.
14. Facebook – найпопулярніша соцмережа українців, за нею йдуть Instagram і Telegram – дослідження. URL: <https://ms.detector.media/sotsmerezhi/post/25606/2020-09-29-facebook-naypopulyarnisha-sotsmerezha-ukraintsiv-za-neyu-ydut-instagram-i-telegram-doslidzhennya/>
15. GROMADA.INFO: інформаційно-довідковий портал ОМС України. URL: <https://gromada.info/gromada/krivoozerska/>

References:

1. Hotun, A. Osnovni kontseptsii doslidzhennia komunikatsii v politychnii systemi suspilstva. Politychnyi menedzhment, 2011, № 1. P. 75-86.
2. Dreshpak, V. Komunikatsii v publichnomu upravlinni: navch. posib. Dnipro: DRIDU NADU, 2015. 168 p.
3. Ivano-Frankivska oblast – Hromady – Detsentralizatsiia. URL: <https://decentralization.gov.ua/areas/0342/gromadu>
4. Kodeks krashchyykh praktyk uchasti hromadskosti u protsesi pryiniattia rishen / Ukhvalenyi Konferentsiieiu mizhnarodnykh neuriadovykh orhanizatsii Rady Yevropy na zasidanni 1 zhovtnia 2009 roku. URL: <https://rm.coe.int/16802eeddb>.
5. Kryvoozerska selyshchna rada. URL: <https://www.facebook.com/Kryvoozerskaselyshchnarada/>
6. Mediavpodobannia hromadian v umovakh pandemii zminiuiutsia. URL: <https://dif.org.ua/article/mediavpodobannya-gromadyan-v-umovakh-pandemii-zminyuyutsya>

7. Monitorynh sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehioniv za sichen-hruden 2020 roku. 2021. Ministerstvo rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy, Dyrektorat rehionalnoi polityky. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2021/03/rejtyngova-oczinka-za-sichen-gruden-2020-roku.pdf>
8. Politolohichni slovnyk: navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. / za red. M.F. Holovatoho ta O.F. Antoniuka. K.: MAUP, 2005. 792 p.
9. Politolohiia: navchalnyi entsyklopedychnyi slovnyk dovidnyk / Za nauk. red. d-ra polit. n. Khomy N. M. [V. M. Denysenko, O. M. Sorba, L. Ya. Uhryn ta in.]. Lviv: «Novyi Svit – 2000», 2014. 778 p.
10. Posibnyk z informuvannia ta zaluchennia meshkantsiv u robotu TsNAP. 2019. URL: <https://tsnap.ulead.org.ua/wp-content/uploads/2019/07/Posibnyk-z-informuvannya-ta-zaluchennya.pdf>
11. Sait Kryvoozerskoi selyshchnoi rady. URL: https://krivoezero-decentralization.gov.ua/?fbclid=IwAR26FBY5m_jwrjGMIQ4aN-q7Eqg02dwnyBXwic6voDjTtYW2Sx2Y5QsGm38
12. Frolova, N. Osoblyvosti vykorystannia sotsialnykh mrezh u diialnosti orhaniv publichnoi vlady. *Publichne administruvannia: teoriia ta praktyka*, 2019, Vyp. 1 (21). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2019_1_12.
13. Shturkhetyskyi, S. Rozvytok komunikatyvnykh stratehii v mistsevomu samovriaduvanni v Ukraini. *Naukovi rozvidky z derzhavnoho ta munitsypalnoho upravlinnia*. 2013, № 1. p. 269-283.
14. Facebook – naipopuliarnisha sotsmerezha ukrainsiv, za neiu ydut Instagram i Telegram – doslidzhennia. URL: <https://ms.detector.media/sotsmerezhi/post/25606/2020-09-29-facebook-naypopulyarnisha-sotsmerezha-ukrainsiv-za-neyu-ydut-instagram-i-telegram-doslidzhennya/>
15. GROMADA.INFO: informatsiino-dovidkovyi portal OMS Ukrainy. URL: <https://gromada.info/gromada/krivoozerska/>

DOI 10.31558/2617-0248.2021.6.10

УДК 316.444.3(477)

СОЦІАЛЬНІ ЛІФТИ ЯК МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3380-7850>

Кривошеїн В. В., д. політ. н., професор, завідувач кафедри Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5769-7345>

Примуш М. В., д. політ. н., професор Донецького національного університету імені Василя Стуса

Метою даної статті є характеристика функціонування соціальних ліфтів як одного із дієвих механізмів реалізації державної молодіжної політики. Визначено, що в умовах переходу до постіндустріальної фази цивілізаційного розвитку основною метою реалізації державної молодіжної політики в Україні має бути: створення умов для самореалізації кожної молодої людини та розвиток ініціатив молоді на принципах відкритості, системності та комплексності шляхом відновлення та покращення дії у суспільстві соціальних ліфтів. При цьому мають зберігатися вертикальні (традиційні) соціальні ліфти, пов'язані з ієрархічною структурою суспільства, та горизонтальні соціальні ліфти, створені із використанням інформаційно-комунікативних мереж і віртуальних середовищ. Продемонстровано, що державна молодіжна політика має бути орієнтована на створення і вдосконалення правових, соціально-економічних, науково-дослідницьких, організаційних умов успішної соціалізації і самореалізації української молоді, використання її творчого потенціалу в інтересах розвитку суспільства. Розкрито, що у державній молодіжній політиці необхідно враховувати такі основні стратифікуючі чинники: економічний добробут (дохід, багатство, власність), що ґрунтується на показниках середньо-осібного грошового доходу в системі «багатий – бідний»; маргіналізація значної частини населення, яка викликана значною спадаючою мобільністю в умовах загальної кризи й радикальних реформ, набуває переважно змушений характер під впливом зовнішніх факторів, пов'язаних із соціально-економічною й соціокультурною трансформацією суспільства в цілому; падіння значення освіти як фактору висхідної мобільності, що обумовлено нерівністю в одержанні освітніх можливостей для малозабезпечених (низькодохідних) груп.

Ключові слова: соціальна мобільність, види, загальні закономірності, функції вертикальної соціальної мобільності, види, канали соціальних ліфтів, соціальний контроль, стратифікуючі фактори.

Kryvoshein V. V., Prymush M. V. Social lifts as a mechanism for implementing state youth policy

The purpose of this article is to characterize the functioning of social lifts as one of the effective mechanisms for implementing state youth policy. It is determined that in the transition to the post-industrial phase of civilization development the main goal of the state youth policy in Ukraine should be: creating conditions for self-realization of every young person and development of youth initiatives on the principles of openness, system and comprehensiveness by restoring and improving social lifts. At the same time, vertical (traditional) social lifts connected with the hierarchical structure of society and horizontal social lifts created with the use of information and communication networks and virtual environments should be preserved. It is demonstrated that the state youth policy should be focused on the creation and improvement of legal, socio-economic, research, organizational conditions for successful socialization and self-realization of Ukrainian youth, the use of their creative potential in the interests of society. It is revealed that in the state youth policy it is necessary to take into account the following main stratifying factors: economic well-being (income, wealth, property), which is based on the indicators of the average monetary income in the system "rich – poor" the marginalization of a large part of the population, caused by a significant declining mobility in the context of the general crisis and radical reforms, is mainly forced under the influence of external factors related to socio-economic and socio-cultural transformation of society as a whole; falling importance of education as a factor of upward mobility, due to inequality in obtaining educational opportunities for low-income groups.

Keywords: social mobility, types, general regularities, functions of vertical social mobility, types, channels of social lifts, social control, stratifying factors.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасна українська молодь за своїми життєвими пріоритетами, які формують світогляд та стають регуляторами поведінки, дуже відрізняється від попередників. Такі відмінності продиктовані викликами сьогодення. Молодому фахівцю необхідно володіти великим обсягом постійно оновлюваної інформації, встигати за стрімким розвитком технологій, уміти вчитися самостійно та протягом усього життя. Саме такі соціально-політичні й економічні умови у контексті перехідного процесу України зумовили появу характеристик, що виділяють сучасну молодь від інших поколінь. Держава, через свою молодіжну політику, покликана створювати необхідні умови для зміцнення гарантій забезпечення прав і свобод молодих громадян, надавати допомогу в реалізації і самореалізації їх творчих можливостей та ініціатив, залучати молодь до активної участі в економічному та соціально-культурному розвитку суспільства. Відповідно, державна молодіжна політика повинна забезпечити рівні можливості для розкриття творчого, професійного, інтелектуального потенціалу молоді, набуття нею соціального досвіду та вміння жити в громадянському суспільстві, повинна вимагати більш активного втілення в життя задекларованих положень, тобто підкріплення конкретними практичними діями, які були б відчутні в молодіжному середовищі [6, с. 88].

Отже, як справедливо стверджує Михайло Обіход, метою ефективної реалізації державної молодіжної політики має бути «створення умов для формування суспільно активної і національно свідомої молоді шляхом відновлення та покращення дії у суспільстві соціальних «ліфтів», піднесення ефективності такої політики, створення і вдосконалення правових, соціально-економічних, науково-дослідницьких, організаційних умов успішної соціалізації і самореалізації української молоді, використання її творчого потенціалу в інтересах розвитку суспільства [13, с. 160]. Тобто державна молодіжна політика має відкривати для молоді соціальні ліфти.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою даної статті є характеристика функціонування соціальних ліфтів як одного із дієвих механізмів реалізації державної молодіжної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. У науковій літературі розгляд даної тематики започатковано П. Сорокіним, який, зокрема, виділено вісім соціальних ліфтів: армія, церква, школа (освіта), політика, мистецтво, засоби масової інформації, бізнес, сім'я (див.: [20]). Серед зарубіжних авторів до проблеми соціальної мобільності, включаючи і соціальні ліфти, зверталися Рейнхард Бендікс [18], Ентоні Гідденс [4], Сеймур Ліпсет [18], Толкотт Парсонс [19] та ін. Ця проблема активно досліджувалася такими українськими авторами, як Ірина Герасимова [3], Микола Дроботенко [7–8], Наталія Коваліско [9–10], Євгенія Крашевська [11], Ігор Кудінов [11], Наталія Ніколаєнко [5], Валерій Новіков [12], Надія Попадюк [14], Ольга Птахіна [15], Таїсія Ратушна [11], Оксана Сенюра [9; 16], Валентина Фрицюк [3] та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Отже, у вітчизняному науковому дискурсі проблема соціальних ліфтів здебільшого розглядалася в контексті елітобудування, підготовки фахівців, зокрема, в сфері публічного управління, соціального структурування та соціалізації. В умовах міжгенераційної трансформації забезпечення належного функціонування соціальних ліфтів є ключовим напрямом сучасної державної молодіжної політики і потребує поглибленого осмислення крізь призму методології соціального пізнання.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Проблема соціального ліфту пов'язана із соціальною мобільністю. За визначенням відомого американського соціолога російського походження Пітіріма Сорокіна, соціальна мобільність – це переміщення індивідів всередині соціального простору, будь-який перехід індивіда або соціального об'єкта (цінності), тобто всього того, що створено або модифіковане людською діяльністю, з однієї соціальної позиції до іншої [20, р. 292]. Він виокремлює два основні типи соціальної мобільності: *горизонтальна* й *вертикальна* [20, р. 292-298]. Соціальні ліфти здебільшого належать до вертикальної соціальної мобільності. Вертикальна мобільність існує в будь-якому суспільстві, а між соціальними прошарками повинні бути якісь шляхи, якими індивіди й групи переміщуються вгору або вниз із одного соціального прошарку в інший.

Залежно від напрямку вертикального переміщення розрізняють два види вертикальної мобільності: висхідна й спадна (тобто соціальний підйом або соціальний спуск). З цього приводу П. Сорокін пише: «Висхідні течії існують в двох основних формах: проникнення індивіда з нижнього шару в існуючий більш високий шар; або створення такими індивідами нової групи і проникнення всієї групи в більш високий шар на рівень із вже існуючими групами цього шару. Відповідно і спадні течії також мають дві форми: перша полягає в падінні індивіда з більш високої соціальної позиції на більш низьку, не руйнуючи при цьому вихідної групи, до якої він раніше належав, інша форма проявляється в деградації соціальної групи в цілому, в пониженні її рангу на тлі інших груп або в руйнуванні її соціальної єдності. У першому випадку “падіння” нагадує нам людину, що впала з корабля, в другому – занурення у воду самого судна з усіма пасажирями на борту або аварії корабля, коли він розбивається вщент» [20, р. 292-293].

Загальні *закономірності* вертикальної соціальної мобільності в цілому такі:

- ніколи не існувало суспільства, соціальні прошарки якого були б абсолютно закриті або в яких була б відсутня вертикальна мобільність у трьох її основних аспектах – політичному, економічному і професійному;

- ніколи не існувало суспільства, в якому вертикальна соціальна мобільність була б абсолютно вільною, а перехід з одного соціального прошарку в інший здійснювався би без усякого спротиву. Це означає, що усередині організованого (стратифікованого) суспільства функціонує своєрідне «сито», «яке просіює» індивідів і дозволяє деяким із них підніматися наверх, залишаючи інших на нижніх щаблях, і навпаки;

- вертикальна соціальна мобільність змінюється від суспільства до суспільства й від одного історичного періоду до іншого, тобто має коливальний характер [20, р. 295–298].

Соціальний ліфт – це умовне найменування сукупності чинників, системи об'єктивних умов, принципів, вироблених громадськими інститутами й соціальними спільнотами, групами, закріплених у вигляді цілісної державної політики, що визначально впливають на формування вертикальної соціальної мобільності індивідів. Соціальний ліфт – це власне «механізм соціальної мобільності», що заохочує конкуренцію індивідів і забезпечує мобільному індивіду напрям «до гори». Іншими завданнями цього механізму є відбір кращих; «фільтр» або захист суспільства від непрофесіоналів; управління можливостями людини: у суспільстві – соціальними можливостями, у професійній діяльності – професійними тощо [9, с. 80].

Соціальний ліфт – це суспільний механізм, який відповідальний за відбір у вищі верстви найбільш здібних осіб. У цілому соціальний ліфт виконує три *функції*:

- відбір найбільш соціально активних індивідів (підвищує діяльність еліти й, відповідно, усього суспільства);

- відбір у лави еліти найбільш здібних представників суспільства із нижчих верств (це сприяє призупиненню соціальних протестів);

- для людей цінністю стає позиція, яка веде до успіху [9, с. 80].

Часто соціальний ліфт визначають як спосіб піднятися й допомогти людині зайняти більш привілейоване становище в суспільстві. Рушійною силою дієвих соціальних ліфтів є зацікавлені сторони, якими є як держава, суспільство, що реалізують свою волю через інститути влади, соціальні інститути, так і сама людина, котра має до того ж розвинений комплекс професійно мобільних якостей.

Соціальні ліфти поділяють на два види: *традиційний* варіант, тобто функціонування соціальних ліфтів, яке пов'язане з ієрархічною структурою суспільства, та *горизонтальні* соціальні ліфти, створені із використанням інформаційно-комунікативних мереж і віртуальних середовищ. Саме у світі віртуальності людина здатна створювати й використовувати соціальні ліфти, які пізніше можна запровадити в реалії суспільства (див.: [17]).

Основними *каналами* соціальної циркуляції («ліфтами») є: освіта, армія, церква, політика, мистецтво, засоби масової інформації, бізнес і сім'я, а також державна служба, громадська діяльність, спорт, шоу-бізнес.

Усередині стратифікованого суспільства існують не тільки канали вертикальної циркуляції («ліфти»), а й «сито», яке «просіює» індивідів і визначає їм відповідне місце в суспільстві. Основною метою цього соціального контролю є розподіл індивідів відповідно до їх здібності успішно виконувати соціальні функції, однак, це не означає, що зазначений соціальний механізм завжди правильно розподіляє індивідів відповідно до їхніх можливостей [20, р. 78].

До соціальних механізмів тестування, селекції й розподілу (тобто до соціального «сита» або «фільтру») належать ті ж суспільні інститути, які виконують, крім іншої, роль соціальних ліфтів. При цьому, як зауважує Оксана Болотська, «сім'я, церква і школа є інституціональними механізмами, які перевіряють насамперед загальні здібності індивідів (психобіологічні, інтелектуальні й моральні якості), необхідні для успішного виконання спільних соціальних функцій. Інші інститути (як от політичні, економічні та професійні організації) є соціальними механізмами, які тестують і селекціонують спеціальні здібності індивідів, необхідні для успішного виконання спеціальних функцій у певній галузі людської діяльності» [1].

У цілому, як зазначають Ю. Годован і Н. Ніколаєнко, «соціальна мобільність молоді в сьогоднішніх умовах виступає в Україні запорукою для майбутніх демократичних перетворень, створення комфортних умов для розвитку молодшої особистості, формування в неї громадянської свідомості, й залучення її до важливих соціальних, політичних, економічних, культурних процесів, які мають місце відбуватися в суспільстві» [5, с. 78].

У державній молодіжній політиці необхідно враховувати зміни, що відбуваються у суспільстві, а саме: виникають нові системи соціальної диференціації, що змінюють мотивацію діяльності й можливість економічних досягнень практично всіх категорій населення. Радикальні зміни відносин власності й влади привели до формування нової шкали рівності-нерівності в соціальній організації суспільства. Основною тенденцією тут є поглиблення соціальної нерівності. Внаслідок цього постає питання про виділення основного стратифікуючого фактору, що діє як об'єктивно, так і через визнання його таким у свідомості людей.

Безумовно, основним стратифікуючим фактором в Україні є економічний (дохід, багатство, власність), що ґрунтується на показниках середньоосібного грошового доходу в системі «багатий – бідний». Так, станом початок ХХІ ст. в Україні співвідношення між грошовими доходами 10 % найбільш забезпечених і 10 % найменш забезпечених груп населення перевищує 12 разів, тоді як у більшості високо розвинутих країнах світу цей коефіцієнт значно менший, наприклад, у Німеччині доходи 10 % найбагатших перевищують доходи 10 % найбідніших у 6,9 рази, Канаді та Японії – у 3,7 рази, а в Швеції він є найнижчим і становить 2,7 рази (див.: [2]). Очевидно, що таке співвідношення зберігається і до сьогодні.

Іншим основним стратифікуючим фактором є маргіналізація значної частини населення, тобто проміжний стан людини або групи між іншими людьми, групами, яке виникає внаслідок втрати органічного зв'язку зі сталою системою відносин, з споконвічно природним соціокультурним середовищем. Відмінною рисою маргінальності в Україні є, по-перше, те, що вона викликана значною спадаючою мобільністю в умовах загальної кризи й радикальних реформ, і по-друге, вона носить переважно змушений характер під впливом зовнішніх факторів, пов'язаних із соціально-економічною й соціокультурною трансформацією суспільства в цілому, яка, в свою чергу, призвела до зміни або повної втрати пов'язаного з ним соціального середовища, соціальних зв'язків й системи ціннісних орієнтацій соціальних групи, які раніше мали високий статус.

Освіта як канал соціального ліфту для молоді все більше втрачає цінність й усе більше стає метою для одержання високого статку в майбутньому. З одного боку, молодь цінує хорошу «грошову» роботу, а з іншого боку – освіта й професія мають інструментальну цінність як засіб досягнення матеріального благополуччя. Така прагматизація освіти приводить до орієнтації закладів освіти винятково на професійну підготовку й відмову від таких важливих аспектів змісту освіти, як виховання й соціалізація. Це виносить за рамки освіти такі актуальні для суспільства, яке трансформується, процеси, як вироблення прийнятної для більшості українців нової системи цінностей, формування соціальних норм, спрямованих на затвердження цих цінностей, і в першу чергу соціального партнерства різних статусних груп. Іншою стороною, що визначає падіння значення освіти як фактору висхідної мобільності, стає нерівність в одержанні освітніх можливостей для низькодохідних груп. Соціальна диференціація відбувається вже на рівні середньої школи, коли збільшення обсягу платних послуг з одного боку, і ріст числа ліцеїв і коледжів, які надають освітні послуги на комерційній основі, з іншої, виводять за рамки змагання за якісну освіту молодь із малозабезпечених родин технічної інтелігенції, традиційно орієнтованих на вищу освіту [1].

На нашу думку, у державній молодіжній політиці мають бути запроваджені дієві заходи профілактики деформації системи соціальних ліфтів. Основними напрямками такої роботи у сфері освіти є такі:

- освіта має бути постійно діючим чинником протягом усього життя людини (причому пріоритет повинен віддаватися підвищенню та розширенню людиною вже освоєної раніше кваліфікації, а не безкінечним множенням їхньої кількості);
- освіта має бути доступною для всіх дійсно бажаючих (що обов'язково вимагає вибудовування різномірневої системи тривалого накопичення «показників успішності» в певній сфері діяльності: навчальній, соціальній тощо, яка переходить із одного рівня освіти на інший);
- освіта має охоплювати не тільки розповсюджені сьогодні групи («талановиту молодь» тощо), а й передбачати варіанти для цільових груп, які не на сьогоднішні елітними; розширювати соціальні позиції, розповсюджені в суспільстві (робітничі професії, соціальна сфера, благодійність), зробивши їх привабливими просторами соціальної мобільності.

В Україні для представників малозабезпечених (низькодохідних) верств, навіть для тих, хто має високий рівень освіти, професійної підготовки й соціальної активності, використання цих ліфтів є

надзвичайно проблематичним. Тенденцією розвитку системи вищої освіти в Україні є збільшення питомої ваги в ній платної освіти. Наростання тенденції платності різко зменшує можливості одного з головних каналів соціальної мобільності, яка в сучасних умовах України спрямована не лише на перехід до вищої страти, а й на те, щоб вирватися із вимушеного перебування в маргінальному прошарку. Низка досліджень засвідчує, що на сьогодні можна говорити про формування так званого «соціального трембу»: наявні соціальні ліфти або обмежені надзвичайно вузькими соціальними угрупованнями (наприклад, відмінне навчання чи перемога в олімпіадах можуть підняти шанси випускника школи на позаконкурсний вступ у престижний виш), або початково мають обмежену висоту «підйому» (наприклад, борець загону за період навчання у виші може стати бригадиром).

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. В умовах переходу до постіндустріальної фази цивілізаційного розвитку молодій людині конче потрібно володіти великим обсягом постійно оновлюваної інформації, встигати за стрімким розвитком технологій, уміти вчитися самостійно та протягом усього життя. Тому основною метою реалізації державної молодіжної політики в Україні має бути: створення умов для самореалізації кожної молодої людини та розвиток ініціатив молоді на принципах відкритості, системності та комплексності, що особливо стосується поглиблення соціальної політики та підвищення якості життя. Державна молодіжна політика має бути спрямована на створення умов для формування суспільно активної і національно свідомої молоді шляхом відновлення та покращення дії у суспільстві соціальних ліфтів. При цьому в сучасних умовах мають зберігатися обидва види соціальних ліфтів – вертикальні (традиційні) соціальні ліфти, пов'язані з ієрархічною структурою суспільства, та горизонтальні соціальні ліфти, створені із використанням інформаційно-комунікативних мереж і віртуальних середовищ. У цілому державна молодіжна політика має бути орієнтована на створення і вдосконалення правових, соціально-економічних, науково-дослідницьких, організаційних умов успішної соціалізації і самореалізації української молоді, використання її творчого потенціалу в інтересах розвитку суспільства.

Також у державній молодіжній політиці необхідно враховувати зміни, що відбуваються у суспільстві. Зокрема, реалізуючи державну молодіжну політику варто враховувати такі основні стратифікуючі чинники: економічний добробут (дохід, багатство, власність), що ґрунтується на показниках середньо-осібного грошового доходу в системі «багатий – бідний»; маргіналізація значної частини населення, яка викликана значною спадаючою мобільністю в умовах загальної кризи й радикальних реформ, набуває переважно змушений характер під впливом зовнішніх факторів, пов'язаних із соціально-економічною й соціокультурною трансформацією суспільства в цілому; падіння значення освіти як фактору висхідної мобільності, що обумовлено нерівністю в одержанні освітніх можливостей для малозабезпечених (низькодохідних) груп.

Бібліографічний список:

1. Болотська О. А. Чинники соціальної мобільності сучасної молоді в контексті реформування системи вищої освіти. *Науковий вісник Донбасу*. 2012. № 4. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=nvd_2012_4_24 (дата звернення: 30.08.2021).
2. Волинський Г. Про соціальну диференціацію населення. *Економіка України*. 2008. № 2. С. 79–84.
3. Герасимова І., Фрицюк В. Становлення феномена «професійна мобільність». *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 27 (1). С. 270–274.
4. Гідденс Е. Соціологія. Київ: Основи, 1999. 726 с.
5. Годован Ю. В., Ніколаєнко Н. О. Соціальна мобільність молоді як стратегічна складова політичної соціалізації молоді. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Сер.: Політичні науки*. 2017. С. 76–78.
6. Гуцалова М. В. Державна молодіжна політика як фактор залучення молоді до участі у державотворчих процесах. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Серія: Державне управління*. 2009. Т. 110, вип. 97. С. 85–88.
7. Дроботенко М. Проблема зміни еліт, або чи працюють «соціальні ліфти» для молоді? *Українознавчий альманах*. 2013. Вип. 14. С. 103–106.
8. Дроботенко М. М. Соціальні ліфти для обдарованої молоді – як необхідність виховання і підготовки еліти нації. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2014. № 5. С. 20–23.
9. Коваліско Н. В., Сенюра О. В. Специфіка та механізми функціонування соціальних ліфтів у сучасному суспільстві. *Актуальні проблеми філософії та соціології: науково-практичний журнал*. 2015. Вип. 6. С. 79–82.
10. Коваліско Н. Соціальний ліфт як чинник структурування сучасного українського суспільства. *Український соціологічний журнал*. 2014. № 1–2. С. 59–64.
11. Крашевська Є. В., Ратушна Т. О., Кудінов І. О. Державна служба як соціальний ліфт до регіональних еліт: у вимірі якісної соціології. *Грані: науково-теоретичний альманах*. 2019. Т. 22, № 8. С. 56–63.
12. Новіков В. М. Освіта як інструмент професійної і соціальної мобільності. *Демографія та соціальна економіка*. 2010. № 2. С. 26–35.

13. Обіход М. Вдосконалення державного управління реалізацією молодіжної політики в Україні. *Ефективність державного управління*. 2017. Вип. 3 (52), ч. 1. С. 159–167.
14. Попадюк Н. І. «Соціальний ліфт» як механізм формування державно-управлінської еліти України. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління*. 2012. № 1. С. 296–304.
15. Птахіна О. М. Соціально-професійна мобільність фахівця як фактор професійної успішності. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2018. № 6. С. 202–208.
16. Сенюра О. В. Соціальна мобільність у просторі великого міста: монографія. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2015. 216 с.
17. Castells M. *The Information Age: Economy, Society and Culture. Vol. I. The Rise of the Network Society. Cambridge, Ma.; Oxford, UK: Blackwell, 1996. 556 p.; Vol. II. The Power of Identity. Cambridge, Ma.; Oxford, UK: Blackwell, 1997. 461 p.; Vol. III. End of Millennium. Cambridge, Ma.; Oxford, UK: Blackwell, 1998. 418 p.*
18. Lipset S. M., Bendix R. *Social Mobility in Industrial Society*. Berkeley: University California Press, 1959. Xxi, 309 p.
19. Parsons T. *The Social System*. New York: The Free Press, 1951. 575 p.
20. Sorokin P. A. *Social and Cultural Mobility*. New York: The Free Press, 1959. 645 p.

References:

1. Bolotska O. A. (2012) Chynnyky sotsialnoi mobilnosti suchasnoi molodi v konteksti reformuvannia systemy vyshchoi osvity. *Naukovyi visnyk Donbasu*. 4. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=nvd_2012_4_24.
2. Volynskyi H. (2008) Pro sotsialnu dyferentsiatsiiu naselennia. *Ekonomika Ukrainy*. 2, 79–84.
3. Herasymova I., Frytsiuk V. (2020) Stanovlennia fenomena «profesiina mobilnist». *Aktualni py-tannia humanitarnykh nauk*. 27 (1), 270–274.
4. Hiddens E. (1999) *Sotsiologhiia*. Kyiv: Osnovy.
5. Hodovan Yu. V., Nikolaienko N. O. (2017) Sotsialna mobilnist molodi yak stratehichna skladova politychnoi sotsializatsii molodi. *Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasyliia Stu-sa. Serii: Politychni nauky*. 76–78.
6. Hutsalova M. V. (2009) Derzhavna molodizhna polityka yak faktor zaluchennia molodi do uchasti u derzhavotvorchyykh protsesakh. *Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiia»]. Serii: Derzhavne upravlinnia*. 110 (97), 85–88.
7. Drobotenko M. (2013) Problema zminy elit, abo chy pratsiuiut «sotsialni lify» dlia molodi? *Ukrainoznavchyi almanakh*. 14, 103–106.
8. Drobotenko M. M. (2014) Sotsialni lify dlia obdarovanoi molodi – yak neobkhdnist vykhovannia i pidhotovky elity natsii. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti*. 5, 20–23.
9. Kovalisko N. V., Seniura O. V. (2015) Spetsyfika ta mekhanizmy funktsionuvannia sotsialnykh liftiv u suchasnomu suspilstvi. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii: nauково-praktychnyi zhurnal*. 6, 79–82.
10. Kovalisko N. (2014) Sotsialnyi lift yak chynnyk strukturuvannia suchasnoho ukrainskoho suspilstva. *Ukrainskyi sotsiologichnyi zhurnal*. 1–2, 59–64.
11. Krashevskaya Ye. V., Ratushna T. O., Kudinov I. O. (2019) Derzhavna sluzhba yak sotsialnyi lift do rehionalnykh elit: u vymiri yakisnoi sotsiologii. *Hrani: nauково-teoretychnyi almanakh*. 22 (8), 56–63.
12. Novikov V. M. (2010) Osvita yak instrument profesiinoi i sotsialnoi mobilnosti. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*. 2, 26–35.
13. Obikhod M. (2017) Vdoskonalennia derzhavnoho upravlinnia realizatsiieiu molodizhnoi polityky v Ukraini. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia*. 3 (1), 159–167.
14. Popadiuk N. I. (2012) «Sotsialnyi lift» yak mekhanizm formuvannia derzhavno-upravlinskoi elity Ukrainy. *Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia. Serii: Upravlinnia*. 1, 296–304.
15. Ptkhina O. M. (2018) Sotsialno-profesiina mobilnist fakhivtsia yak faktor profesiinoi uspishnosti. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedagogichni nauky*. 6, 202–208.
16. Seniura O. V. (2015) Sotsialna mobilnist u prostori velykoho mista: monohrafiia. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki.
17. Castells M. (1996-1998) *The Information Age: Economy, Society and Culture. Cambridge, Ma.; Oxford, UK: Blackwell. Vol. I. The Rise of the Network Society; Vol. II. The Power of Identity; Vol. III. End of Millennium*.
18. Lipset S. M., Bendix R. (1959) *Social Mobility in Industrial Society*. Berkeley: University California Press.
19. Parsons T. (1951) *The Social System*. New York: The Free Press.
20. Sorokin P. A. (1959) *Social and Cultural Mobility*. New York: The Free Press.

DOI 10.31558/2617-0248.2021.6.11

УДК 338.43:504.64

**ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА СКЛАДОВА
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0295-5332>**Хилько М. І., д. філос. н., професор Київського національного університету
імені Тараса Шевченка**

Проаналізовано місце і роль екологічної безпеки в системі національної безпеки України. З'ясовано, що екологічна компонента є надзвичайно важливим, та все ще мало усвідомленим складником національної безпеки, що гарантує захищеність життєво-важливих інтересів людини, суспільства, держави і природного довкілля від реальних чи потенційних загроз, що їх створює здебільшого сама людина. Це накладає відбиток на політичну, економічну, соціальну, духовну, інформаційну, воєнну та інші сфери життєдіяльності і врешті-решт на здоров'я людини. Тому українська держава не може бути ні демократичною, ні правовою, ні соціальною (про йдеться у Ст 1. Конституції України) якщо вона не буде екологічною, якщо не забезпечить первинні права людини на чисте повітря, чисту воду і продукти харчування. Ось чому екологічну безпеку слід розглядати не просто як складову національної безпеки, а як фундаментальну її складову і навіть більше – як інтегратора, який здатен консолідувати суспільство і забезпечити його прогресивний поступ.

Виявлені основні причини виникнення надзвичайних ситуацій, небезпек, загроз, техногенних аварій і катастроф в Україні за останні роки. Акцентується увага на зростанні масштабів екологічних загроз у військово-промисловому комплексі, в хімічній, нафтохімічній галузі, агропромисловому комплексі. Зазначається про посилення синергетичного характеру дії небезпек. Визначено низку загроз національним інтересам в екологічній сфері.

Підсумовується, що при визначенні місця екологічного складника в системі національної безпеки важливий методологічний контекст полягає у стратегічному плануванні екологічної політики та визначенні особливостей формування відповідних прогностичних стратегій як складової цілісної системи національної безпеки на короткострокову та віддалену перспективу, що забезпечується системою організаційно-правових, економічних, технічних, санітарно-гігієнічних та інших заходів екологічного характеру.

Ключові слова: національна безпека, екологічна безпека, екологічні загрози, екологічна стратегія, національний екологічний інтерес.

Khylo M. I. Ecological security as a fundamental component of national security

The place and role of ecological safety in the national security system of Ukraine are analyzed. It has been found that the environmental component is an extremely important, but still little understood, component of national security, which guarantees the protection of vital interests of man, society, the state and the natural environment from real or potential threats posed by man himself. This affects the political, economic, social, spiritual, informational, military and other spheres of life and ultimately human health. Therefore, the Ukrainian state can be neither democratic, nor legal, nor social (referred to in Article 1 of the Constitution of Ukraine) if it is not ecological, if it does not ensure the primary human rights to clean air, clean water and food. That is why environmental safety should be considered not just as a component of national security, but as a fundamental component of it and even more – as an integrator who is able to consolidate society and ensure its progressive progress.

The main causes of emergencies, dangers, threats, man-made accidents and catastrophes in Ukraine in recent years have been identified. Emphasis is placed on the growth of the scale of environmental threats in the wax-industrial complex, in the chemical, petrochemical, agro-industrial complex. It is noted about strengthening of synergetic character of action of dangers. A number of threats to national interests in the ecological sphere are defined.

It is concluded that in determining the place of the environmental component in the national security system, an important methodological context is the strategic planning of environmental policy and determining the features of the formation of appropriate forecasting strategies as part of a holistic national security system in the short and long term. , sanitary and hygienic and other environmental measures.

Keywords: national security, ecological security, ecological threats, ecological strategy, national ecological interest.

Щодо термінів. Існує безліч визначень і трактувань поняття «національна безпека». Так, політологічний словник визначає його як «явище, яке в сучасному загальному визначенні характеризує якісний стан властивостей системи «особистість – суспільство – держава – природа», що забезпечує гармонійну взаємодію складових і підтримання оптимальних умов її існування і розвитку»[1, с.511]. Натомість у Законі України «Про основи національної безпеки України», цей термін вживається у такому значенні: «Національна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам»[2].

На наш погляд, *національна безпека* – це відсутність загроз правам і свободам людини, базовим цінностям суверенної держави, це спосіб самозбереження народу, який досяг рівня організації у формі незалежної держави. Цей спосіб уможлиблює його державно-організоване існування і вільний саморозвиток, надійний захист від зовнішніх і внутрішніх загроз. У такому розумінні національну безпеку України можна визначити як систему державно-правових та суспільних гарантій, що забезпечують стабільність життєдіяльності та розвитку державно-організованого народу України загалом, а також кожного громадянина держави окремо. Зауважимо, що безпека ніколи не буває повною і всеосяжною, безпека – це той рівень небезпек, з яким можна погодитись державі і суспільству в конкретно-історичних умовах, які не підривають стабільність життєдіяльності і його базові цінності. У такому контексті, відповідно до пропозицій «Фонду національної міжнародної безпеки» національну безпеку слід визначати як систему державних та суспільних гарантій, що забезпечують стабільний розвиток нації, захист базових цінностей та інтересів, джерел духовного і матеріального добробуту від зовнішніх та внутрішніх ворогів.

Україна, як і будь-яка інша суверенна держава, вибудовує власну систему національної безпеки. Останнім часом для України ця проблема актуалізувалася як *докорінними змінами базових цінностей внутрішнього розвитку так і змінами зовнішнього середовища*. Зокрема:

- 1) трансформація соціально-економічної моделі розвитку від адміністративно-командної до ринкової і демократичної політичної системи;
- 2) позитивні і негативні наслідки впровадження запропонованих реформ;
- 3) демонтаж міжнародної й європейської систем безпеки;
- 4) агресивна політика Російської Федерації проти України (анексія Криму, ведення «гібридної війни» на Сході України, диверсії на всій території України, зловна антиукраїнська інформаційна пропаганда як серед населення Росії, України так і всього світового співтовариства з метою досягнення стратегії геополітичного реваншу «русского мира»;
- 5) претензії до України деяких політичних сил як на офіційному так і не на офіційному рівні (нерідко підбурювані Російською Федерацією) з приводу тих чи інших територій. Так, Польща претендує на частину Львівської і Волинської областей; Словачка на Прикарпатську Русь; Румунія на Бессарабію, Північну Буковину, Хотин, острів Зміїний; Росія вже окупувала Крим; висуває свої претензії й Угорщина;
- 6) зростання загроз глобального характеру (виснаження природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища тощо).

Зазначене змушує постійно виявляти і своєчасно оцінювати реально існуючі і потенційні загрози безпеці України з метою визначення конкретних шляхів і засобів їх відвернення. Національна безпека України безпосередньо пов'язана з визначенням її національних інтересів, що віддзеркалюють вищі інтереси суспільства і громадянина. *До пріоритетних інтересів України*, згідно з Законом України "Стратегія національної безпеки України" *належать*:

- гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина;
- розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів;
- захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України;
- зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві;
- забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України;
- створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення;
- збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку;
- забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів;
- розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу Українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення;
- інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір та в євроатлантичний безпековий простір; розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України [3].

Із зазначено видно, що в концепції національної безпеки України важливе місце серед основних напрямків реалізації її інтересів, що здійснюються у різних сферах: політичній, економічній, соціальній, духовній, інформаційній, військовій належить екологічній.

Екологічна безпека є компонентом національної безпеки, що гарантує захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства, держави та довкілля від реальних чи потенційних загроз, що їх створюють природні чи антропогенні чинники [4, с.64]. До того ж, екологічна складова кожного із зазначених видів безпеки може стати тим інтегратором, що об'єднає їх у систему національної безпеки, допоможе знайти їх оптимальне співвідношення в цій системі. Більше того, сьогодні вже не викликає сумніву, що будь-який аспект національної безпеки, будь-то економічний, технологічний чи оборонний втрачає свій сенс у разі непридатності довкілля для життя і діяльності людини. Ось чому екологічну безпеку слід розглядати не як одну із складових національної безпеки суспільства, а як інтегратор, який здатний, з одного боку, консолідувати суспільство, а з іншого – забезпечити його прогресивний поступ.

Дослідження екологічної безпеки у складі національної безпеки держави мають певну історію. Початок досліджень припадає на кінець ХХ століття, коли усвідомлення незалежності держави потребувало методологічного і методичного забезпечення формування політики національної безпеки, вивчення засад національної безпеки як системного багатокомпонентного явища й однієї з фундаментальних основ державотворення. Тому розгляд екологічної безпеки в сучасних реаліях формування національної стратегії і зрівноваженої політики сталого економіко-екологічного розвитку вбачається актуальним науковим завданням.

Важливість дослідження екологічної безпеки в системі національної безпеки пов'язано з аналізом, попередженням та прогнозуванням надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, що характеризуються постійним збільшенням матеріальних збитків і соціальних втрат. Ще наприкінці ХХ ст. людство втрачало в результаті аварій і катастроф 5-10% сукупного валового продукту, тоді як його щорічний приріст становив лише 2-3%.

На сьогодні характер надзвичайних ситуацій почав різко змінюватися, небезпеки і загрози стають тісніш взаємопов'язаними, дослідження їх дедалі більше переходить у міждисциплінарну площину. Ризик природних катастроф збільшується за рахунок антропогенної діяльності, яка є першопричиною багатьох природних катаклізм, що мали місце останнім часом. Так, катастрофічні повені у Закарпатті, неконтрольована вирубка лісів, зсуви у місцях видобування корисних копалин і місцях високої урбанізації. Феномен техногенної сейсмічності у багатьох країнах (найбільша з них сталася 12.11.2017 року на ірано-іракському кордоні з магнітудою 7,3, за шкалою Ріхтера, який забрав життя майже півтисячі осіб). В тому ж 2017 році землетрус з магнітудою у 5,7 бали стався в Азербайджані. Небезпека потужних розломів земної кори залишається і на українсько-румунському кордоні в так званій зоні Вранча, який за припущеннями фахівців перевищить потужність 1977 року (тоді в Бухаресті загинули 15 тис. людей). Масив українських та румунських Карпат майже так само активний як у Чилі і у Гаїті і може досягти 8-9 балів за 12-бальною шкалою Ріхтера. Нагадаю, що землетрус 1927 року силою у 8,0 балів зруйнував фактично все побережжя Криму (під час землетрусу море в буквальному сенсі вивертало у повітря півкілометрові стовпи полум'я. Так вибухав газ із підземних родовищ).

Усе це прямо чи опосередковано пов'язано з господарською діяльністю людини. Заразом, екологічна безпека є проблемою транснаціональною і не може бути ефективно вирішена зусиллями лише однієї держави. Звідси – посилення ролі міжнародного співробітництва у цій сфері.

Останніми роками зростають масштаби екологічних небезпек, частіше виникають надзвичайні ситуації (причому здебільшого з вини людського фактору) на спеціальних об'єктах, зокрема атомної енергетики, найбільша з яких – аварія на Чорнобильській АЕС, Україна, 26.04.1986 р. (хоча початок подібного типу аварій увійшло в історію 12.12.1952 р., як дата першої у світі аварії на атомній електростанції. Причиною стала помилка технічного характеру, яку допустив персонал АЕС Чолк-Рівер в штаті Онтаріо (Канада); далі була велика аварія на АЕС Віндскейл-Пайл (Великобританія, 10.10.1957 р.); у 1969 р. сталася аварія на АЕС Святий Лаврентій (Франція); 22.03 1975 р. в Алабамі (США); у 1979 р. на АЕС Айленд (США); 30.09.1999 р. в Токамурі (Японія); 09.08.2004р. аварія на Аес Міхама на острові Хонсю(Японя).

На території України зберігається високий ризик виникнення надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру. Згідно Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України до 2030 року» в Україні функціонують 23767 потенційно небезпечних підприємств та інших об'єктів, аварії на кожному з яких можуть призвести до виникнення надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру державного, регіонального, місцевого та об'єктового рівня.

Щороку реєструється до 300 надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, внаслідок яких гинуть люди, завдаються великі економічні збитки.

Основними причинами виникнення техногенних аварій і катастроф та посилення негативного впливу внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру в Україні є: застарілість основних фондів, зокрема природоохоронного призначення, великий обсяг транспортування, зберігання і використання небезпечних речовин, аварійний стан значної частини мереж комунального господарства, недостатня інвестиційна підтримка процесу впровадження новітніх ресурсозберігаючих і екологічно чистих технологій в екологічно небезпечних галузях промисловості, насамперед металургійній, хімічній,

нафтохімічний та енергетиці; природоохоронні проблеми, пов'язані з істотними змінами стану геологічного та гідрогеологічного середовища та зумовлені закриттям нерентабельних гірничодобувних підприємств, шахт і розрізів, небажання суб'єктів господарювання здійснювати заходи із запобігання аваріям та катастрофам на об'єктах підвищеної небезпеки та потенційно небезпечних об'єктах тощо.

Зросли масштаби і кількість екологічних загроз і у військово-промисловому комплексі, в хімічній та нафтохімічній галузі тощо. Так, тільки за останні роки в Україні з вини людського фактора відбулося декілька надзвичайно небезпечних вибухів і пожеж на складах боєприпасів (26.09.2017 р. – с. Калинівка, Вінницької обл.; 23.03.2017. – м. Балаклія, Харківської обл.; 29.10.2015 р. – м. Сватове, Луганської обл.; 20.03.2014 р. – м. Кривий Ріг, Дніпропетровської обл.; 04.08.2008 – с. Лозове, Харківської обл.; тричі в с. Новобогданівка, Запорізької обл. – 06.15.2004 р.; 23.07.2005 р. і 19.08.2006 р.; 10.10.2003 р. – м. Артемівськ, Донецької обл. та ін., внаслідок яких загинули десятки людей, понівечені тисячі будинків і квартир, завдані мільярдні збитки). Значні загрози можуть виникнути і внаслідок зберігання потенційно небезпечних речовин, матеріалів, тимчасово законсервованих виробництв і технологій. З'явилися й нові, нетрадиційні види небезпек – в інформаційній та медико-біологічній сферах, загострюється проблема тероризму та релігійного екстремізму тощо.

Водночас посилюється синергійний характер дії небезпек. Масштаб, тяжкість економічних і соціальних наслідків надзвичайних ситуацій дедалі більшою мірою визначаються не тільки перебігом подій, а й станом суспільства загалом. Системна криза економіки України значно поглибила потенційну ураженість господарських, соціальних об'єктів, знизила рівень захищеності населення і територій, а розв'язана Російською Федерацією війна проти України посилила втрати виробничої інфраструктури, призвела до виснаження фінансової сфери, погіршення стану довкілля, ресурсних та соціально-демографічних втрат та руйнування інфраструктури життєзабезпечення. Тому стратегія регіонального та загальнодержавного розвитку має спрямовувати організацію інфраструктури відповідно до новітніх викликів і вимог безпеки життєдіяльності.

Згідно з Законом України «Про стратегію національної безпеки України» національна безпека України забезпечується шляхом проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих доктрин, стратегій, концепцій і програм у таких сферах, як політична, економічна, соціальна, воєнна, екологічна, науково-технологічна, інформаційна тощо.

Конкретні засоби і шляхи забезпечення національної безпеки України обумовлюються пріоритетністю національних інтересів, необхідністю своєчасних заходів, адекватних характеру і масштабу загроз цим інтересам, і мають ґрунтуватися на правових засадах. Юридичне закріплення провідних норм взаємодії людини і природи в системі екологічного права є основою їх легітимації та утворює правовий механізм екологічної безпеки. Основний закон України передбачає право кожного громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля, закріплює за державою обов'язок у забезпеченні екологічної безпеки і підтриманні екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, збереження генофонду Українського народу, турбуватися про санітарно-епідемічне благополуччя громадян.

Законом України «Про стратегію національної безпеки України» визначено низку *загроз національним інтересам в екологічній сфері*. Ними є:

- надмірний антропогенний вплив і високий рівень техногенного навантаження на територію України;
- негативні екологічні наслідки Чорнобильської катастрофи;
- нераціональне, виснажливе використання мінерально-сировинних природних ресурсів;
- значний обсяг відходів виробництва та споживання і неналежний рівень їх вторинного використання, переробки та утилізації;
- незадовільний стан єдиної державної системи та сил цивільного захисту, системи моніторингу довкілля.
- зростання ризиків виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;
- погіршення екологічного стану водних басейнів, загострення проблеми транскордонних забруднень та зниження якості води; загострення техногенного стану гідротехнічних споруд каскаду водосховищ на р. Дніпро;

– неконтрольоване ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів і трансгенних рослин, збудників хвороб та ін.; небезпека техногенного та біологічного тероризму та ін. Згідно з екологічними загрозами Закон визначає і основні напрями державної політики з питань національної безпеки в екологічній сфері [3].

Екологічні загрози національній безпеці пов'язані зі значним антропогенним порушенням та техногенною перевантаженістю території України, негативними екологічними наслідками Чорнобильської катастрофи; неадекватним використанням природних ресурсів, широкомасштабним застосуванням екологічно шкідливих та недосконалих технологій; неконтрольованим ввезенням в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин і матеріалів; негативними екологічними наслідками оборонної та військової діяльності.

Україна, квітучий і багатий у недалекому минулому край з оптимальними природними умовами і значним потенціалом рішенням Верховної Ради оголошено «зоною екологічного лиха». Економіка України, яка десятиліттями формувалася без урахування об'єктивних потреб та інтересів її народу, належної оцінки

екологічних можливостей окремих регіонів, стала однією з екологічно «найбрудніших», перенасичена хімічними, металургійними, гірничорудними виробництвами із застарілими технологіями. Абсолютна більшість промислових підприємств пов'язані головним чином з видобутком корисних копалин та початковими стадіями переробки сировини, тобто є нерентабельними, обтяжливими і забруднюючими. Матеріало-і енергоємність таких виробництв у декілька разів вище, ніж в індустріально розвинутих країнах. Отруйним тягарем на природу та населення України лягають ерозовані, пересичені пестицидами і отрутохімікатами землі і водойми, радіонуклідне випромінювання. Тому нема нічого дивного, що в Україні призупинилося природне відтворення населення – людей вмирає більше, ніж народжується, значно зросла народжуваність фізично та психічно неповноцінних дітей [5, с.141-143]..

Стає все очевидніше, що значне погіршення рівня і якості життя має окреслений екологічний контекст. Отже, для України ці проблеми є особливо актуальними. Розроблення й реалізація національної екологічної стратегії у контексті переходу нашої країни до моделі сталого розвитку відповідно до рішень Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992), Всесвітнього саміту в Йоганнесбурзі (2002), політичних орієнтирів пан'європейського процесу «Довкілля для Європи» та Глобальні цілі сталого розвитку до 2030 року, проголошені Генеральною Асамблеєю ООН від 25 вересня 2015 року потребують екологізації суспільної свідомості, впровадження системи професійної екологічної підготовки, підвищення рівня екологічної освіти та культури, загалом проведення державної виваженої екологічної політики

Подолання екологічних загроз є складовою економічної політики держави та основним завданням політики екологічної. Субординація політик не має методологічно усталеної парадигми. І це вимагає певного екскурсу до методологічних проблем та засад визначення ролі і місця екологічної безпеки в системі національної безпеки у контексті забезпечення безпеки економічної. Так, у стратегічному сенсі економічну безпеку гарантує лише конкурентоспроможна економіка. Однак, держава практичним господарським управлінням переважно вирішує лише локальні завдання і досягає локальних цілей, що становлять повсякденну актуальність, і орієнтує на це всі вектори державної політики. Екологічна ж безпека має уможливлуватися саме через реалізацію стратегічних цілей (бо результативність екологічної політики визначається з часом) та потребує постійного державного піклування, передусім на інституційному рівні. Так, для здійснення екологічної політики на державному рівні потрібно достатньо усвідомлювати не лише екологічні проблеми, а й економічну можливість їхнього розв'язання.

Визначати цю економічну спроможність можна лише у контексті певних екологічних загроз та системи фінансування як окремих екологічних заходів, так і структури формування державного бюджету і ВВП країни загалом. Одним з показників, які використовуються міжнародною статистикою, є співвідношення активності держави у царині екологічної політики з певними значеннями розміру ВВП на душу населення на рік. Так, Японія розпочала активне впровадження екологічної політики при досягненні ВВП на душу населення на рівні 1600 дол. США, а Тайвань – 5500 дол., однак це не може слугувати дороговказом для України, бо рівень екологічних загроз і загострення екологічних проблем не допускають затримки у їх вирішенні, а свідомість українського суспільства вже цілком підготовлена до активізації екологічної політики [6, с.30].

Зважаючи на системний характер екологічних проблем, їх кореляцію з політичними, військовими, економічними, технологічними та соціальними факторами, стратегія екологічної безпеки вбачається як одна з фундаментальних складових національної безпеки, національних цінностей й інтересів, де національні цінності – це матеріальні і духовні об'єкти, ставлення до яких набуло визначального значення для самоусвідомлення та існування народу України. Це основа мотивації, саморозвитку народу України.

Національні інтереси – це усвідомлювані на рівні вищих органів державної влади потреби народу України у збереженні та розвитку національних цінностей. Залежно від характеру та сфери виявлення національні інтереси звично підрозділяють на: внутрішні й зовнішні, стратегічні й тактичні, постійні й тимчасові, політичні й економічні, соціальні й екологічні, військові тощо. Обстоювання національних інтересів України має своєю метою усунення або мінімізацію територіальних, демографічних, економічних, екологічних та інших втрат у процесі життєдіяльності її народу.

Розглянемо, у чому ж полягає національний екологічний інтерес України. *Національний екологічний інтерес України* має постійний характер з певними особливостями на внутрішніх і зовнішніх векторах прояву.

Внутрішні національні інтереси відображають насамперед життєво важливі потреби існування і розвитку природи, людини, суспільства і держави, а зовнішні – умови їх збереження і розвитку. Так, *зовнішній вектор* прояву – це, зокрема, збереження біорізноманіття, зниження ризику виникнення надзвичайних ситуацій та оперативна ліквідація їх наслідків у разі виникнення. *Внутрішній вектор* обумовлений системою заходів зі збереження екологічної безпеки на рівні постійного моніторингу. Це стосується як раціонального використання природних ресурсів так і всього пов'язаного, зокрема, з утилізацією озброєння, використанням екологічно небезпечних речовин і технологій в оборонних цілях тощо. Означені вектори тісно пов'язані між собою, та все ж внутрішній вектор та внутрішня політика щодо екологічної безпеки є визначальними у результативності й ефективності зовнішніх впливів.

Однак доцільно зазначити, що сучасна держава не спроможна самотійно долати наслідки найбільших природних і техногенних катастроф, скажімо рівня таких як Чорнобильська катастрофа. Каскад техногенних катастроф у слабо керованому суспільстві, природно, викликає занепокоєння світової спільноти, зокрема

сусідів. Сучасна політика демонструє нам, що занепокоєння з приводу нестабільного державного управління викликає зовнішній вплив на керівництво країни, аж до воєнного. Тобто можна спрогнозувати, що у разі виникнення реальних небезпек на об'єктах підвищеного техногенного ризику та неспроможності держави долати ці небезпеки, тобто при відсутності ефективної екологічної політики, міжнародні структури й держави можуть встановити власний контроль за рівнем безпеки на відповідних об'єктах, а це межує з втратою політичного суверенітету.

Національний екологічний інтерес є фундаментальною (хоча все ще мало усвідомленою) цінністю суспільства, і піднесення його значення сприятиме поступальному розвитку держави. Реалізація національного екологічного інтересу спирається на поєднання інтересів регіону, міста, об'єкта з інтересами держави та виконанням державою конституційних зобов'язань і міжнародних угод. Національний екологічний інтерес забезпечується державними інституціями і державною політикою органічної єдності гуманітарного, технологічного, соціально-економічного розвитку, політичної стабільності й піднесення добробуту населення. Фактично всім тим, що звертає суспільство до загальнолюдських цінностей, соціального захисту і гуманітарних пріоритетів.

На особливу увагу заслуговує вплив засобів масових комунікацій на усвідомлення й актуалізацію того чи іншого й особливо екологічного національного інтересу. Нерідко засоби масової інформації формують штучні уявлення про потреби й суспільні інтереси, які ґрунтуються суто на комерційних зисках певних компаній. Тому державне піклування за дотриманням національних інтересів та формування в суспільстві адекватного сприйняття національних пріоритетів є безперечною прерогативою держави. У суспільстві, що тільки формується й не має чіткої ідентифікації, є можливість і конча потреба підвищити значення і цінність екологічних пріоритетів розвитку, сформувати екологічну соціальну потребу на рівні національного інтересу.

При визначенні місця екологічної безпеки в системі національної безпеки держави (вищий рівень національного інтересу) важливий аспект цього методологічного завдання полягає у вивченні стратегічного планування екологічної політики та визначенні особливостей формування відповідних прогнозованих стратегій як складової цілісної системи всебічного гарантування національної безпеки держави на середню та віддалену перспективу. Зазначимо, що в базовому Законі України з поліпшення екологічної ситуації та підвищення рівня екологічної безпеки «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2030 року» [7] основними завданнями передбачено низку завдань по підвищенню рівня екологічної безпеки шляхом запровадження комплексного підходу до проведення оцінки ризиків, запобігання та мінімізації наслідків стихійних лих відповідно до Йоганнесбурзького плану дій та Глобальних цілей сталого розвитку до 2030 року.

З метою забезпечення національних інтересів України щодо сталого розвитку економіки, громадянського суспільства і держави, додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина Президент України видав наказ «Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», який включає виконання 17 пунктів, проголошених Генеральною Асамблеєю ООН від 25 вересня 2015 року № 70/1 та їх адаптації з урахуванням специфіки розвитку України[8].

Безперечно, створення ефективної дієвої, екологічно безпечної системи охорони довкілля – одне з найважливіших завдань для України. Залучення державних і приватних капіталовкладень на природоохоронні заходи при підвищенні рівня їх ефективності потребує запровадження нових інноваційних механізмів. І одним з головних пріоритетів в цьому ланцюзі є формування у суспільній свідомості уявлення про природу як естетичну й морально-етичну цінність, що передбачає формування високої екологічної культури як у представників влади так і у пересічних громадян, а це вимагає докорінної зміни системи екологічної освіти, просвіти, формування екологічних переконань, виваженої екологічної діяльності й своєчасного інформування населення щодо екологічних проєктів тощо.

Бібліографічний список:

1. Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч.закл. / За ред.. М.Ф. Головатого, та О.В. Антонюка. К.: МАУП, 2005. 792 с.
2. Закон України «Про основи національної безпеки України» *Відомості Верховної Ради України*. № 39. 26.09.2003.
3. Стратегія національної безпеки України. Указ Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015.
4. Екологічна енциклопедія: У 3-х т. / Редколегія: А.В. Толстоухов (головний редактор) та ін. К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2006. Т.1. 432 с.
5. Хилько М.І. Екологізація політики. К.: ВАДЕКС, 2014. 344 с.
6. Яценко Л.Д. Екологічний складник національної безпеки: основні показники та способи їх досягнення: аналіт. доп. К.: НІСД, 2014. 52 с.
7. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 р. № 2697-VIII від 28.02.2019 р. Відомості Верховної Ради. 2019 № 16 ст. 70.
8. Указ Президента України «Про цілі сталого розвитку на період до 2030 року» № 722/2019 від 30.09.2019 / zakon.rada.gov.ua.

References:

1. Politolohichniy slovnyk: Navch. posib. dlia stud. vyshch. navch.zakl. / Za red.. M.F. Holovatoho, ta O.V. Antoniuka. K.: MAUP, 2005. 792 s.
2. Zakon Ukrainy «Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy» Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 39. 26.09.2003.
3. Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26 travnia 2015 roku № 287/2015.
4. Ekolohichna entsyklopediia: U 3-kh t. / Redkolehiia: A.V. Tolstoukhov (holovnyi redaktor) ta in. K.: TOV «Tsentr ekolohichnoi osvity ta informatsii», 2006. T.1. 432 s.
5. Khylo M.I. Ekolohizatsiia polityky. K.: VADEKS, 2014. 344 s.
6. Iatsenko L.D. Ekolohichniy skladnyk natsionalnoi bezpeky: osnovni pokaznyky ta sposoby yikh dosiahnennia: analit. dop. K.: NISD, 2014. 52 s.
7. Zakon Ukrainy «Pro Osnovni zasady (stratehiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 r. № 2697-VIII vid 28.02.2019 r. Vidomosti Verkhovnoi Rady. 2019 № 16 st. 70.
8. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro tsili staloho rozvytku na period do 2030 roku» № 722/2019 vid 30.09.2019 / zakon.rada.gov.ua.

DOI 10.31558/2617-0248.2021.6.12

УДК 323.173:32.01

DEFINITION OF ETHNOPOLITICAL SEPARATISM AS A SOCIAL PHENOMENONORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7739-7232>**Khevturiani Amiran, Doctor of International Relations, Professor at Georgian Technical University, Tbilisi, Georgia**

Currently, the entire world community is entering a new era, which is characterized by the emergence of numerous and widespread phenomena and challenges of world civilization, such as international terrorism, progressive nationalism, religious intolerance, as well as increasingly persistent political separatism. The disintegration of a number of political states in Asia, Africa and Europe, the destructive potential of disintegration of peoples that have existed for a long time within the framework of a single statehood, give grounds to believe that political separatism goes beyond the framework of not only national, but also regional security, acquiring an increasingly international aspect. These separatist movements use not only peaceful demonstrations in their arsenal, but violent forms such as uprisings also carry terrorist threats.

Extremist acts in this context represent a form of realizing a separatist goal, acquiring more and more new forms and methods. Certain political, nationalist, religious organizations of a separatist orientation use violent methods.

The current political situation shows that separatism becomes a tool and means of struggle for subjects of political activity in the process of achieving their goals. At the same time, it turned out to be profitable for political organizations, movements and individual politicians to use extremism.

Numerous cases of world disorder, irresponsible attitude to manifestations of political – national separatism led to the fact that at present separatism has acquired a large-scale and all-encompassing character, and political conflicts are extremely violent, acting as extremism and terrorism. It is argued a necessary prerequisite for the stability of a polyethnic state is a more or less homogeneous cultural space, a common political culture, a single ideological dominant. Achieving just such a state will, apparently, be the most effective means of preventing separatism in multinational states.

Keywords: Separatism; secession; irredentism; regionalism; nationalism; federalism.

Хевцуріані А. Визначення етнополітичного сепаратизму як суспільного явища

В даний час все світове співтовариство вступає в нову еру, що характеризується появою численних викликів світовій цивілізації, таких як міжнародний тероризм, прогресуючий націоналізм, релігійна нетерпимість, а також все більш стійкий політичний сепаратизм. Дезінтеграційні процеси в низці політичних держав Азії, Африки та Європи, руйнівний потенціал відокремлення народів, що існували протягом тривалого часу в рамках єдиних держав, дають підстави вважати, що політичний сепаратизм виходить за рамки не лише національної, але й регіональної безпеки, набуваючи все більше міжнародного аспекту. Сепаратистські рухи використовують не тільки мирні демонстрації, але й насильницькі форми, такі як повстання та терористична загроза.

Екстремістські дії в цьому контексті являють собою форму реалізації сепаратистської мети, що набуває все нових і нових проявів і методів. Певні політичні, націоналістичні, релігійні організації сепаратистського спрямування використовують насильницькі методи.

Сучасна політична ситуація показує, що сепаратизм стає інструментом і засобом боротьби суб'єктів політичної діяльності в процесі досягнення своїх цілей. Водночас політичним організаціям, рухам та окремим політикам виявляється вигідним використовувати сепаратистський екстремізм.

Численні випадки порушення усталеного світового ладу, безвідповідальне ставлення до проявів політико-національного сепаратизму призвели до того, що в даний час сепаратизм набув масштабного і всеохоплюючого характеру, а політичні конфлікти є надзвичайно жорстокими, часто виступаючи у вигляді екстремізму та тероризму. Аргументовано, що необхідною передумовою стабільності поліетнічної держави є певною мірою однорідний культурний простір, спільна політична культура, єдина ідеологічна домінанта. Є очевидним, що досягнення такого стану стане найефективнішим засобом запобігання сепаратизму у багатонаціональних державах.

Ключові слова: сепаратизм, сецесія, іредентизм, регіоналізм, націоналізм, федералізм.

As for the definition of separatism itself as a phenomenon, a social process, there is no complete unity on this issue among researchers. Under the concept of "separatism" different researchers mean different phenomena. However, it should be noted that different researchers often mean different phenomena under the concept of "separatism". The question in this case is: should the terms "separatism" and "secession" be attributed to movements that set their main (and often the only) goal of leaving the ethno-federal system and creating their own national state formation, or can the scope of their application be expanded at the expense of those movements that claim to expand territorial autonomy, obtain a special status within a single state, strengthening your control over the occupied territory? According to a number of Western researchers and researchers, the term "separatism" can be interpreted quite broadly and can include those ethnic movements that put forward demands for wider regional autonomy within a single state. [1; 2, p. 27-43] According to this point of view, the separatists who demand complete separation and the creation of their own national state are simply in worse conditions in their ethno-federal system compared to other separatist groups in other states.

In addition to the above, there is a significant problem in defining the main approaches to explain the rise of separatism in the XX century. Most of the explanations for this phenomenon are somehow connected with nationalism. First, it is a question of whether each ethnic group should have its own state. In the case of a positive answer to this question, in such situations the rise of nationalism and national self-awareness will inevitably cause separatist sentiments if this group is part of the ethno-federal system. J. Kellas, briefly summarizing the main aspects of the theories of nationalism by K. Deutsch, M. Hechter, E. Gellner, E. Smith, concluded that based on these views, the rise of nationalism (and with it separatist sentiments) is a kind of reaction to modernization ... [3; 4; 5; 6; 7; 8]. This phenomenon, according to the American researcher, is expressed in a reaction to the growth of inequality between the center and the periphery, cultural, economic and political differences that appear between them. It is also a reaction to the process of industrialization and the increasing role of the state in promoting this process, and besides this, "the decline of religion, the strengthening of the centralized state and the bureaucratic system, as well as the growing pressure of the industrial economy" [3, p. 39].

First of all, it is necessary to emphasize that separatism is inextricably linked with nationalism (this will be discussed in more detail in the next section). It could even be argued that separatism is unthinkable in itself, since it is part of nationalism. Separatist tendencies are observed in many modern multi-ethnic or multi-ethnic states. As a rule, these tendencies arise in those regions of the state where certain ethnic associations live compactly and believe that their rights are infringed upon in comparison with the rights of other ethnic groups. Local leaders appear who put forward appropriate arguments in favor of secession from the state. These arguments do not always stand up to criticism, but, nevertheless, they find fertile ground among the so-called offended ethnic groups. Nationalist theories and ideas are gradually being formed.

Therefore, in order to reveal the essence of separatism, it is necessary first of all to investigate the problem of nationalism. And this, in turn, requires an analysis of the concept of a nation.

Finding out the essence of a nation, especially in the modern era, is very, very difficult. Can all ethnic groups be considered nations? What is required for a given ethnos to turn into a nation?

Why, say, the French as an ethnos are a nation, but the Corsicans are not? Why are all Americans, regardless of their racial or ethnic background, one nation? The questions can be continued, but it makes no sense. One thing is clear: it is difficult to define a nation, but, nevertheless, there are a lot of definitions, many concepts of nations and national relations.

The famous German philosopher and sociologist Max Weber emphasized that a community of people is considered a nation when it is united or wants to unite in its own autonomous state. Although nation and state belong to different categories, they are equivalent. The state can exist only as long as it is able to use the solidarity feelings of the national community in support of its power. A nation, in turn, can maintain its identity only through the support and protection of the state.

In the work of the modern German researcher W. Altermatt, a lot of attention is also paid to the theoretical issues of the nation. He believes that the problem of the nation has been discussed for many centuries. There are different theories of nations, different definitions, numerous arguments are given in favor of one theory or another, but in fact, none of them is unsatisfactory.

W. Altermatt believes that two concepts of the nation can be distinguished: the first concept connects the concept of a nation with the state, and the second with culture. "For the state-national school, France and Great Britain, the United States and Switzerland serve as an example of states correlated with history. After national revolutions in each of these countries, the nation is understood by them as a community of citizens who are equal before the law regardless of social status, origin, language or religion. In contrast to the state-national interpretation, the cultural-national interpretation of the concept "nation" refers mainly to Germany and Italy. There was no state as such, and a sense of shared belonging was based on language and culture" [9, p. 38].

A different approach to the problem is based on the point of view according to which the weakening of the state leads to the growth of separatist sentiments. P. Hirst and G. Thompson argue that with "the decline of central government national minorities and regions can defend their autonomy with less fear ...". Sometimes the weakening of the state is associated with the process of globalization. Thus, for example, R. Börbach expressed the idea that on the periphery "governments are significantly weakened due to the fact that international capital imposes its own conditions on them" [10, p. 19]. Thus, according to this point of view, as long as the state is strong enough, this circumstance will restrain nationalist and separatist movements.

Some researchers directly put forward the thesis that globalization has a more direct impact on separatism than only through the weakening of the state. For example, E. Cvetkovic and D. Kellner argue that "there is a significant rise in subcultures of resistance, which are trying to preserve specific forms of culture and society in opposition to globalization and homogenization", which, in turn, are supported by central governments. [11, p. 9] These authors do not insist that globalization was the only reason for such a powerful upsurge of the separatist movement in the world, although they are sure that it played an important role here.

Among other things, a number of researchers note the following circumstance. In their opinion, the state, in order to avoid or resolve ethnic conflict, sometimes resorts to such practices as using separatism as a tool to create an ethnically more homogeneous community and prevent further disintegration of the state. T. Sisk, for example, pointed out that "more than ever before, the temptation of an ethnically homogeneous state – our country for our people – is viewed by many ethnic groups as a worthy way out of a situation in which they cannot coexist with other groups in a single state". [12, p. 1] Also McGary and O'Leary identified "division and / or secession (self-determination)" as a mechanism for

Speaking directly about separatism, one important circumstance should be noted. Whenever and wherever a separatist movement manifests itself, its appearance is primarily due to internal politics in the ethno-federal state, relations between ethnic groups and regions within the state. However, if this kind of movement manages to achieve its goals, i.e. to secede from the ethno-federal system and create their own state entity, this is largely due to international politics, the balance of forces and interests operating mainly outside the given state. Thus, secession is located at the junction of domestic and international politics, however, in most cases, manifestations of separatism are explained by reasons arising from the internal ethnopolitics of the state [1, p. 230]

However, there is an exception to this rule. It manifests itself in the case when an ethnic group predisposed to separatism does not carry out secession, since this would most likely lead not to the creation of its own national state, but to joining another, most often neighboring, state, which would be a part of even less desirable than staying in the former state. Such cases occur when the state border divides the population belonging to the same ethnic group. D. Horowitz gives examples of such cases that took place in Asian countries: the Baluchs and Pathans living in Pakistan, despite the separatist aspirations among them, were aware of the fact that in case of secession from Pakistan, they could be annexed to Iran and Afghanistan, respectively, which did not suit them at all. This provision emphasizes that under certain conditions, the separatist tendencies generated by the internal ethnopolitics of the state can be stopped in the event of a worse prospect, which is possible in the event of secession.

Ethnic separatism is essentially an ethno-territorial conflict, which is based on the desire of an ethnic group to stand out from the common state, which is perceived by its representatives as a state formation of another ethnic group. Separatism is usually subdivided into three main categories: 1) secession, which implies secession from a single state and the creation of its own independent national state; 2) irredentism – separation from one state for the purpose of joining another; 3) enosis – separation from the state for the purpose of joining a state with a single ethnic population. It is worth considering the fact that the most frequent manifestation of separatism is secession, the other two options are extremely rare and are in addition to the first.

In addition, as mentioned above, there is no common approach to whether to consider movements in ethnoregions that put forward demands for the expansion of autonomy within a single state as separatism, and whether the disintegration of colonial empires, as well as states such as the USSR and Yugoslavia. As for the first provision, here, in our opinion, the term "separatism" is inappropriate, since it does not reflect the essence of the phenomenon. Decentralization of the country to one degree or another does not necessarily lead to manifestations of separatism and the separation of any ethno-territories. Problems with civil integration of certain regions arise in many countries, but demands for secession are not heard everywhere. Here, in our opinion, more appropriate would

be the categories of decentralization or (in some cases) regionalization in domestic relations, which in essence does not lead to the disintegration of a single state, economic and legal space. In addition, it is worth clarifying the use of the concepts of separatism and secession. In the dissertation, separatism is understood as a socio-political movement, a trend whose purpose is secession, that is, the exit of an ethnoregion from a single state and the creation of its own national state formation.

Also here it is necessary to distinguish separatism as the separation of one territory from a single state and the disintegration of the state, when practically all parts of the former single space become independent states. The disintegration of a state may well begin with the demands of one or a number of ethnic groups for secession; nevertheless, the satisfaction of these requirements in one way or another does not lead directly to the complete disintegration of a single state. A striking example of this is the history of the collapse of the USSR, which began with the demands of the Baltic republics to secede from the Union. If a new union treaty was signed, to which 9 out of 15 union republics had agreed by August 1991, the unified state would have been preserved in a transformed form; the republics that did not sign the treaty would actually have committed secession by doing so. As a result, after the failed speech of the State Emergency Committee,

A similar example is demonstrated by the history of the collapse of the Yugoslav Federation. The only exception in this case is the position of the international community, the most active representatives of which, as well as a number of international organizations, immediately began to take a very active part in the process of the disintegration of the ethno-federal system of Yugoslavia. A special conference on the peaceful settlement of the conflict was convened, the participants of which appealed to the international arbitration court with a request to determine the legality of the separation of parts of the union republics from a single state. The court identified the SFRY as a federation in the process of disintegration. By virtue of this definition, the court concluded that new states can be formed within the former republican borders, but not any others.

Among the problems arising as a result of the intensification of the separatist movement in the ethno-federal system, it is necessary to single out the so-called mutual separatism, which extremely complicates the settlement of the conflict. In other words, separatism in one region can lead to the emergence of secession movements in other parts of the federation. Among other things, in a situation where we can observe sequentially emerging foci of separatism (or threats of their emergence), the task of the central government of the ethno-federal system becomes much more complicated on the way of searching for a possible solution to the situation while maintaining the general status quo. Attempts by the federal authorities, by fulfilling part of the requirements of the national elite and the population of a potentially separatist region or by providing them with certain advantages,

Such attempts to satisfy certain demands of various ethnic groups in order to prevent the development of parallel separatism are far from always successful. In addition, one should not forget that groups that have embarked on the path of secession have another feature that can catalyze separatist processes in adjacent territories – the demonstration effect of their own example. Of course, the example of one movement cannot create separatist sentiments where they do not exist at all [1, p. 279]. However, the strength of the movement, if supported from the outside, can nudge other separatists into action, convincing them that success is likely.

As noted above, one of the main issues in connection with the secession is the problem of ethnic minorities in the hotel areas. In this regard, it is appropriate to cite the opinion of D. Horowitz, who considers the general rule of separatist movements that "... groups enjoying the right to self-determination form states with ethnic characteristics that exclude minorities. The main focus is on the origin. " It should be added that, moreover, sometimes ethnic groups that have separated either as a result of secession or during the disintegration of the federation try to make the territory of their national state ethnically pure, free from the presence of national minorities.

In this regard, it is necessary to highlight another important aspect related to the problem of ethnic separatism. We are talking about the process of militarization of the ethnic conflict and its transition to the stage of open armed confrontation between the parties. The military component is both a resource and a target of ethnic conflict. Military power can play different roles in ethnic conflict. The use of military force can help establish control over the conflict region.

In the event that, in a conflict based on demands for secession of one of the ethnic groups, the army includes representatives of various ethnic and confessional groups, then this circumstance may well become the cause of a protracted conflict. It is worth considering the fact that ethno-political and ethnoterritorial conflicts based on separatism, much more often than other conflicts, lead to an armed struggle. In addition, the formation of separatists, in case of impossibility of providing organized resistance to the army and the police, switch to the tactics of terrorism, which significantly complicates the process of resolving the conflict, since with each terrorist act the parties become more violent and the ability for productive dialogue decreases.

It should be noted that for a state that has separatist movements on its territory, the decision to "divorce" is extremely difficult. In any case, the state will resist the secession of any part of it, fearing the domino effect that may follow after the precedent of a successful secession, especially if the focus is on a large ethno-federal system. In this case, a lot depends on how strong the system is. As A. Prazauskas noted, "the strength of multinational formations and the limits of effective communication between groups depend on the nature of sociocultural differences. Their depth and incompatibility of value systems is the main reason for the instability of many multi-ethnic states and all formations of the imperial type. "[13, p. 38] Here it is quite possible to agree that that the higher the degree of ethnic

heterogeneity of the state, the more problematic it becomes the formation of common values, social norms, institutions, [13, p. 39] which, in turn, determines the attitude of a number of the least integrated ethnic groups to the state as to an alien system that does not possess all the attributes of legitimacy in relation to these ethnic groups.

Based on this, a necessary prerequisite for the stability of a polyethnic state is a more or less homogeneous cultural space, a common political culture, a single ideological dominant. Achieving just such a state will, apparently, be the most effective means of preventing separatism in multinational states.

References:

1. Horowitz D. *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley, 1985.
2. Henkin S. Separatism v Rossii – pozadi ili vpered? // *Pro et Contra*. 1997. T.2. №1. P. 27-43.
3. Kellas J. *The Politics of Nationalism and Ethnicity*. New York, 1991. P. 39-49.
4. Deutsch K. *Nationalism and Social Communication*. Cambridge, 1953;
5. Hechter M. *International Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536-1966*. Berkley, 1975.
6. Hechter M. *The Dynamics of Secession* // *Acta Sociologica*. 1992. – Vol.35. P. 270-271.
7. Gellner E. *Nacii i nacionalizm*. M., 1991.
8. Smith A. *The Ethnic Origin of Nations*. Oxford, 1986; Smith A. *National Identity*. London, 1991.
9. Al'termatt U. *Jetnonacionalizm v Evrope*. M., 2000. C.38.
10. Burbach R, Nunez O, Kagarlitsky O. *Globalization and its Discontents, The Rise of Postmodern Socialisms*. London, 1997. P. 19.
11. Cvetkovich A, Kellner D. *Introduction: Thinking Global and Local* // A. Cvetkovich, D. Kellner, eds. *Articulating the Global and the Local Globalization and Cultural Studies*. Boulder, 1997. P. 9.
12. Sisk T. *Power Sharing and International Mediation in Ethnic Conflicts*. Washington, D.C., 1996.
13. Prazauskas A. *Slagaemye gosudarstvennogo edinstva* // *Pro et Contra*. T.2. №1. 1997. C. 38.

Бібліографічний список:

1. Horowitz D. *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley, 1985.
2. Хенкин С. Сепаратизм в России – позади или впереди? // *Pro et Contra*. 1997. Т.2. №1. С. 27-43.
3. Kellas J. *The Politics of Nationalism and Ethnicity*. New York, 1991. P. 39-49.
4. Deutsch K. *Nationalism and Social Communication*. Cambridge, 1953;
5. Hechter M. *International Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536-1966*. Berkley, 1975.
6. Hechter M. *The Dynamics of Secession* // *Acta Sociologica*. 1992. – Vol.35. P. 270-271.
7. Геллнер Э. *Нации и национализм*. М., 1991.
8. Smith A. *The Ethnic Origin of Nations*. Oxford, 1986; Smith A. *National Identity*. London, 1991.
9. Альтерматт Урс. *Этнонационализм в Европе*. М., 2000. С.38.
10. Burbach R, Nunez O, Kagarlitsky O. *Globalization and its Discontents, The Rise of Postmodern Socialisms*. London, 1997. P. 19.
11. Cvetkovich A, Kellner D. *Introduction: Thinking Global and Local* // A. Cvetkovich, D. Kellner, eds. *Articulating the Global and the Local Globalization and Cultural Studies*. Boulder, 1997. P. 9.
12. Sisk T. *Power Sharing and International Mediation in Ethnic Conflicts*. Washington, D.C., 1996.
13. Празаускас А. *Слагаемые государственного единства* // *Pro et Contra*. Т.2. №1. 1997. С. 38.

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ

Редакційна колегія приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам МОН України.

Стаття повинна містити такі елементи, як:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- формулювання мети статті (постановка завдання);
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів;
- висновки до даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Виділення вищевказаних елементів підзаголовками не є обов'язковим.

До публікації в журналі приймаються наукові праці, які раніше не були опубліковані. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань та концептуальних позицій авторів. У разі необхідності редакційна колегія може відправити статтю автору на доопрацювання. Редакція залишає за собою право редагування текстів статей.

Редколегія розглядає для публікації одноосібні статті авторів без наукових ступенів у виключних випадках.

Усі статті, які подаються до журналу, піддаються сліпому рецензуванню.

Публікація статей в межах черги надходження та зареєстрованого обсягу журналу є **безкоштовною**. В першу чергу розглядаються з метою публікації статті англійською мовою.

Орієнтовний обсяг статті, включаючи ілюстрації та таблиці – 18-22 тис. друкованих знаків разом із пробілами.

Вимоги для оформлення тексту: текст набирається в редакторі Microsoft Word for Windows; береги: верхній, нижній – 20 мм, правий – 10 мм, лівий – 30 мм; шрифт Times New Roman, кегель 12 пт, інтервал – 1; абзацний відступ – 10 мм. Вирівнювання тексту: по ширині (переноси слів не допускаються, між словами допускається тільки один пробіл, табуляцію не застосовувати).

Важливо звернути увагу на наступне: необхідно використовувати **кутові лапки** «Текст»; розрізняти символи **defic i ture** (тире відокремлюється з обох боків пропусками і довше дефіса); виставляти **нерозривні пробіли** між ініціалами та прізвищем, сторінкою і відповідним номером у посиланнях та списку використаних джерел, між датою і роком тощо (напр. В. С. Стуса; с. 22–28; 27 березня 2016 р.; м. Київ); по тексту **уніфікувати скорочення** (напр. зупинитися на одному з варіантів – 2014 р. або 2014 рік); розшифровувати **аббревіатури** при першому згадуванні і лише відтак вживати надалі; між словами залишати по одному пробілові (прибрати **зайві пробіли**).

Рисунки і таблиці оформляються згідно чинного держстандарту. Схеми, графіки, діаграми, формули і таблиці повинні бути складені безпосередньо в текстовому редакторі і розміщені строго в межах зазначених вище розмірів сторінки. Таблиці формуються в редакторі за допомогою пункту меню «Таблиця». Формат таблиць лише книжковий.

Рукопис статті подається в електронному вигляді, виконаний у текстовому процесорі MS Word for Windows (збережений у форматі doc або rtf), який надсилається на електронну адресу: **vsdonnu@gmail.com** із зазначенням латиницею прізвища автора/авторів (наприклад: Lazarovich).

Перелік літературних джерел розташовується або за алфавітом, або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком **«Бібліографічний список:»** та оформлюється згідно з вимогами ДСТУ 8302:2015 і виконується мовою оригіналу. Бажано, за наявності, надавати DOI-адресу цитованого матеріалу. Джерела в переліку посилянь **нумеруються вручну** (без використання функції меню Word **«Формат – Список – Нумерований»**). Посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [5, с. 87], де 5 – порядковий номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [3, с. 145; 5, с. 25; 7, с. 348]. Якщо в Бібліографічному списку є хоча б одне видання кирилицею, після нього вміщується References – бібліографічний список у «латинізованому» вигляді: в ньому всі кириличні літери транслітеруються латиницею. Для автоматичної транслітерації кирилических джерел можна скористатися сайтами <http://www.translit.ru> – для російськомовних джерел, та <https://slovnuk.ua/translit.php> — для українських джерел.

Структура статті:

УДК,

назва статті,

ORCID-ідентифікатор автора (реєстрацію в системі ORCID можна здійснити за адресою: <https://orcid.org/>)

прізвище та ініціали автора, науковий ступінь та звання, місце роботи;

прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація (1800-2000 знаків) та ключові слова українською мовою;

прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація (1800-2000 знаків) та ключові слова англійською мовою;

текст статті,

бібліографічний список,

бібліографічний список (References) латиницею

Зразок оформлення статті:

УДК

НАЗВА СТАТТІ

ORCID ID: <http://orcid.org/>.....

Прізвище та ініціали, науковий ступінь, звання, посада, назва організації, країна

ПІБ, Назва статті, анотація та ключові слова українською мовою (1800-2000 знаків)

ПІБ, Назва статті, анотація та ключові слова англ. мовою (1800-2000 знаків)

Текст статті

Бібліографічний список:

References:

Приклад оформлення бібліографічного списку:

1. Аакер Д. Создание сильных брендов. Москва: Издательский дом Гребенникова, 2003. 440 с.
2. Австралия – лучшая для жизни страна. Записки эмигранта. URL: <http://proau.info/avstraliya-luchshaya-dlya-zhizni-strana/> (дата звернення: 16.07.2018).
3. Агентство Bloomberg представило рейтинг стран мира, жители которых больше всего страдают от стресса и депрессии. URL: <http://gtmarket.ru/news/2013/07/19/6112> (дата звернення: 01.12.2018).

4. Адилов В. А. Образ России в Казахстане : опыт проектирования бренда страны во внешней среде : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02. Москва, 2009. 198 с.
5. Актуальные проблемы мировой политики в XXI веке. Ежегодный альманах. URL: <http://worldpol.ru/index.html> (дата звернення: 24.10.2018).
6. Безуглий П. Г. Чинники та наслідки міграційного руху в Україні. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 3. С. 4-9. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.3.1.
7. Люстрація в Україні як засіб легітимації нового політичного режиму / Бондаренко С. В., Зайченко І. А., Нагорняк Т. Л. [та ін.]. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 2. С. 14-18. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.2.2
8. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання : монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 288 с.
9. Потенціал взаємодії Уряду і суспільства потрібно використати для модернізації країни : Інтерв'ю Голови Держінформнауки Володимира Семиноженка. *Міжнародний діловий журнал Image.ua*. 2012. № 3. URL: http://crimea-portal.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=245664253&cat_id=244276512 (дата звернення: 06.01.2018).
10. Sassen S. Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty. Saskia Sassen. *Political Theory*. 2012. № 40 (1). P. 116–122. URL: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf> (дата звернення: 11.08.2018).
11. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science. *Political studies*. 1999. № 47 (4). P. 718–739.
12. Zhang L. City branding and Olimpic effect: A case study of Beijin. *Cities*. 2009. Vol. 26. No. 5. P. 245–254.

Стаття обов'язково супроводжується **авторською довідкою** із зазначенням прізвища, імені, по-батькові (повністю); ORCID-ідентифікатора, наукового ступеня, вченого звання, посади, місця роботи, а також робочої, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти; назви статті.

Рукописи статей та диски авторам не повертаються.

Тел. для довідок: (067) 68-52-888

E-mail: vsdonnu@gmail.com

Науковий журнал
Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса
Серія політичні науки

Виходить раз на рік

№ 6, 2021 р.

Свідоцтво KB 22848-127848ПР від 17.07.2017
Тираж 300 прим. Замовлення №_____

Адреса редакції:

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21, к.418.
Тел. гол. ред.: (067)6852888
e-mail: bulletin-polit.div@donnu.edu.ua
vsdonnu@gmail.com

Адреса видавця:

Донецький національний університет імені Василя Стуса
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21
тел.: +380 432 50 89 37
e-mail: res.pro-rector@donnu.edu.ua
Свідоцтво ДК №5945 від 15.01.2018

Переддрукарська підготовка видання: М.А.Польовий

Технічний редактор: М.А.Польовий

Підписано до друку 31.08.2021. Формат 60х84/8. Папір офсетний.
Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 10,5. Обл. видавн. арк. 13,5

Видавництво Донецького національного університету імені Василя Стуса,
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21

Віддруковано з оригіналів замовника.
ФОП Корзун Д.Ю.
М.Вінниця, вул. 600-річчя, 21а
тел. (0432)69-67-69; 603-000
(096)97-30-934, (093)89-13-852
e-mail: info@tvoru.com.ua
<http://www.tvoru.com.ua>